

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

Karabağ Sorunu Çerçevesinde AGİT-Azerbaycan İlişkileri

Yüksek Lisans Tezi

Rüfet Cavadov

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Çağrı Erhan**

Ankara-2006

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

Karabağ Sorunu Çerçevesinde AGİT-Azerbaycan İlişkileri

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Çağrı Erhan

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

Karabağ Sorunu Çerçevesinde AGİT-Azerbaycan İlişkileri

Yüksek Lisans Tezi

Rüfet Cavadov

Ankara-2006

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
THE SUMMARY.....	iii
KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

AGİT VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN GENEL TARİHÇESİ

A. AGİT'in Tarihçesi	4
B. Azerbaycan'ın AGİT'e Entegrasyonu ve AGİT Minsk Grubu'nun Oluşumu	13

II. BÖLÜM

KARABAĞ SORUNU İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER VE

AGİT MİNSK GRUBU'NUN ÇALIŞMALARI

A. Karabağ Bölgesinin Tarihi ve Coğrafyası.....	18
B. Karabağ Meselesinin Doğuşu.....	23
C. Sovyetler Birliği'nin Kuruluş Döneminde Karabağ Meselesi.....	26
D. Sovyetler Birliği'nde Sorunun Durumu.....	30

E. Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Sorunun Yeniden Gündeme Gelmesi.....	33
F. Bağımsızlığın Kazanmasından 1994 Ateşkesine Kadarki Dönemde Meseleye İlişkin Gelişmeler ve AGİT'in Çalışmaları.....	40

III. BÖLÜM

SORUNUN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK GİRİŞİMLER

A. Çözümeye Yönelik İlk Girişimler ve Rusya'nın Meseleyi Kontrolünde Tutma Çabaları.....	64
B. AGİT Çerçevesinde Yoğunlaşan Girişimler.....	69
C. Barış Görüşmelerinde Önemli Bir Aşama: AGİT Lizbon Zirvesi....	71
D. Eşbaşkanlardan Üç Çözüm Önerisi.....	74
E. Aracı Devletlerin ve Diğer Uluslararası Kuruluşların Çözüm Çabaları.....	78

SONUÇ.....	85
------------	----

KAYNAKÇA.....	91
---------------	----

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkmasına paralel olarak, dünya genelinde etnik çatışmalarda artış görülmüştür. Özellikle eski Sovyetler Birliği ve eski Yugoslavya coğrafyalarında, ortaya çıkan etnik sorunlar 1980'lerin ikinci yarısından itibaren dünya gündemini meşgul etmiştir. 1990'ların ilk yarısı her iki coğrafyada etnik sorunların küçük çaplı çatışma ve savaş şeklinde yaşandığı yıllar olmuştur. Bu coğrafyalarda ortaya çıkan sorunlar, hem etnik ve dinsel azınlık sorunlarının, hem de yayılmacılık ve saldırganlık siyasetlerinin niteliklerini taşımıştır. Sorunlar, ortaya çıktıkları bölgede temel insan haklarının önemsizleşmesine, ekonomik sorunların artmasına neden olduğu gibi, bölgesel ve uluslararası güvenliği ve istikrarı da tehdit etmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında Dünya gündemini en çok meşgul eden sorunlardan birisi de kısaca ve yaygın ismiyle “Karabağ Sorunu” olarak ifade edilen Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesi olmuştur. Kafkasya'nın Küresel güç mücadelesi yapan devletler için taşıdığı stratejik önem, Hazar havzasındaki enerji kaynakları, uluslararası ulaştırma hatları üzerinde bulunması ve diğer nedenler bu sorunu çekim merkezi haline getirmiştir.

Sorunun çözümüne yönelik AGİT Minsk Grubu çerçevesinde devam eden girişimler şimdilik ciddi bir sonuç ortaya çıkarmamıştır. Bunda, sorunun asıl mahiyetinin tanımlanması sürecinde yapılan yanlışlıklar önemli rol oynamaktadır. Bu tezin amacı öncelikle, Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde Azerbaycan'ın Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ile ilişkilerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda sorunun çeşitli boyutlarına, ortaya çıkışı, tarihsel süreç ve dönemsel faktörler

çerçevesinde bakılarak değerlendirilmektedir. Tezin temel varsayımı AGİT'in önemli bir uluslararası örgüt olmasına rağmen bölgede söz sahibi olma çabası içinde olan büyük güçlerin politikaları karşısında etkisiz kaldığıdır. Bu nedenle ilk önce sorunun mahiyeti ortaya konulduktan sonra meselenin uluslararası nitelik kazanmasıyla birlikte ortaya atılan çözüme yönelik girişimlere değinilmektedir. Bu çerçevede tez çalışması Giriş ve Sonuç bölümleri dışında üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, genel olarak AGİK'in oluşumu, Soğuk Savaş sonrası AGİK'in AGİT'e dönüşümü ve günümüze kadar olan tarihi yer almaktadır. Azerbaycan'ın AGİT'e entegrasyonu ve AGİT Minsk Grubu'nun oluşumuna da birinci bölümde yer verilmektedir.

İkinci bölümde, sorunun tarihçesi üzerinde durulmuş, ilk belirtilerinin ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar sorunun gelişim süreci anlatılmıştır. Bu bağlamda, özellikle Çarlık Rusyası'nın Güney Kafkasya'ya doğru gerçekleştirdiği Ermeni göçleri sorunun başlangıcı açısından önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Sorunun tarihsel gelişim süreci içerisinde diğer önemli dönüm noktalarını 20.yüzyılın başlarında bölgede teşvik edilen etnik çatışma ve sonrasında Moskova yönetiminin yoğun baskılarıyla Azerbaycan toprakları içerisinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin kurulması ve nihayet 20. yüzyılın sonlarında Ermenistan'ın bölgeye yönelik toprak iddiaları üzerine başlayan çatışma teşkil etmektedir.

Üçüncü bölümde sorunun çözümüne yönelik girişimler ele alınmıştır. Bu çerçevede, hem Sovyetler Birliği kurulmadan önce, yani sorunun ilk ortaya çıktığı dönemde yapılanlar, hem de Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecindeki ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde yapılan çözüme yönelik girişimler

zerinde durulmuştur. Sorunun zmne yönelik özellikle, AGİT Minsk Grubu erevesindeki girişimler, ortaya atılan çözüm nerileri ve bu önerilere taraf devletlerin bakışları üzerinde durulmuştur.

Sonuç kısmında, çalışmanın başında ileri sürülen varsayımları desteklemek üzere ortaya konan verilerin ne ölçüde gerçeğe uygun olduğu, sorunun mahiyeti itibarıyla önerilen çözüm yollarının gerçek anlamda çözümü getirme şansı anlatılmaya çalışılacaktır.

I. BÖLÜM

AGİT VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN GENEL TARİHÇESİ

A. AGİT'in Tarihçesi

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı oluşmasına zemin olan ilk somut öneriyi 1954'te Sovyetler Birliği yaptı. Batı'ya yapılan bu öneri, tüm Avrupa ülkelerinin içinde yer alacağı ve daimi örgütler tarafından desteklenen bir oluşumu öngörüyordu. Moskova, Doğu Almanya'nın bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesi halinde bunun karşılığında Batı Almanya'nın NATO üyeliğine itiraz etmeyeceğini ve Avrupa ile ABD'nin güvenlik çıkarlarının birbirinden ayırt edilmesini istiyordu. Ancak Batılı güçler Moskova'nın bu isteğini kabul etmedi. Mesele gündemden düştü ve Macaristan'ın işgal edilmesi, Polonya'daki ayaklanmanın bastırılması ve Berlin duvarının örülmesiyle proje tamamen rafa kaldırıldı.¹

Sovyetler Birliği, 1960'lı yılların ortalarında konuyu tekrar raftan alıp Batı'nın önüne serdi. O dönemlerde Doğu-Batı arasında artan ilişkilerden yararlanan Moskova, Varşova Paktı kanalıyla yeni bir girişim başlatmış, Avrupa'nın var olan sınırlarının teyit edileceği ve Doğu-Batı arasında ekonomik ilişkilerin artırılacağı bir Avrupa Güvenlik Konferansı önerisi yapıyordu.²

Bu istem birçok Avrupa ülkesi tarafından memnuniyetle karşılanmasına rağmen, NATO ülkeleri kuşkulu kaldı. NATO ülkeleri ancak 1969'da böylesi bir konferansa koşullu olarak katılacağı sözünü verdi. Koşul olarak konferansta ABD ve

¹ <<http://www.belintellectuals.com/eurospace/ids=48>>, Erişim tarihi: 27.03.2006

² Genadiy Bryusov, **1945–1985 Godah Diplomatiya SSSR (1945–1985 yıllarında SSCB diplomasisi)**, RBO yayınevi, Moskova, 1998, s 24–28.

Kanada'ya eşit yer verilmesi, Berlin'in yasal statüsünün yeniden teyit edilmesi, Avrupa'daki konvansiyonel silahların azaltılması ve Avrupa'da insan hakları konularının gündemde yer alması talep ediliyordu. Sovyetlerin, bir yıl düşündükten sonra, ABD ve Kanada'nın konferansta yer almasını kabul etmesi, Berlin'in statüsü ile ilgili bir anlaşmanın imzalanması, Batı Almanya'nın Sovyetler dâhil Polonya ve Doğu Almanya ile ilişkilerini geliştirmesi, "Karşılıklı Askeri Gücü Azaltma Anlaşması" için zemin arayışı ve dönemin Almanya Başbakanı Willy Brand'ın "Doğu Politikası"³ ile yaratılan yumuşak ortam konferansın gerçekleştirilmesi için iyi bir fırsat oldu. Ayrıca Stratejik Silahları Sınırlandırma Antlaşması için görüşmelerin başlatılması, ABD Başkanı Richard Nixon ve Sovyetler lideri Leonid Brejnev arasında Mayıs 1972'de yapılan ikili zirve, ortamı daha da yumuşattı.⁴

Artık Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı için zaman gelmişti. Finlandiya, Konferansın hazırlık toplantılarına evsahipliği yapabileceğini bildirdi.⁵ Bunun üzerine 22 Kasım 1972'de Helsinki'de başlatılan görüşmeler, 8 Haziran 1973'e kadar sürdü.⁶ AGİK'in açılışı formel olarak 3 Temmuz 1973'te Helsinki'de yapıldı. 6 gün süren bu ilk toplantılara Arnavutluk ve Andora dışında Avrupa ve ABD ile Kanada'dan 35 dışişleri bakanı katıldı.⁷ Böylece "Helsinki Süreci" olarak bilinen süreç başlatılmış oldu.

Konferansın ikinci aşaması ise 18 Eylül 1974 ile 21 Temmuz 1975 tarihleri arasında Cenevre'de gerçekleştirildi. Doğu-Batı arasındaki bu ilk çokuluslu müzakerelere de 35 ülke katıldı. Bunun sonunda AGİK Bildirgesi çıktı. Bu anlaşma

³ <<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=1284>> , Erişim tarihi: 09.11.2006

⁴ Bryusov, a.g.e.,ss. 29-30.

⁵ <<http://www.tbmm.gov.tr/agitpa/sill3/osce/genel/agit.html>> , Erişim tarihi: 27.03.2006

⁶ **Final Recommendations of the Helsinki Consultations on the Conference on Security and Co-operation in Europe**, Helsinki, 3 July 1973, ss. 23-54.

⁷ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Helsinki_Nihai_Senedi> , Erişim tarihi: 09.11.2006

yine 35 ülkenin liderleri tarafından üçüncü aşama olarak kabul edilen 30 Temmuz ile 1 Ağustos 1975 arasında Helsinki’de gerçekleştirilen zirvede imzalandı. Bildirgede, katılımcı ülkeler, bu çokuluslu süreci periyodik olarak sürdürme, aralarındaki ilişkileri derinleştirme, güvenlik ve işbirliğini yeniden gözden geçirme yönünde görüş belirttiler.

Bu süreç sonunda 35 imzacı devlet arasındaki ilişkilere AGİK içinde rehberlik edecek 10 temel ilke ortaya konulmuştur. Bunlar: egemenliğe saygı, kuvvet kullanmaktan veya kuvvet kullanma tehdidinden kaçınma, sınırların ihlal edilmezliği, devletlerin toprak bütünlüğünün korunması, anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümü, içişlerine karışmama, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, halkların eşit haklardan ve kendi kaderlerini tayin hakkından yararlanması, devletlerarasında işbirliği, uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerin iyi niyetle yerine getirilmesi.⁸

Elbette sadece başlıklarla sıralanan bu konuların hayat bulması ilk başlarda çok zordu. Netice itibariyle sürekli çatışma halinde olan iki ayrı ideolojinin ortak bir zeminde buluşması söz konusuydu. Bu ilk zirve ayrıca Soğuk Savaşın bittiği anlamına da gelmiyordu. Belli konularda ortaklık arayışı daha sonra Ocak 1989’a kadar Belgrad, Madrid ve Viyana’da yapılan konferanslar da devam etti. Diğer yandan güven artırıcı ve silahsızlanma ile ilgili bir dizi konferans da 1984 ve 1986 yılları arasında Stockholm’de yapıldı. Bu toplantılar askeri işbirliğinin de zeminini yarattı.

Doğu Avrupa ülkelerinde yaşayan hızlı değişim dikkate alınarak, Mihail Gorbaçev’in önerisi üzerine, 19–21 Kasım 1990 tarihlerinde, Paris’te Devlet ve

⁸ <<http://www.osce.org/about/135009.html>>, Erişim tarihi: 08.04.2006

Hükümet Başkanları düzeyinde AGİT'in zirvesi düzenlenmiştir. Paris'te yapılan üç günlük zirvenin son gününde imzalanan Avrupa'yı yeniden yorumlayan Paris Şartı, Soğuk Savaşın sonunu ilan etmekle birlikte, yeni bir dönemin de kapılarını aralıyordu.⁹

Zirve toplantısında, Avrupa'da yaşanan tarihi gelişmeler karşısında, Nihai Senedin hükümleriyle temel ilkelerin teyidi, AGİT sürecinin tüm boyutlarıyla daha ileri götürülmesi, sürece ivme ve kapsam kazandırılması ve bunun için gerekli mekanizmaların oluşturulması sağlanmıştır.

Paris Şartı'nın kabulü ile AGİK süreç olmaktan çıkartılıp kurumsallaşmasının ve örgüte dönüştürmenin ilk adımları atılmıştır.

Paris Şartı ile Soğuk Savaşın ve Avrupa'nın bölünmüşlüğüne sona erdiği ve Avrupa'da karşılıklı saygı ve işbirliğine dayalı yeni bir dönemin başladığı ilan edilerek, demokrasi, insan hakları, temel özgürlükler ve hukukun üstünlüğü ilkesine bağlılık taahhüdünde bulunulmuştur. Şartın, "Gelecek için Rehber İlkeler" başlıklı bölümünde ırkçılık, ayrımcılık ve yabancı düşmanlığına karşı ortak mücadele edileceği yönünde taahhütte bulunulmuştur.¹⁰

Paris Şartı ile bir takım AGİT organları oluşturulmuştur. Bunlar: Çatışma Önleme Merkezi, Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi ve Daimi Sekreteryadır. Paris Şartı ayrıca siyasi danışma ve karar alma mekanizmaları oluşturdu. Bunlar: Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi.¹¹

⁹ <<http://www.tbmm.gov.tr/agitpa/sill3/osce/paris/agit.html>>, Erişim tarihi: 01.04.2006

¹⁰ <<http://www.krugosvet.ru/articles/107/1010705/11010705a1.htm>>, Erişim tarihi: 03.04.2006

¹¹ Andrei Androsov, Keith Jinks, Michal Olejarnik, Victor-Yves Ghebali, Walter Kemp **OSCE Handbook**, Published by the Secretariat of the Organization for Security and Co-operation in Europe, Vienna, 2002, pp. 15–18

Yugoslavya'nın parçalanması, Sovyetler Birliğinin yıkılması ve Çekoslovakya'nın ikiye ayrılması ile yeni devletler ortaya çıktılar ve bunlar da AGİT'e üye olmak için başvurdular. Bugün AGİT'in üye sayısı 55'dir.

Paris Şartı ile başlayan AGİT'teki kurumsallaşma çabaları 1992'de Helsinki ve 1994'de Budapeşte Zirvelerinde kabul edilen belgelerle daha da geliştirilmiştir. 1992 Helsinki Belgesi ile AGİT'in insan haklarına katkılarını güçlendirecek Avrupa'daki değişimi idare edecek bir dizi araçlar tesis edildi. Özellikle AGİT'e erken uyarı, çatışmanın önlenmesi ve kriz yönetimi konularında yeni görevler verilmiştir. Yeni atanan Azınlıklar Yüksek Komiserine mümkün olan en erken aşamada bölgede bir çatışmaya neden olabilecek etnik gerilimi tespit etme ve müdahale etme hakkı verilmiştir. 1992 Helsinki belgesiyle AGİT soğuk savaş sonrası dönemde geçerli olacak düzenin oluşturulmasına katkıda bulunacak başlıca uluslararası kuruluşlardan biri haline getirilmiştir.

Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de 5–6 Aralık 1994 tarihleri arasında yapılan liderler zirvesinde alınan karara dayalı AGİK'in yerini 1 Ocak 1995 yılından itibaren resmen AGİT aldı.¹² 1994 Budapeşte Belgesi AGİT'in işbirliği ve ortaklık esasına dayanacak yeni bir geleceğin yaratılmasında ve Avrupa'da istikrar ve güvenliğin kurulmasında merkezi bir rol üstlenmesini öngörmüş ve AGİT'in güçlendirilmesini hedef almıştır. AGİK'in AGİT'e dönüşümünden dolayı örgütün karar mekanizmalarının isimleri de değiştirildi. Örneğin eski AGİK Konseyi'nin yerini Bakanlar Konseyi aldı. Ayrıca bir Daimi Konsey kuruldu. Bu mekanizmalar, AGİT'e Vancouver'dan Vladivostok'a kadar uzanan "bir erken uyarı, ihtilaf önleyici,

¹² Marco Odello, "Thirty Years After Helsinki: Proposals For OSCE's Reform", **Journal of Conflict and Security Law**, Oxford University Publications, 2005, Voume10, Number 3, pp. 435–449.

kriz müdahale kurumu" konumunu kazandırdı¹³. AGİT ilk somut müdahalelerini ise Bosna Hersek, Çeçenistan ve Kosova savaşlarında yaptı. Bu sorunlara politik müdahalenin yolu da Budapeşte zirvesinde açılmıştı. Çünkü burada alınan karar sonucu, AGİT dönem başkanının konumu güçlendirilmiş, kurum bir genel sekreter ve merkez karargâha kavuşturulmuştu. Ayrıca Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri ile Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Dairesi ismi altında iki ayrı oluşuma daha gidildi.¹⁴

Budapeşte zirvesinde, 21. yüzyılın ihtilafları için politikalar üretme konusunda da mutabakata varıldı. Soğuk Savaşın bitmesiyle her ne kadar "yeni bir Avrupa" yaratıldıysa da eski ihtilafların yeniden alevlenmesi ihtimali yüksek olduğu için tedbirler gerektiriyordu.¹⁵

AGİT'in öncelikleri arasında şu anda "hukuk normlarına uygun tam demokratik ve sivil toplumların oluşturulması", iç çatışmaların önlenmesi ve bu bölgelerde barışın sağlanması, güvenlik eksikliklerinin giderilmesi, yeni politik, ekonomik ve sosyal bölünmenin önlenmesi bulunuyor.

1997'de AGİT Medya Özgürlüğü Temsilciliği kuruldu. AGİT çalışmalarını bugün Sekretarya (Viyana), Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Dairesi (Varşova), Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği (Lahey) ve AGİT Medya Özgürlüğü Temsilciliği (Viyana) olmak üzere dört ana eksen üzeri yürütmektedir. Pratik faaliyetleri araştırma komisyonları ve raportörler, dönem başkanlığının özel temsilcileri, kriz anlarında devreye konulan acil komisyonlar, ihtilafların barışçıl çözümü için mekanizmalar ve barış operasyonlarından oluşmaktadır.

¹³"Budapest Summit Declaration", **Budapest Document 1994: Towards A Genuine Partnership In A New Era**, CSCE Publications, par. 8, 5 December 1994.

¹⁴<<http://www.osce.org/odihr/105007.html>>, Erişim tarihi: 08.04.2006

¹⁵ Androsov, Jinks, Olejarnik, Ghebali, Kemp, **a.g.e.**, s.18-21.

2–3 Aralık 1996 tarihinde yapılan AGİT’in Lizbon zirvesinde 55 üye devlet tarafından “Avrupa’da 21. Yüzyılda Global ve Kapsamlı Güvenlik” şeklinde adlandırılan belge imzalanmıştır. Belgede üye devletlerin güvenliğine yönelik tehditler sıralanmış ve bu tehditleri ortadan kaldırmak için karşılıklı işbirliğinin önemi vurgulanmıştır.¹⁶

Lizbon’da yapılan AGİT zirvesinde, Türkiye müteakip zirve için adaylığını koydu. 1998’de yapılması gereken zirve, Rusya Federasyonu ve ABD’nin AGİT içindeki yaklaşımlarının yol açtığı görüş ayrılıkları yüzünden 1999 yılına sarkmak zorunda kaldı. Yüzyılın son zirvesi Ermenistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti’nin karşı gelmesine rağmen İstanbul’da yapıldı.

“Yüzyılın son zirvesi” olarak nitelendirilen “AGİT İstanbul Zirvesi”, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’na üye 55 ülkenin Hükümet Başkanlarının katılımıyla 18–19 Kasım 1999 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirildi.¹⁷

İstanbul Çırağan Sarayı’nda gerçekleştirilen AGİT Zirvesi’nde konuşmaların tamamlanması ve dinlenmesinden sonra, AKKA Uyarlama Antlaşması, Avrupa Güvenlik Şartı imzalandı ve İstanbul Deklarasyonu kabul edildi.

Avrupa’da Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması’nın yeni koşullara uyarlanmış şekli taraf ülkelerin liderleri tarafından imzalandı. Antlaşmaya 30 ülkenin devlet ya da hükümet başkanları imza koydu. AKKA’yı değiştiren hukuki belgenin yanında, bu hukuki belgeyle ilgili olarak ülkelerin yapacakları siyasi beyanları içeren bir "nihai senet" de kabul edildi. Yeni anlaşma, 30 taraf ülkenin bulunduracakları silah ve donanım sistemlerinin tavanlarını belirlemekteydi. Daha önce blok esasına dayanan tavanlar, bundan böyle ülkelere göre belirlenecekti. İstanbul’da imzalanan

¹⁶ <http://www.osce.org/documents/mcs/1996/11/4229_ru.pdf>, Erişim tarihi: 11.04.2006

¹⁷ <http://www.osce.org/documents/html/pdfhtml/2539_ru.pdf>, Erişim tarihi: 08.04.2006

belge ile Varşova Paktı'nın dağılmasından sonra, AKKA'nın yeni koşullara uyarlanmasıyla ilgili olarak 1996 yılında başlatılan görüşmeler sonuca ulaştırılmış oldu.

AGİT Zirvesi'nin sonunda taraf ülkelerin devlet ya da hükümet başkanları tarafından imzalanan ve "İstanbul Şartı" olarak da adlandırılan Avrupa güvenliğine ilişkin Şart'ta, AGİT bünyesinde yeni birimlerin oluşturulması, savaşta zarar gören toplumların rehabilitasyonu ve çatışmaların önlenmesine ilişkin teşkilatın etkinliğinin artırılması öngörülüyor. Avrupa Güvenlik Şartı'nda AGİT'in bölgesinde barış ve istikrarı koruma rolünün güçlendirilmesi öngörülüyor. Ülkeler arasında çatışma tehlikesinin hala ortadan kalkmadığı belirtilen Şart'ta, ülkeler ve halklar arasında işbirliğinin güçlendirilmesi gereği vurgulandı. Şart'ta, uluslararası terörizm, şiddet içeren radikalizm, organize suçlar ve uyuşturucu trafiğinin güvenliğe meydan okuduğu ve amaçları ne olursa olsun terörizmin her türünün kabul edilemeyeceği belirtildi. Belgede, katılımcı her ülkenin demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı temelinde bölgede barış ve istikrarın güçlendirilmesinin en iyi şekilde güvence altına alınacağı belirtilirken, iç hukuk ve düzenlerinde problem çıkabilecek ülkelerin talep etmeleri durumunda, ilgili ülkeye yardım yollarının araştırılacağı, azınlıkların haklarının korunmasının ve geliştirilmesinin, üye devletlerde demokrasi, barış, adalet ve istikrar için temel etkenler olduğu kaydedildi. Her türlü etnik temizlik ve kitlesel sınır dışı etme politikalarının reddedildiği maddesi de yer aldı.¹⁸

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın İstanbul'da yapılan yüzyılın son zirvesinde, Balkanlar ve Kafkaslardaki meseleleri de içeren bölgesel konularla

¹⁸ OSCE, "Charter for European Security", İstanbul Summit, 19 November 1999. Available at <<http://www.useu.be/ISSUES/osce119.html>>.

teşkilatın bölgesel çatışmalara ilişkin misyonlarının bugüne kadar ki sonuçlarıyla ilgili ortak bir bildirge yayınlandı. Deklarasyon'da, AGİT bölgesindeki çatışmaların önlenmesi ve çıkanların da barışçı çözümüne yönelik çabaların yoğunlaştırılması taahhüdü tekrarlandı¹⁹. Zirvenin, şiddetli depremlerin acısını yaşayan Türkiye'de yapılmasıyla, doğal felaketlerin korkunç sonuçlarının bir kez daha farkına varıldığı belirtilen Deklarasyon'da, bu tür olaylarda, Güvenlik İşbirliği Platformu temelinde, uluslararası toplum ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği içinde müdahale etmeye AGİT'in katkı gücünün sorgulanması gerektiği kaydedildi. Deklarasyon'da, Daimi Konsey'e bu konuyu ele alması talimatı verildiği belirtildi.

AKKA Uyarlama Antlaşması ile Avrupa Güvenlik Şartı'nın imzalanması ve İstanbul Deklarasyonu'nun kabul edilmesinden sonra AGİT İstanbul Zirvesi sona erdi.

2000 yılında Viyana'da Dışişleri Bakanları Düzeyinde görüşme yapıldı. Bu görüşmede "AGİT'in Güneydoğu Avrupa'daki Rolü" Deklarasyonu kabul edildi. Görüşmede prensip anlaşmazlıklardan dolayı Bakanlar sonuç bildirgesi kabul edilemedi.²⁰

2001 yılında Bükreş'te Dışişleri Bakanları toplantısında ise "terörizmle" mücadele kararı kabul edildi. Bu toplantıda "terörizmle" mücadele kararında, "terörizmin milliyet ve din ile karıştırılmaması ve AGİT'in normları, prensipleri ve değerlerinin korunması" görüşüne de yer verildi. Kararda, Birleşmiş Milletler ise Uluslararası Terörizm Sözleşmesi'ni çıkarmaya çağrıldı. Karara bir eylem planı da eklendi. AGİT'in, erken uyarı, ihtilaf önleme, kriz müdahale, ihtilaf sonrası rehabilitasyon ve demokratik kurumlar oluşturma mekanizmalarına, polis eğitimi,

¹⁹ <<http://poli.vub.ac.be/publi/etni-3/esstherbarbe.htm>>, Erişim tarihi: 11.04.2006

²⁰ İ. Stanislavov, "OSCE and South East Europe", **The Diplomatic Bulletin**, The Ministry of Foreign Affairs of Russia Publications, 2000, Voume 3, Number 12, pp. 73–91.

izleme, yasama ve yargı reformları ile sınır gözetimini de ekleyeceği belirtildi. Kararda, politik sorunlar ve ayrımcılık ile köktencilğin de “terörizm”e yol açan etkenler olduğu, bunun önlenmesi için bu sorunlara AGİT mekanizmaları çerçevesinde yaklaşılabacağı kaydedildi.²¹

1–2 Aralık 2003 tarihlerinde Hollanda’nın Maastricht kentinde AGİT’in Bakanlar Konseyi toplantısı yapıldı. Bu toplantıda kabul edilen 21. Yüzyılda İstikrar ve Güvenliğe yönelik tehditlere dair AGİT Stratejisi, örgütün değişmekte olan güvenlik ortamında risk ve tehditlere yönelik yaklaşımının ortaya konulması bakımından önemli bir adımı oluşturmuştur.²² Toplantılar daha sonra 2004 yılında Sofya’da, 2005 yılında Slovenya’nın başkentinde gerçekleşmişti ve 2006 yılın Aralık ayında ise Dışişleri Bakanlar Düzeyinde görüş Belçika’da yapılması kararlaştırılmıştır.

B. Azerbaycan’ın AGİT’e Entegrasyonu ve AGİT Minsk Grubu’nun Oluşumu

Helsinki Konferansından geçen zaman aşımından AGİK kendi üyelerini Arnavutluk, eski Sovyetler Birliği ve Yugoslavya cumhuriyetleri hesabına 35’den 55 üyeye ulaşmıştır.²³

30 Ocak 1992’de Azerbaycan AGİK’in üyesi olmuştur. Belirtmek lazım ki, AGİK Azerbaycan’ın üye olduğu ilk Avrupa teşkilatıdır. Şubat 1992’den başlayarak

²¹ Androsov, Jinks, Olejarnik, Ghebali, Kemp, **a.g.e.**, p 21–45.

²² OSCE, “OSCE Strategy to Address Threats to Security and Stability in the Twenty- First Century”, Maastricht, MC. Doc/1/03, 2 December 2003.

²³ <<http://www.mfa.gov.az/az/international/organizations/osce.html>>, Erişim tarihi: 14.04.2006

Ermenistan – Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu AGİT’in prensiplerine uygun olarak üye devletlerin daha fazla dikkatini çekti.²⁴

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’na üye olan iki devlet Azerbaycan ve Ermenistan’ın üyeliklerinin hemen sonrasında aralarındaki sorunları çözmek için AGİT temsilcileri bölgeye gönderilmiş, durum tespiti yapılmış ve 27–28 Şubat 1992 tarihinde AGİK’in Prag toplantısında ilk defa olarak Ermenistan- Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununa ilişkin müzakereler yapılmıştır. Müzakerelerin sonunda Dağlık Karabağ Azerbaycan’a mensup olduğu vurgulanmış ve sorunu barışçıl yollarla çözümüyle ilgili bildiri yayınlanmıştır.²⁵

AGİT’e üye ülke Dışişleri Bakanları’nın 23–24 Mart 1992’de Helsinki’de yapmış oldukları toplantıda Karabağ konusu müzakere edilmiş ve Beyaz Rusya’nın başkenti Minsk’te barış konferansının toplanmasına karar verilmiştir.²⁶

AGİT’in Azerbaycan için en önemli strüktürü Mart 1992 tarihinde oluşturulmuş Minsk Grubudur. Minsk Grubunun esas görevi Ermenistan – Azerbaycan problemine çözüm bulmak ve Dağlık Karabağ sorununu barışçıl yollarla halletmek için uygun belge hazırlamak ve özel Minsk Konferansı yapmakla bu sorunu kalıcı bir çözüm bulmaktır. Minsk Grubu aşağıdaki 13 devletten oluşmaktadır: Almanya, ABD, Fransa, İtalya, İsveç, Türkiye, Beyaz Rusya, Portekiz, Finlandiya, Hollanda, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan. Minsk Grubu’nun eşbaşkanlık fonksiyonu Aralık 1994’den iki devletin – Rusya ve Finlandiya,

²⁴Elçin Ahmedov, **Ermenistan’ın Azerbaycan’a Saldırması ve Uluslararası Örgütler**, Bakü, Respublika Yayınevi, 1998, s. 11–14

²⁵Valery Tishkov, “Ethnic Conflicts in the Former USSR: The Use and Misuse of Typologies and Data”, **Journal of Peace Research**, Sage Publications, 1999, Volume 36, Number 5, 1999, pp. 571–591.

²⁶A. Memmedov, **Uluslararası İlişkiler**, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 2002, s.206.

1997'den ise üç devletin Rusya, ABD ve Fransa temsilcileri tarafından gerçekleştirilir.²⁷

Minsk Grubunun kurulduğu günden itibaren sorunun çözülmesinde gösterilen ilk çabalar beklenen sonucu vermedi. Uluslararası kamuoyu işgalciye karşı etkili tedbirler almaması Ermenistan'ın işgalcilik politikasının daha da genişlemesine yol açmıştı. 1993 yılın sonbaharına kadar Dağlık Karabağ ve onun etrafındaki Laçın, Kelbecer, Ağdam, Cebrayıl, Fizuli, Gubadlı, Zengilan illeri Ermenistan tarafından işgal olundu.²⁸

Buna rağmen, Azerbaycan AGİT ile işbirliği devam ettirerek, sorunun bu teşkilat çerçevesinde barışçıl yollardan düzenlenmesine dair tutumundan vazgeçmiyor.

8–10 Temmuz 1992 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Helsinki'de yapılan AGİK zirvesinde iştirak ederek onun üyelik belgelerini imzalamıştır.

Azerbaycan'ın AGİT ile işbirliğinin diğer önemli yönlerinden birini demokratik toplum kuruculuğunun ana prensiplerinin sağlanması yönünde karşılıklı işbirliği oluşturmaktadır. 1998 yılından başlayarak Demokratik Kurumları ve İnsan Hakları Bürosu Azerbaycan Cumhuriyeti ile sıkı işbirliği yapılmakta ve Azerbaycan'da demokratik kurumların gelişimi, insan haklarının ve temel özgürlüklere saygı sağlanması yönünde AGİT'le kurulmuş işbirliği sürekli olarak gelişmektedir. Cumhurbaşkanı, meclis ve belediye seçimleri devri secim yasasının hazırlanması sürecinde AGİT ile sürekli görüşmeler yapılmış ve verilen öneriler dikkate alınmıştır. Secim sürecinin AGİT gözlemcileri tarafından kontrol edilmesi

²⁷Ali Hasanov, **Azerbaycan ve AGİT: Ermenistan-Azerbaycan Sorunu ve Dağlık Karabağ Problemi Avrupa Tehlikesizliği Fonunda**, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 1998, s.73–80.

²⁸Hatem Cabbarlı, “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan – Rusya İlişkileri”, **Ermeni Araştırmaları**, ASAM Yayınları, Ankara, Sayı 5 2004 s. 6–9.

için gerekli ortam sağlanmış ve AGİT'in gösterdiği tekniği yardımıyla yararlanmıştır.²⁹

AGİT'in Medya Özgürlüğü Temsilcisi ile sürekli işbirliğine Azerbaycan devleti tarafından hususi önem verilmektedir. Aralık 2001 tarihinde AGİT'in Medya Özgürlüğü Temsilcisi Ofisi ve Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından genç muhabirler için "Azerbaycan'da Medya özgürlüğü ve Mesuliyetinin İnkişafı" adı altında düzenlenmiş seminer Medya Özgürlüğü Temsilcisi Ofisi ile Azerbaycan arasında işbirliğinin inkişafı ve muhabir davranış mecellesi, bununla beraber diğer önemli meselelerin müzakeresi bakımından önemli ehemmiyet kesp etmektedir.³⁰

AGİT'in üyesi olan Azerbaycan AGİT'in Milli Azınlıklar Yüksek Komisyonu Ofisi ile işbirliği yapmaktadır. Azerbaycan'ın milli azınlık haklarının korunması alanında ulaştığı başarılarla ve yapılmış olduğu konferans, seminer ve müzakerelere rağmen Yüksek Komisyonu Ofisi ile Azerbaycan arasında işbirliği henüz istenilen dereceye ulaşmamıştır.³¹

Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Parlamenterler Asamblesi arasında sıkı işbirliği yapılmaktadır. AGİT'in Parlamenterler Asamblesi'nden temsil olunan Azerbaycan'dan olan milletvekilleri AGİTPA'nın her bir oturumlarına katılmaktadırlar. 5 Mayıs 2006'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev AGİT'in Parlamenter Asamblesi başkanının Dağlık Karabağ özel danışmanı ile görüşmüş.

²⁹ Hicran Hüseynova, **Azerbaycan Avrupa Entegrasyon Prosesleri Sisteminde**, Azerbaycan Neşriyatı, Bakı, 2003, s. 38–40.

³⁰ Hüseynova, **a.g.e.**, s. 42.

³¹ Gasım Gasımov, **Azerbaycan Uluslar arası İlişkiler Sisteminde**, Azerbaycan Yayınevi, Bakı, 2004, s.133–141.

Görüşmede Ermenistan–Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu ile bağlı konuşmalardan sonra, Azerbaycan’la AGİT’in Parlamenter Asamblesi arasında işbirliği ve diğer konularda müzakereler yapılmıştır.

16 Kasım 1999 tarihinde AGİT’in Baki Ofisi açılışı hakkında AGİT’in Daimi Konseyi’nin 318 numaralı karar kabul edilmiştir.³²

AGİT Daimi Konseyi’nin 318 numaralı karar kabul ettikten sonra 25 Kasım 1999 tarihinde imzalanmış “Karşılıklı Anlaşma Memorandumu” AGİT ve Azerbaycan arasında işbirliğinin daha da güçlenmesine sebep olmuştur. 18 Temmuz 2000 yılında AGİT’in Baki’deki Ofisinin resmi açılışı gerçekleşmiştir.³³

AGİT ile Azerbaycan arasında işbirliği yapılması ve inkişafı ülkemiz için önemli yer almaktan dolayı, özel olarak Azerbaycan’da “AGİT’in Dostları Grubu” adlandırılan bir grup oluşturulmuştur.³⁴

Böylece, bölgesel güvenliğin sağlanmasında, Avrupa’nın güvenlik sistemine entegre olunmasında, uluslar arası işbirliğinin gelişiminde, demokratik devlet ve vatandaş toplumu kuruculuğunda Batının deneyiminden yararlanarak, AGİT ile işbirliğini yapan Azerbaycan kendinin stratejik gelişim yolunu bu veya diğer kurumlar ile ilişkileri daha da ilerlemesi ile sağlamaktadır.

³² Vefa Guluzade, **Geleceğin Ufukları**, Azerbaycan Neşriyatı, Baki,2002, s. 19–30.

³³ <<http://www.osce.org/baku/3190.html>>, Erişim tarihi: 14.04.2006

³⁴ Ali Hasanov, **Muasır Uluslar arası İlişkiler ve Azerbaycan’ın Dış Siyaseti**, Azerbaycan Neşriyatı, Baki, 2005, s 451–461.

II. BÖLÜM

KARABAĞ SORUNU İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER VE

AGİT MİNSK GRUBU'NUN ÇALIŞMALARI

A. Karabağ Bölgesinin Tarihi ve Coğrafyası

Tarihi Karabağ bölgesi, Azerbaycan'da Kür ve Aras ırmakları ile şu anda Ermenistan sınırları içinde bulunan Gökçe gölü arasındaki dağlık bölge ile bu bölgeye bağlı ovalardan oluşan bir yerdir. Aynı zamanda, XVII. yüzyılın ortalarında bu topraklar üzerinde kurulan bir Azerbaycan Türk Hanlığının da adını ifade etmektedir.

Karabağ bölgesi, Azerbaycan'ın diğer bölgeleriyle beraber, Ermenistan ve İran'ı da kontrol edebilecek bir noktada bulunması nedeniyle bölge açısından jeopolitik öneme sahiptir. Karabağ bölgesi ile eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ni birbirini ile karıştırmamak gerekiyor. Eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, tarihi Karabağ bölgesinin (yüzölçümü 18000 km²) sadece 4392 km²'lik kısmını teşkil etmekteydi.³⁵

Karabağ bölgesi, dünyadaki en eski insanların yaşadığı yerlerden biridir. Buradaki “Azıh” mağarasında bulunan eski insan “Azıhontrop”un yaşının yaklaşık olarak 1,2 milyon sene eskiye kadar götürülebileceği bilim adamlarınca da kanıtlanmıştır.³⁶ Bu durumun kanıtlanmasına rağmen 1,2 milyon yaşı henüz genel

³⁵ İğrar Aliyev, **Dağlık Karabağ**, Bakü, Elm Yayınevi, 1989, s. 3.

³⁶ Süleyman Eliyarlı, **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, Azerbaycan Neşriyatı, 1996, s. 9.

kabul görmemektedir. Fakat mağara içerisinde bulunan insanın çene kemiğinin her halükarda en az 300–500 bin yıllık olduğu kabul edilmektedir. Yine bölgede bulunan “Tağlar” mağarasında da bundan 80–100 bin yıl önceki devre ait zengin kalıntılar bulunmaktadır.³⁷

Ara devirlerde Karabağ bölgesindeki yaşama ilişkin kanıtlar yine bulunmaktadır. Milattan önce dördüncü bin yıldan itibaren ise bu topraklarda yaşayanların kimliğine ilişkin bilgiler elde edilebilmektedir. Bunlar Hürriiler diye isimlendirilen Türk kavminden olanlardı. Bu Türk kavmi M.Ö. dördüncü bin yılda Kafkasya’ya gelerek Karabağ’a yerleşmişlerdir.³⁸ M.Ö. ikinci bin yıla ilişkin olarak da Hürriilerin buradaki yaşamlarına ilişkin kanıtlara rastlanmaktadır. M.Ö. birinci bin yılın başlarında bölgede Urartular ortaya çıkmıştır.³⁹ Daha sonra bölgeye, yine Türk boylarından olan Sakalar yerleşmişlerdir. Ermenilere gelince, kendilerini iddia ettikleri gibi ister Yasef evladına dayandırsınlar, isterse de bölgeye Frigyalılarla birlikte geldiklerini iddia etsinler, her halükarda bölgeye ilk kez M.Ö. altıncı ve yedinci yüzyıldan sonra geldikleri ortaya çıkmaktadır.⁴⁰ M.Ö. 250 yıllarında Karabağ bölgesinde, Oğuzların Üçoklar boyundan olan Arsaklar, M.S. birinci yüzyılda Kafkasya Türk Albanları, ikinci yüzyılda Romalılar, üçüncü yüzyılda Sasaniler, altıncı yüzyılda Hun Türkleri ve yedinci yüzyılda Hazar Türkleri hükmetmişlerdir. Yedinci yüzyıldan itibaren Karabağ bölgesi dönemin İslam kuvvetlerinin yönetimi altına geçmiştir. 642 yılında Arap orduları, 646 yılında ise Müslüman Oğuzlar bölgeye hükmetmeye başlamıştır. Sekizinci yüzyılda bölgede Müslüman idareye

³⁷ Cemalettin Taşkiran, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995, s.31.

³⁸ Mehmet Kengerli, “Karabağ Azerbaycan toprağıdır dünya durdukça da öyle olacaktır”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, Ankara, Sayı 330, 1999, s. 7.

³⁹ Aliyev, **a.g.e.**, s. 15.

⁴⁰ Taşkiran, **a.g.e.**, s. 35.

karşı isyanlar başlamıştır. Bu isyanlar dokuzuncu yüzyılda Türk kökenli Babek'in liderliğinde doruğuna ulaşmıştır. 837 yılında isyan yenilgiye uğratılmış ve 838 yılında isyancıların lideri Babek esir alınarak Samire şehrine götürülerek idam edilmiştir. 892–930 yılları arasında Saç Oğulları soyundan gelen Müslüman Türk Beyliği bölgenin hâkimi olmuştur.⁴¹

XI yüzyıldan itibaren bölge Selçukluların akımına uğramıştır. 1064 yılında Gürcistan seferinden dönen Alp-Arslan ve 1076 yılında onun oğlu ve halefi Melik Şah burayı baştan-başa iskân etmiştir. 1256'dan itibaren Karabağ bölgesi İlhanlıların (Türk devleti) yönetimi altına geçmiş, 1396'dan sonra ise, Kıpçak, seferinden dönen Timur'un orduları buraları işgal etmiştir. 15. yüzyıl boyunca bölge daha çok Akkoyunluların yönetimi altında bulunmuştur. 16. yüzyılın sonlarında Osmanlılar tarafından alınincaya kadar, bölge Safevilerin yönetiminde kalmıştır.⁴²

18. yüzyılın başlarında Penahali beyin önderliğinde bölgede Karabağ Hanlığı kurulmuştur. XVIII yüzyılın sonlarında artan dış saldırılar sonucunda kısa bir süre için (sadece 1797 yılında bir süreliğine) Karabağ bölgesi, merkezi Azerbaycan'ın güney (şu anki İran) bölgelerinde bulunan Gacar Türklerinin yönetimi altına geçmişse de, genelde bağımsızlığını koruyabilmiştir.⁴³ 1826 yılında, Karabağ Hanlığı Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmiştir. Rusya ile Gacar yönetimi arasındaki savaşlar sonucunda, 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Karabağ Hanlığı Rusya'ya bağlanmıştır. 1828–1829 yıllarında Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Kafkaslarda yaşanan savaş da Karabağ Hanlığı'nın bağımsızlığım

⁴¹ Kengerli a.g.m., s. 8.

⁴² Mirze Bala Memmedzade, "Karabağ maddesi", **İslam Ansiklopedisi**, Ankara, Türk Diyanet Vakti, 1988, s. 212–214.

⁴³ Ziya Bunyadov, **Azerbaycan Tarihi**, I Cilt, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1994, s. 530–541.

yeniden kazanmasına yardım etmemiştir. Bu savaşların ve imzalanan antlaşmaların Karabağ bölgesi açısından bir diğer önemi, bu süreçte Gacar yönetimi altındaki topraklardan 1825–1826 yıllarında 18000, 1828’de 50.000 (Türkmençay Anlaşması’nın 15. maddesi Gacar yönetimi altındaki Ermenilerin bir yıl içinde Aras nehrinin kuzeyine, yani Rus yönetimi altındaki topraklara geçmesini öngörmekteydi), 1829 Osmanlı Rus Edirne antlaşması ile de 84000 civarında Ermenilerin Karabağ bölgesine getirilmesi sonucunu doğurması şeklinde olmuştur.⁴⁴ Dönemin Rus tarihçilerine göre bu süreç boyunca Kafkasya’ya, Anadolu’dan ve şu anki İran topraklarından en az 1 milyon Ermeni göç etmişti veya ettirilmişti.⁴⁵ Bu göçler sonucunda I. Nikolay, Revan ve Nahçıvan hanlıklarının topraklarını içeren coğrafya üzerinde Ermeni bölgesi de kurmuştur.⁴⁶

Rusya bölgede bir Ermeni devletinin kurulmasını planlarını uzun yıllardan beri yapmaktaydı. 1967 yılında Ermenistan’ın başkenti Erivan’da basılan “XVIII yüzyılda Ermeni-Rus ilişkileri” isimli kitapta şöyle denilmektedir: Daha 19 Mayıs 1783’de Knyaz Potyomkin, II Yekatrina’ya yazdığı mektubunda “fırsat bulunca Karabağ’ı hemen Ermenilerin kontrolüne vermek ve böylece Asya’da bir Hristiyan devleti ortaya çıkarmak için gerekenleri yapacaklarından” bahsetmiştir.⁴⁷ Bu nedenle bu kadar büyük göçlerin gerçekleşmesinde Rusya’nın çıkarları bulunduğunu da unutmamak gerekiyor. Bunun yanında buradaki Müslümanlardan da (Türklerden de) önemli bir miktar Gacar yönetimi altındaki topraklara göç ettirilmişti. Bu

⁴⁴ Reşid Göyüşov, **Karabağ’ın Geçmişine Seyahat**, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993, s. 75.

⁴⁵ N. N. Şavrov, **Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazie(Kafkaslarda Rusya İşine Yeni Tehdit)**, Sankt Petersburg, Eho, 1991, ss. 59–61.

⁴⁶ Tadeusz Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan 1905–1920**, İstanbul, Bağlam, 1988, s. 26.

⁴⁷ **18. Yüzyılda Ermeni-Rus ilişkileri**, Erivan, 1967, ss.204-205’den aktaran Dursun Yıldırım ve Cihat Özönder, **Karabağ Dosyası**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1991, s. 84.

büyükölükteki göçe rağmen, 1832 yılındaki Çarlık Rusya'sı resmi sayımlarında Karabağ bölgesi nüfusunun %64,8'i Müslüman (Azerbaycan Türkü), %34,8'i Ermeni olarak kayda geçmiştir.⁴⁸ 1887 yılında Fransa'da yayınlanan “Nouveau Dictionnaire de Geographie Universelle” (“Yeni Evrensel Coğrafya Sözlüğü”) isimli kitabın “Karabağ” maddesinde, 250000 olarak gösterilen toplam nüfusun en az yarısının Azerbaycan Türklerinden, geri kalanının Ermenilerden ve bazı İranlı ve Ruslardan oluştuğu kaydedilmektedir.⁴⁹ Hatta Ermenistan kaynakları bile Karabağ meselesine ilişkin göreceli olarak sessizliğin yaşandığı dönemlerde, 19. yüzyıl başlarında Karabağ bölgesinde Ermeni nüfusun azınlıkta kaldığını ifade etmekteydiler. Nitekim, 1972 yılında Erivan'da yayınlanan “Batı Ermenistan'ın Rusya'ya birleştirilmesi” isimli bir kitapta, bu yıllar için Karabağ'da 12 bin ailenin bulunduğu ve bunların sadece 2500–3000 Ermeni ailesi olduğu belirtiliyor. Ermenilerin buraya sonradan geldiğinin kendilerince bir başka ifadesi de, 1978 yılında Karabağ'ın Akdere reyonunda, “Bölgeye Gelişlerinin 150 Yılı” anıtını dikmeleri olmuştur.⁵⁰ 1980'lerde olayların yeniden tırmanmasıyla bu anıt Ermeniler tarafından yıkılsa da, onunla ilgili video görüntüler ve fotoğraflar mevcudiyetini korumaktadır.

19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında çeşitli isyanlar baş gösterdiyse de, 1918 yılına kadar Karabağ bölgesi, Çarlık Rusya'sında Azerbaycan'ın bir bölgesi olarak (Gence Guberniya'sına bağılı olarak) yer almaya devam etmiştir.

⁴⁸ **Transkafkasyadaki Rusya topraklarının İcmali**, 3. Bölüm St. Petersburg, 1834 ve ekleri'nden aktaran Dursun Yıldırım ve Cihat Özönder, a.g.e., s.87.

⁴⁹ Taşkıran, a.g.e., ss. 8, 240.

⁵⁰ Aliyev, a.g.e., ss. 75–78.

B. Karabağ Meselesinin Doğuşu

19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarında Kafkasya’da yaşayan Ermeniler, hızlı bir biçimde örgütlenmeye başlamıştır. Bu yapılanmaların en önemlisi 1890 yılında kurulan “Taşnaksutyun Komitesi” olmuştur. Komite, daha çok Doğu Anadolu’daki Osmanlı topraklarını kapsayan bir Ermeni devleti kurmayı amaçlamaktaydı. Bu dönemde genişlemecilik peşinde olan Ermeni örgütleri, Çarlık Rusyası yönetimi altındaki topraklara ilişkin iddialarını pek dile getirmemekteydiler. Bunun nedeni, tarihsel süreçte hep işbirliği yaptıkları Ruslarla, ilişkiyi bozmama isteği olmuştur. Genelde iyi olan ilişkiler, 1719 yılında Çar I. Petro’nın, Rus Ortodoks Kilisesi mensuplarına tanınan hakları ülkesinde yaşayan tüm Ermenilere de vermesi ile daha da pekişmişti.⁵¹

Bir yandan Çarlık Rusya’sının halkları kaynaştırma isteklerinin Ermeni milliyetçiliği ile çatışması, diğer yandan da Rus Ortodoks Kilisesinin Ermeni Gregoryen kilisesini kendisine birleştirme çabaları bu yakın ilişkiyi bir süre için zayıflatmıştır. Fakat etnik çatışmaların başlaması, ilişkileri eski seyrine sokmakta geç kalmamıştır. Kafkasya’daki milli uyanış hareketleri de bu etnik çatışmalara paralel olarak gelişmiştir. Özellikle 1905 yılı tarihe Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasındaki kanlı çatışmalar yılı olarak geçmiştir. Olaylar bir Müslüman’ın (Azerbaycan Türkünün) Taşnaklar tarafından öldürülmesiyle tırmanmıştır.⁵² Azerbaycan’ın çeşitli yerlerinde, özellikle de Karabağ ve Gökçe bölgelerinde her iki taraftan karşılıklı olarak çok sayıda insan öldürülmüştür. Her iki toplumun bazı aydın kesimleri, aslında Ermeniler ile Azerbaycan Türkleri arasında düşmanlık

⁵¹ Ali Arslan, “Rusların Güney Kafkasya’da yayılmalarında Ermeni Eçmiyazin Katolikosluğu’nun Rolü”, **Kafkas Araştırmaları**, Sayı 2, İstanbul, 1996, s. 21.

⁵² Swietochowski, **a.g.e.**, ss. 68–69.

bulunmadığını, olayların Ruslar tarafından kışkırtıldığını dile getirmiştir. SSCB kurulduktan sonra 1905 olaylarına değinilirken, her zaman bu olayların Çarlık yönetimince düzenlendiği ifade ediliyordu. Çarlık Rusya'sı yetkililerinin bunu yapmasına neden olarak da, işçi hareketlerinin engellenmeye çalışılması, toplumların Çarlığa karşı mücadeleden yayındırılması için bir-birlerine karşı mücadeleye yöneltilmeleri gerektiği gösterilmekteydi. 1906 yılında da devam eden olaylar, bu yılın Temmuz ayından itibaren yerini genel bir sessizliğe bırakmıştır. Tarihsel açıdan ve Çarlık Rusya'sı açısından önemli olayların yaşandığı 1906–1918 yılları aralığında iki toplum arasındaki çatışmalar durmuştur. Hatta bir sıra konularda beraber hareket ettikleri de görülmüştür.

Fakat 1917–1918 yıllarında gelişen olaylar, yeniden iki toplumu karşı-karşıya koymaya başlamıştır. 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra Rus Duması bırakılmış, Dumanın Kafkaslardan olan üyeleri Transkafkasya Federasyonu'nu oluşturmuşlardı. Bu tarihlerde Rusya'da iktidarı ele alan Bolşevikler “Milletlerin Haklar Bildirisi” ile her milletin kendi geleceğini tayin etmesi ilkesini kabul ettiklerini açıklamışlar ve bunu sonucunda bölgede bir güç boşluğu oluşmuştu. Ayrıca, Ermenilerin Osmanlı'ya yönelik toprak taleplerinin ve Doğu Anadolu'da yaptıklarının cevabı mahiyetinde, Osmanlı ordularının Doğuya doğru harekât yapması beklenmekteydi. Böylesine bir beklenti, Ermenileri hızlı bir biçimde silahlanmaya sevk etmiştir. Bu, aynı zamanda müttefiklerin Osmanlı'ya karşı Kafkasya'da bir güç oluşturma planlarıyla da üst-üste düşmekteydi. Taşnaklar önderliğinde silahlanan Ermeniler, Doğu Anadolu'yla beraber Azerbaycan'a ait bölgelere de saldırmaya başlamıştır.

Bu durum, Rus ordusunda askeri eğitim alamayan ve askeri teçhizatı

bulunmayan Azerbaycan Türkleri için oldukça endişe verici durum oluşturmuştur. Nitekim Mart 1918’de, diğer bölgelerle beraber Ermenilerin pek bir yoğunluk oluşturmadıkları Bakü’de de toplu Türk katliamları yaşanmıştır. Bu süreçte, Bolşeviklerin de Milliyetçi Ermenilerle işbirliğinde olması olayın ilginç yönlerinden birisini oluşturmuştur.⁵³ Katliamların büyük boyutlara ulaşması, bu çerçevede Bakü’de ve Azerbaycan’ın bir sıra başka şehirlerinde 30 bin civarında Türk’ün Öldürülmesi üzerine çok sayıda Azerbaycan Türkü, Bakü’ni terk etmek zorunda kalmıştır.⁵⁴ Olayların bu şekilde gelişmesi Transkafkasya Konfederasyonu’nun varlığını soru altında bırakmıştır. Mayıs sonlarında anlaşmazlıkların daha da şiddetlenmesi yüzünden Transkafkasya Konfederasyonu dağılma sürecine girmiştir. Karabağ bölgesi ise, 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra da onun içinde yer almaya devam etmiştir. 12 Ocak 1920’da Paris’te toplanan Barış Konferansı sırasında bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti resmi olarak tanınırken de, Karabağ bölgesinin onun bir parçası olması uluslararası kabul görmüştür. Zaten 15 Ağustos 1919’da toplanan Karabağ Bölgesi Ermenileri VII Kurultayı’nın aldığı karar üzerine sonraki süreçte Azerbaycan yönetiminin atadığı geçici genel vali Sultanov’la anlaşma yapılmıştı. Bu anlaşma ile ortak bir konsey kurulmuş ve Karabağ bölgesinin yönetimi önemli ölçüde bu konseye havale edilmişti. Bu anlaşmada aynı zamanda, Paris Barış Konferansında Karabağ’ın Azerbaycan toprağı olarak kabul gördüğüne de işaret edilmiştir.⁵⁵

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti 27 Nisan 1920 tarihinde Ruslar tarafından işgal edilinceye kadar, Azerbaycan’da Osmanlı ve ondan sonra da İngiliz orduları

⁵³ Swietochowski, **a.g.e.**, ss.154–159.

⁵⁴ Yıldırım ve Özönder, **a.g.e.**, s. 16.

⁵⁵ Taşkiran, **a.g.e.**, ss. 249–251.

bulunmuştur. Her iki güç de Karabağ bölgesini, Azerbaycan'ın bir parçası olarak görmeye devam etmiştir. Bu süre içerisinde bazı Ermeni örgütleri Karabağ bölgesinde birçok kere isyan çıkarmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Fakat, Rusların teşviki ve yardımı ile 1920 yılı Nisan ayında büyük çaplı bir isyan çıkarılmıştır. Azerbaycan ordu birlikleri isyanı bastırmak üzere bölgeye gittiği sırada, Bolşevik Rus orduları (XI. Kızıl Ordu) Azerbaycan'ı işgal etmiştir.

C. Sovyetler Birliği'nin Kuruluş Döneminde Karabağ Meselesi

Ermenilerin Azerbaycan'ın Karabağ bölgesine yönelik iddiaları genellikle, onun hep Ermenistan'a bağlı olduğu, Sovyet yönetiminin Karabağ bölgesini zorla olarak Azerbaycan'a bağladığı şeklinde olmuştur. Fakat resmi belgeler tam tersini söylemektedir.

Daha 22 Mayıs 1919'da, Bolşevik Ermeni liderlerden A.İ.Mikoyan, Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesine ve Vladimir İliç Lenin'e kendi görüşünü yazarken “Ermeni Taşnakları Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparıp Ermenistan'a birleştirme çabasındalar. Fakat bu Karabağ için yaşam kaynağı olan Bakü'den ayrılmak ve hiçbir bağı bulunmayan Erivan'a birleşmek anlamına geliyor. Ermeni köylüleri 5. Kurultaylarında Azerbaycan'ı tanımayı ve onun yönetimi altında kalmayı kararlaştırmışlardır” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁶ Ayrıca, yukarıda değindiğimiz bölge Ermenilerinin, VII Kurultaylarında da Azerbaycan'la bağılıklarına ilişkin anlaşma imzaladıklarını belirtmişim.

⁵⁶ Sovyetler Birliği Kommunist Partisi Arşivi, Fond 1, Envanter 74, Dosya 120, sayfa 113'den aktaran Yıldırım ve Özönder, **a.g.e.**, s. 85.

28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'da Sovyet Yönetimi ilan edilmiştir. O tarihte, Karabağ bölgesi ve şu anda Ermenistan sınırları dahilinde bulunan Zengezur bölgesel, ilan edilen Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Fakat tarih boyunca amaçlarına ulaşmak için hep Ruslarla işbirliği yapan Ermeniler, Azerbaycan'da Rus yanlısı yönetim kurulmasını bir fırsat olarak görmüş ve Karabağ bölgesine ilişkin iddialarını daha yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. İlk başlarda, daha Ermenistan Sovyet Rusya'ya birleşmediği için, Sovyet Yönetim bu tür meselelerde biraz Azerbaycan yanlısı tutum takınarak Ermenistan'a baskı yapmaya çalışmaktaydı.

Bu arada eğer Ermenistan'da Sovyet Yönetimi kurularsa bunun karşılığında Karabağ ve Zengezur bölgeleriyle ilgili olarak bir takım vaatler de verilmekteydi. Bunun en önemli örneklerinden birisi, Lenin'in "Doğunun Lenin'i" diye nitelendirdiği, bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin milli yöneticileri tarafından her zaman ihanetle suçlanan ve sonraları Moskova'da zehirlenerek öldürülen, dönemin Azerbaycan Sovyet yönetiminin başı Neriman Nerimanov tarafından Ermenistan Komünistlerine gönderilen bir telgraf olmuştur. 1 Aralık 1920 tarihinde gönderilen bu telgrafta, Ermenistan'da Sovyet Yönetimi kurulması karşılığında, Azerbaycan'ın kendi içerisindeki Nahçıvan, Zengezur ve Karabağ bölgelerini ona verebileceği ifade edilmekteydi⁵⁷. Burada amaç yukarıda da ifade edildiği üzere, Ermenistan'ı Sovyet yönetimine geçme konusunda teşvik etmek idi. Bu süreçte Rusya Sovyet yönetiminin göz önünde bulundurmaya çalıştığı bir husus da potansiyel etnik karışıklık merkezlerinin oluşturulması konusu olmuştur. Merkeze yönelik tepkileri birbirlerine yöneltme amacını güden bu politika, Sovyet Rusya'ya

⁵⁷ Nesib Nesibli, **Bölünmüş Azerbaycan, Bütün Azerbaycan**, Bakü, Ay-Yıldız, 1997, s. 121.

Çarlık rejiminden kalma bir miras idi. Daha 19 Haziran 1920 tarihinde, Orconikidze, Lenin ve Çiçerin'e çektiği telgrafta, Karabağ ve Zengezur'un kendilerini Azerbaycan'ın bir parçası olarak gördüklerini ifade etmekteydi⁵⁸.

Tartışmalar devam ederken, Azerbaycan'da Rusça yayınlanan "Komünist" gazetesinin 2 Aralık 1920 tarihli sayısında Nerimanov imzalı bir bildiri yayınlanmıştır. Bildiride, arazi meseleleri yüzünden iki komşu halkın kanının akması gerektiği ve Karabağ emekçilerinin kendi kaderlerini belirleme hakkının bulunduğu ifade edilmekteydi⁵⁹. Ermenistan'da Sovyet yönetiminin kurulması dengeleri bir ölçüde değiştirmiştir. Ermenistan Sovyet yönetiminin liderleri Karabağ bölgesine ilişkin iddialarını hem Moskova'ya iletmış, hem de Komünist Bolşevik Partisi Kafkas Bürosunda dile getirmiştir. Bu iddialar üzerine, önce 27 Haziran 1921'de Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi toplanarak Ermenilerin iddialarını ret ve Karabağ bölgesinin Azerbaycan'dan koparılamayacağını ifade etmiştir. 4 Temmuz 1921'de toplanan KBP Kafkas Bürosu Karabağ bölgesinin dağlık kısmının Ermenistan'a verilmesi gerektiği konusunda görüş bildirmiştir. Fakat Azerbaycan bu konuya sert tepki göstermiştir. 5 Temmuz 1921 tarihinde, KBP Merkezi Komitesi'nden temsilcilerin de katılımıyla KBP Kafkas Bürosu yeniden toplanmıştır. Bu toplantıda, daha sonra Moskova tarafından Azerbaycan'ı yönetmek üzere atanmış olan Rus asıllı Sergey Kirov bile Karabağ bölgesinin dağlık kısmının da Azerbaycan'da kalması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Tüm değerlendirmeler yapıldıktan sonra, Orconikidze ve Nazaretyan'ın önerisiyle "Müslümanlar ve Ermeniler arasında milli sulhun gerekliliği, Yukarı ve Aşağı

⁵⁸ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Dosya No 54882, s. 20'den aktaran Salman Aydinov, **Azerbaycan Tarihinde Faktlar ve Prosesler**, Bakü, Azerbaycan Neşriyatı, 1998, s. 93.

⁵⁹ Aliyev, **a.g.e.**, s. 84.

Karabağ bölgelerinin iktisadi alakasının zaruriliği, bölgenin Azerbaycan'la olan daimi bağlantısı gibi hususlardan hareketle Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde kalmasına, bölge dahilinde bulunan Şuşa şehrinin idari merkez olmak üzere bölgeye geniş bir Özerklik verilmesine" karar verilmiştir⁶⁰.

Böylece, Azerbaycan'ın bir üyeye temsil olduğu toplantıda Ermenilerin de onayıyla, Karabağ bölgesinin Azerbaycan'dan koparılamayacağı karara bağlanmıştır. Mirzoyan bu çözümden sonra "Aslında Karabağ sorunu diye bir sorun yoktur. Ermeni köylüleri Bakü ve Ağdam'la bağlantıları olmadan yaşayamayacaklarını söylüyorlar", demektedir⁶¹.

Fakat olayın bir de Karabağ bölgesinin dağlık kısmında özerk bölge oluşturulmasına ilişkin boyutu bulunmaktaydı. Bu konudaki tartışmalar yaklaşık iki yıl boyunca sürmüştür. Bir sonuç alınmaması üzerine, 27–28 Haziran 1923 tarihlerinde toplanan KBP Kafkas Bölge Komitesi bir ay içerisinde Karabağ bölgesinin dağlık kısmında özerk bölge oluşturulması gerektiği konusunda Azerbaycan'ı son kez uyarmıştır. Hatta bu amaç için Azerbaycan yönetiminin başı da değiştirilmiştir. Kirov, Moskova tarafından Azerbaycan yönetiminin başı olarak atanmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda, 7 Temmuz 1923'de Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi, belirtilen coğrafyada Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin oluşturulması kararını almıştır⁶².

⁶⁰ Taşkıran, **a.g.e.**, ss. 136–137.

⁶¹ **Lenin Külliyyatı**, 42. Cilt, s. 54'den aktaran Aliyev, **a.g.e.**, ss. 86–87.

⁶² Nesib Nesibli, **Azerbaycan'ın Jeopolitiği ve Petrol**, Bakü, Hazar Üniversitesi Neşriyatı, 2000, s.183.

D. Sovyetler Birliği’nde Sorunun Durumu

Sovyetler Birliği’nin kurulması sürecinde atılan adımlar meselenin göreceli ve geçici bir sessiz dönem yaşamasını sağlamıştır. Fakat, hem bu dönemde, hem de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği kurulduktan sonraki dönemde Moskova yönetiminin izlediği stratejiler yukarıda da ifade edildiği üzere Azerbaycan içerisinde sorun potansiyelinin sürekli tırmanmasına yol açmıştır. Azerbaycan içerisindeki bir bölgenin içerisinde sadece Ermenilerin yoğun yaşadığı idari sınırlar üzerinde özerk yapının oluşturulması, bu coğrafya içerisinde bile nüfusun etnik yapısının Ermeniler lehinde fark oluşacak şekilde değişmesine yönelik politikalar izlenmesi bu stratejinin bir parçası olmuştur. Bu arada aynı dönemlerde SSCB cumhuriyetlerinden birisi olan Ermenistan içerisindeki Azerbaycan Türklerinin daha fazla etnik yoğunluğa sahip olmalarına rağmen her hangi bir özerk yapının oluşturulmaması Moskova yönetiminin çifte standardının göstergesi olarak yorumlanmıştır⁶³.

Sonraki dönemlerde SSCB merkez yönetimi ileriki yıllarda doğabilecek muhtemel sorunları Önlemek amacıyla özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve 1950’li yılların başında iki göç dalgası ile Ermenistan içerisindeki Azerbaycan Türklerinin önemli kısmını zorla Azerbaycan’a göç ettirmiştir. Bu konuyla ilgili olarak SSCB Bakanlar Konseyi Azerbaycan’da kırsal alanların kullanımı, tarıma elverişli bölgelerin kurulması ve yurt dışında yaşayan Ermenilerin göç ettirilerek Ermenistan’dan göç eden Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bölgelere yerleştirilmesi amacıyla 23 Aralık 1947 tarihli ve 4083 numaralı “Ermenistan SSC’den Köylülerin Ve Başka Azerbaycanlı Ahalinin Azerbaycan SSC’nin Kur Ve

⁶³ Hatem Cabbarlı, “Geçmişten Günümüze Ermenistan’da Azerbaycan Türkleri”, **Ermeni Araştırmaları**, ASAM Yayınları, Sayı 4, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002, ss. 141–142.

Araş Ovalığına Göç Ettirilmesine İlişkin” ve 10 Mart 1948 tarihli ve 754 numaralı “Göç Ettirmenin Şartları ilişkin” iki karar almıştır.⁶⁴

SSCB Bakanlar Kurulunun karar gereğince Azerbaycan Türklerinin üç aşamada -10 bininin 1948’de, 40 bininin 1949’da, 50 bininin ise 1950’de olmak üzere, toplam 100 bin Azerbaycan Türkünün göç ettirilmesi planlanmıştı. Bu karara karşı Azerbaycan hükümetinden hiç kimse itiraz etmemiş, sadece Bakanlar Kurulu Başkanı Kuliyeve Molotov’a mektup yazarak Ermenistan’dan göç ettirilen Azerbaycan Türklerinin Kur, Araş ovalığına değil, coğrafi bakımdan göç ettirilen nüfusun yaşadıkları ortama daha uygun olan Azerbaycan’ın kuzey bölgelerine veya Bakü’ye yakın yerlere göç etmelerine izin verilmesini istemiştir.⁶⁵ Ancak Kuliyeve’in bu mektubu cevapsız kalmış ve Azerbaycan hükümeti 14 Nisan 1948 tarih ve 455 numaralı kararı ile SSCB Bakanlar Konseyinin kararlarını uygulamaya koymuştur. Arşiv belgelerine de yansıdığı kadarıyla, süreç boyunca kararlarda öngörüldüğü şekilde 100 bin kişi değil, yaklaşık 145 bin kişi zorla göç ettirilmiştir.⁶⁶ Göçe tabi tutulan Azerbaycan Türklerinin yaklaşık 1/3’ü göç sırasında açlık ve hastalık gibi nedenler yüzünden hayatlarını kaybetmişlerdir.⁶⁷

Bu dönemlerde bazı Ermeni liderlerin DKÖB’ni Ermenistan’a birleştirme girişimleri de süregelmiştir. Önce 1945 yılında Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Partisi Birinci Sekreteri Arutyunov Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Stalin’e mektup yazarak Dağlık Karabağ’ın

⁶⁴ Emir Guliyev, “Göçürülme (1948–1953)”, **Deportasiya**, Bakü, Azerbaycan Ansiklopedisi Yayınları, 1998, s. 21.

⁶⁵ Cabbarlı, **a.g.m.**, s. 143.

⁶⁶ İ.Memmedov ve S. Asadov, **Ermenistan Azerbaycanlıları ve Onların Acı Kaderi**, Bakü, Azerbaycan Yayınevi, 1992, s. 49.

⁶⁷ Cabbarlı, **a.g.m.**, s. 145.

Ermenistan'a verilmesini rica etmiştir. Stalin, bu konuyla ilgili Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Bağirov'un da görüşlerini almayı tercih etmiştir. Bağirov, Stalin'e yazdığı mektupta prensip itibarıyla buna karşı olmadığını, ancak buna karşı Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan'da Azerbaycan Türklerinin toplu yaşadıkları bölgelerin Azerbaycan'a verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ermeniler bu koşullar altında DKÖB'nin Ermenistan'a verilmesinin bir anlamı olmadığını bilerek konuyu kapatmıştır.⁶⁸

Ermenistan yönetimi DKÖB'nin Ermenistan ile birleştirilmesi konusunu 1964'de yeniden gündeme getirmiştir. Bu dönemde Mikoyan ve Ermenistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Kuruşev ile görüşmesinde Kırım'ın Ukrayna'ya verildiğini örnek göstererek DKÖB'nin de Ermenistan'a birleştirilmesini istemiştir. Kuruşev ise cevabında "Size Dağlık Karabağ'dan Ermenistan'a taşınmanız için 24 saat ve 12 bin askeri kamyon vermeye hazırım" demiştir.⁶⁹

Fakat Sovyetler Birliği'nin belirli politikaları doğrultusunda Ermeni yetkililerin Azerbaycan ve Türkiye karşıtı taleplerine bir ölçüde sıcak bakılmaktaydı. Örneğin, 1965 yılından başlayarak Ermenistan'da sözde soykırıma ilişkin anma törenlerine başlanması ve Azerbaycan Türklerine karşı bireysel ve toplu baskılara yeniden başlanması bunun göstergelerinden olmuştur.⁷⁰

⁶⁸ Guliyev, **a.g.m.**, s. 28.

⁶⁹ Yuriy Pompeev, **Krovaviy Omut Karabaxa (Karabağ'ın Kanlı Çıkmazı)**, Bakü, Azerbaycan Yayınevi, 1992, ss. 19–20.

⁷⁰ Cabbarlı, **a.g.m.**, s. 146.

E. Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Sorunun Yeniden Gündeme Gelmesi

Karabağ'da olayların tırmandığı 1980'li yılların ortalarına gelinceye kadar, yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Ermeniler çeşitli yollarla ve çeşitli düzeylerde DKÖB'nin Azerbaycan'dan alınarak kendilerine verilmesi gerektiğini ifade etmeyi sürdürmüştür, 1980'li yılların birinci yarısında bölgeden olan Ermeni asıllı yazarlar, yazılarının sonuna adres olarak “Ermenistan'ın Karabağ bölgesi” notunu düşmeye başlamıştır. 1984 yılında, “Literaturnaya Gazeta”sinin Ermenistan muhabiri Zori Balayan'ın “Ocak” isimli kitabı Rusça olarak basıldı. Kitapta Türklere (özellikle de Azerbaycan Türklerine) nefret aşılarmakta, Azerbaycan'a yönelik toprak iddialarına yer verilmekteydi. Azerbaycan aydınları bu olaya karşı tepkilerini ortaya koysalar da yönetim bu tepkilerin ortaya çıkmasını engellemiştir.

1985 yılında SSCB'de yönetimin başına Mihail Gorbaçov'un geçmesiyle birlikte ülkede yeni bir dönem -“perestroyka” (yenidenkurma) ve “glasnost” (açıklık) dönemi- başlamıştır. Bir yandan SSCB dışındaki Ermeni lobisinin, diğer yandan da SSCB içindeki Ermeni aydınların Gorbaçov'la geliştirdiği ilişki, onları Azerbaycan içerisindeki DKÖB'yi Ermenistan SSC'ye ilhak etme hususunda umutlandırmaktaydı. İlerleyen dönemlerde ister Gorbaçov'un ekonomi danışmanı Abel Aganbekyan'ın Paris'te yaptığı konuşma⁷¹, isterse de Ermenistan'da ve Moskova'daki Ermeni faaliyetleri, Karabağ bölgesinin dağlık kısmının biran önce Azerbaycan'dan kopararak Ermenistan'a birleştirilmesine yönelik çalışmaların hızlandırıldığının göstergelerindendi. Bu arada, bölgede yaşayan Ermeniler içerisinde

⁷¹ **L'humanite**, 18 Kasım 1987, sayfa 10'dan aktaran Edalet Tahirzade, **Meydan: 4 il 4 ay**, Bakü, Ay-Yıldız, 1997, s. 16.

de ayrılıkçının teşvik edilerek üst düzeye tırmanmaya başladığı da dikkat çeken diğer noktaydı.

20 Şubat 1988’de DKÖB Bölge Sovyeti (140 üyesinden 110’u ermeniydi) Azerbaycan ve Ermenistan Yüksek Sovyetlerine hitaben, Azerbaycan’dan ayrılarak Ermenistan’a birleşme isteğini belirten müracaat kabul etmiştir. 21 Şubat 1988’de toplanan Sovyetler Birliği KPMK bunun gerçekleşemeyeceğine karar vermiştir. Azerbaycan’ın DKÖB içinde yer alan Askeran reyonunda iki Azerbaycanlı gencin öldürülmesi, Ermenistan gazetelerinde güya “Gorbaçov’un DKÖB’yi Ermenistan’a birleştireceği sözünü vermesi” iddialarının yayınlanması ve Ermenistan’da (Zengezur, Göyce ve başka bölgelerden) yaşayan yüz binin üzerinde Azerbaycan Türkünün katliamlara maruz kalması ve göçe zorlanması (sürecin sonunda yaklaşık 200 bin Azerbaycan Türkü Ermenistan’ı terk etmek zorunda kalmıştır), bu göçe zorlananların da genellikle Bakü ve Sumgayıt’a yerleşmesi sonucu özellikle, bu iki kentte Ermenilerle Azerbaycan Türkleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Sumgayıt’daki çatışmalarda 6’sı Azerbaycanlı, 26’ı Ermeni olmak üzere 32 kişi öldürülmüştür.⁷²

12 Temmuz 1988’de DKÖB Yerel Meclisi, Azerbaycan’dan ayrılma kararını almıştır. Ertesi gün toplanan Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti Başkanlık Divanı yerel meclisin kararını geçersiz ilan etmiştir. Gelişmeler üzerine 18 Temmuzda toplanan SSCB Yüksek Sovyeti Başkanlık Divanı, her iki cumhuriyetin kararlarını değerlendirmiş ve konuyu karara bağlamıştır. Değerlendirmeler sırasında konuşma yapan SSCB KPMK Genel Sekreteri M. Gorbaçov özerk bölgenin sorunlarının

⁷² Araz Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s. 400.

varlığını kabul ettiklerini, fakat bu sorunların Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne dokunulmadan çözüleceğini ifade etmiştir, Kararda, Azerbaycan ve Ermenistan'ın sınırlarının ve anayasayla belirlenen toprak bütünlüğünün değiştirilmesinin mümkün olmadığı, bu kararın SSCB Anayasası'nın 78. maddesinde yer alan “her hangi bir Sovyet cumhuriyetinin sınırı onun rızası olmadan değiştirilemez” hükmüne dayandığı ifade edilmekteydi.⁷³ Kararda ayrıca, Sovyet yönetimi döneminde DKÖB'deki birçok sorunun çözüldüğü, fakat hala çözüme kavuşturulmayan bazı sorunlar olduğu, Azerbaycan ve Ermenistan yönetimlerinin bu yönde işbirliği içinde çalışmaları gerektiği de vurgulanmıştır.⁷⁴ Bu kararlar Ermenilerin tepkisine ve onların Azerbaycan'dan ayrılma yönündeki faaliyetlerini daha da artırmalarına neden olmuştur.

7 Aralık 1988'de Ermenistan'da yaşanan deprem felaketi olayların kısa bir süre için durmasına neden olmuştur. Deprem felaketi sırasında Ermenistan'ın yardımına ilk koşanlar arasında Azerbaycan da yer almıştır. Azerbaycan'ın ilk yardımını taşıyan uçağın ilginç şekilde Ermenistan sınırları içerisinde düşmesi, uçağın Ermenilerce düşürüldüğü şeklinde sonradan doğrulanmayan bazı söylentilerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur.

12 Ocak 1989'da, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti DKÖB'nin yönetimini geçici bir süre için Azerbaycan'dan alarak doğrudan Moskova'ya bağlı Özel Yönetim Komitesine vermiştir. Gorbaçov'un danışmanlarından olan Arkadi Volski komitenin başına getirilmiş ve 5400 kişilik İçişleri Bakanlığı birliği ona bağlanarak

⁷³ “M.S. Gorbaçov'un Konuşması”, **Kommunist Gazetesi**, 20 Temmuz 1988.

⁷⁴ Yıldırım ve Özönder, **a.g.e.**, ss. 62–64.

bölgeye gönderilmiştir.⁷⁵ 1989 yılı boyunca çatışmalar küçük çaplı da olsa ara vermeden devam etmiştir.

28 Kasım 1989 yılında Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti bölgedeki Ermenilerin haklarının korunması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması şartıyla DKÖB yönetiminin yeniden Azerbaycan'a bırakılmasına, fakat güvenlik güçlerinin orada kalmaya devam etmesine karar vermiştir. Karar, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan toprağı olduğunu bir daha onayladığı için Ermenilerce, kendi iç meselesi konusunda Azerbaycan'a bazı diktalar ettiği için de Azerbaycan tarafından eleştirilmiştir. Ermenistan daha da ileri giderek 1 Aralık 1989'da DKÖB'ni kendisine birleştirme kararı almıştır. Bunun üzerine, 7 Aralık 1989'da, Azerbaycan Yüksek Sovyeti Ermenistan Parlamentosu'nun aldığı DKÖB ilhak kararını kınamış ve bölgeyi yönetmek üzere, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Egemenlik Yasası'na (23 Eylül 1989'da kabul edilen bu yasada Karabağ üzerinde Azerbaycan'ın egemenliği de ayrıca vurgulanmıştı) dayanarak başkanlığını Azerbaycan KP İkinci Sekreteri Viktor Polyaniçko'nun yaptığı "Teşkilat Komitesi" kurmuştur.

2 Ocak 1990'da DKÖB'nin merkezi Hankendi'nde Azerbaycan Türklerini taşıyan otobüs konvoyu Ermenilerin saldırısına uğramıştır. Güvenlik güçleri saldırıyı güçlükle önlediği olaylar sırasında 1 kişi ölmüş ve 3 kişi yaralanmıştır. 9 Ocak 1990'da Ermenistan Parlamentosu'nun 1990 Yılı Bütçe Yasası'nı onaylarken ekonomik plan kapsamına DKÖB'yi de dâhil etmesi olayları çığırından çıkaran Önemli gelişmelerden birisi olmuştur. Toprak bütünlüğünün ciddi tehdit altında

⁷⁵ Fahrettin Çiloğlu, **Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar**, İstanbul, Sinatle, 1998, ss. 144-145.

kalması ve bölgedeki Azerbaycan vatandaşların can güvenliğinin sağlanamaması nedeniyle Azerbaycan toplumunda hem Moskova yönetimine, hem de Azerbaycan yönetimine karşı protesto gösterileri artmıştır.⁷⁶

12 Ocak 1990'da Ermenilerin bölgedeki iki Türk yerleşim birimine saldırımları sonucu, 12 kişi ölmüş, 22 kişi esir alınmıştır.⁷⁷ 13 Ocak 1990'da, Bakü'de yaşayan bir Ermeni etnik çatışma zemininde iki Azerbaycanlıya baltayla saldırmıştır. Saldırıya uğrayanlardan birisi ölmüş, diğeri ağır yaralanmıştır. Bu haberin o sırada gerçekleşmekte olan büyük bir mitinge ulaşması üzerine karşı saldırı düzenlenmiş ve bu saldırı sırasında büyük çoğunluğu Ermeni olmak üzere toplam 34 kişi hayatını kaybetmiştir. Olayların daha da trajik boyut kazanmasını neden gösteren Moskova yönetimi, Bakü'de ve Azerbaycan'ın birçok başka bölgesinde (DKÖB dâhil) olağanüstü hal uygulaması başlatmıştır. 19 Ocak 1990 tarihinde akşam saatlerinde Kızıl Ordu birlikleri havadan, karadan ve denizden Azerbaycan'a çıkartma yapmış, çıkartmadan ancak birkaç saat sonra aslında Bakü'de olağanüstü hal ilan edildiği duyurusu yapılmıştır. Amacı daha çok Azerbaycan'daki bağımsızlık yanlılarını ezmek olan çıkartma sonucunda en az 130 kişi ölmüş, yüzlercesi yaralanmıştır.⁷⁸

23 Ağustos 1990'da Ermenistan egemenliğini ilan ederken, uluslararası hukuku hiçe sayarak, DKÖB'yi kendi toprağı olarak göstermiştir.⁷⁹ Bu arada, 1990 yılı boyunca da Ermenistan'ın bu bölgeyi kendi topraklarına katma girişimleri ve bu çerçevede karşılıklı saldırılar devam etmiştir.

⁷⁶ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 2. Cilt, Ankara, Türkiye İş Bankası, 1991, s. 211.

⁷⁷ Kengerli, **a.g.m.**, s. 14.

⁷⁸ Anatoly Yamskov, "Ethnic Conflict in the Transcaucasus. The Case of Nagorno-Karabakh", **Theory and Society**, London, Sage Publications, Volume 20, Number 5, 1991, pp. 631–660.

⁷⁹ "The Armenia adopted a statement of sovereignty", **Le Monde**, 24 Ağustos 1990.

1991 yılına belirsiz bir ortam içinde girilmiştir. Orta çaplı çatışmalar, iki tarafın sürekli birbirini suçlaması ve merkezi Moskova yönetiminin gerekli önlemleri almaması yine devam etmiştir. Mart 1991 ortalarında Gorbaçov “TASS” ajansına yaptığı açıklamada bölgedeki çatışmalardan rahatsızlığım ve “Karabağ’ın Azerbaycan’ın ayrılmaz bir parçası” olduğunu ifade etmiştir. Bu açıklamadan sonra basın toplantısı düzenleyen Ermenistan Başbakanı Vazgen Manukyan, o güne kadar izledikleri politikanın aksine DKÖB üzerinde bir hak iddia etmediklerini, sadece oradaki yerli Ermenilerin mücadelesini desteklediklerini beyan etmiştir.⁸⁰

19–21 Ağustos 1991 tarihlerinde Gorbaçov’a karşı düzenlenen darbenin başarısız sonuçlanması ve bunun sonucunda SSCB’ye üye Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlaşması sürecinin hızlanması, Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını kendisine birleştirmesi girişimleri sorununa da yeni bir boyut kazandırmıştır. 30 Ağustos 1991’de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir. Bunun ardından DKÖB Ermenilerini temsil ettiklerini söyleyen bir grup toplanarak “Artsak Ermeni Cumhuriyeti”ni ilan etmiştir. Azerbaycan parlamentosu bu karara, Azerbaycan Anayasası’na (aynı zamanda SSCB Anayasası’na) aykırı olduğu için sert tepki göstermiştir. Ağustos 1991 darbesinin önleyen Boris Yeltsin yanma, öteden beri Karabağ sorunuyla yakından ilgilenen Kazakistan Devlet Başkam Nursultan Nazarbayev’i de alarak 20 Eylül 1991’de geç saatlerde Bakü’ye gelmiştir. Ertesi gün Gence kentine giden liderler, burada yeterli güvenlik önlemleri alındıktan sonra DKÖB’nin merkezi Hankendi’ne geçmiştir. Liderlerin son durağı Erivan olmuştur. Yeltsin ve Nazarbayev bir barış sürecini başlatmaya çalışmış ve her iki tarafla yaptıkları görüşmelerde bunun şartlarını yaklaşık olarak belirlemiştir. Varılan

⁸⁰ Taşkiran, a.g.e., ss. 156–157.

uzlaşma üzerine, 23 Eylül 1991’de Rusya’nın güneyindeki Jeleznovodsk kentinde barış görüşmelerine başlanmıştır. 24 Eylül 1991’de Azerbaycan ve Ermenistan, Yeltsin ve Nazarbayev’in garantörlüğünde anlaşmaya varmıştır. Anlaşma, taraflar arasında ateşkesin sağlanmasını, Ermenistan’ın DKÖB’nin Azerbaycan’a ait olduğunu kabul etmesini, bölgeye kendisini yönetmesi için bir takım olanaklar sağlanmasını ön görmekteydi.

Görüşmelerin ikinci ayağı iki taraf yetkililerince, sınırdaki İcevan reyonuna bağlı bir köyde gerçekleştirilmiştir. Görüşme sonrasında yayınlanan bildiride, “cinayet ve intikama dayanan kısır döngünün durdurulmasının zorunlu olduğu” vurgulanmıştır. Fakat bu arada karşılıklı saldırılar da ara vermemiştir. Azerbaycan tarafı, ateşkese uyulmadığını göstermek üzere Rusya ve Kazakistan’dan bölgeye gözlemciler de getirmiştir.⁸¹

20 Kasım 1991’de olumsuz anlamda çok önemli bir olay gerçekleşmiştir. Bu tarihte Azerbaycan hükümetinin üyelerini, adalet ve güvenlik yetkililerini, iki Rus generali, Kazak ve Rus gözlemcileri, gazetecileri taşıyan helikopter Ermeniler tarafından düşürülmüştür. Olayda kurtulan olmamıştır. Bu olay Azerbaycan tarafını bazı kararlar almak zorunda bırakmıştır. Ermenistan’a giden demir yolu kapatılmış, ayrıca Azerbaycan Yüksek Sovyeti 26 Kasım 1991 tarihli toplantısında DKÖB’nin statüsünü ortadan kaldırmış ve bu tarihe kadar özerk yapı içerisinde yer alan reyonları direk Bakü’ye bağlamıştır.⁸² Karar, tahmin edilebileceği gibi Ermenilerce tepkiyle karşılanmıştır. Bu süreç aynı zamanda Yeltsin ve Nazarbayev tarafından başlatılan bir barış girişiminin sonuçsuz kalması anlamını taşımaktaydı.

⁸¹ Çiloğlu, a.g.e., s. 156.

⁸² Taşkiran, a.g.e., s. 162.

F. Bağımsızlığın Kazanılmasından 1994 Ateşkesine Kadarki Dönemde Meseleye İlişkin Gelişmeler ve AGİT'in Çalışmaları

Yukarıda ifade edilen son olaylar gelişirken Azerbaycan bağımsızlığına tam olarak kavuşmuştu. 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiştir. Daha öncesinde ise 23 Eylül 1989'da Egemenlik Yasası, 25 Mayıs 1991'de Ekonomik Bağımsızlık Yasası, 30 Ağustos 1991'de Bağımsızlık Bildirisi Azerbaycan Yüksek Sovyeti (Azerbaycan parlamentosu) tarafından onaylanmıştır.⁸³ Bu süreçte Azerbaycan Yüksek Sovyeti, 9 Ekim 1991'de Ulusal Ordunun kurulmasına ilişkin karar kabul etmiştir.⁸⁴ Bu arada Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecine paralel olarak Ermenistan da bağımsızlığına kavuşmuştu.

1991 yılı sonlarında bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti parlamentosu, eski DKÖB'yi Azerbaycan'ın bir parçası olarak gösteren hiç bir uluslararası anlaşmayı tanımayacağını açıklamıştır. Halen teorik olarak yürürlükte olan bu karar Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne karşı açık bir saldırı olup, aynı zamanda uluslararası alanda temel ilkelerden birisi olan devletlerin toprak bütünlüğü ilkesini açıkça ihlal etmektedir.⁸⁵

Fakat bu devletlerin uluslararası kuruluşlara üyelik süreci başladıktan sonra, Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik işgalci politikasında taktik değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Yeni taktiğe göre öncelikle eski DKÖB'nin Azerbaycan'dan tamamen ve uluslararası kamuoyunda kabul görececek şekilde ayrılması sağlanacak, daha sonra artık Azerbaycan'a bağlı olmayan bölgenin Ermenistan'a birleştirilmesi

⁸³ **Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunlar Toplusu**, I Cilt, Bakü: Hukuk Edebiyatı, 2001.

⁸⁴ Edalet Tahirzade, **Elçi Bey**, Bakü, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, 1999, s. 70.

⁵² Ercan Kurbanov, "Azerbaycan'ın Güvenlik Kaygıları: Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan'la Çatışma ve Diğer Ülke İçi Anlaşmazlıklar", **Avrasya Etütleri**, Cilt 3, Sayı 4, Kış 1996/97, s. 20.

tamamen gerçekleştirilecektir. Nitekim bu tarihlerde Ermenistan artık eski DKÖB'nin Ermenistan'a birleşmesini değil, bağımsız bir cumhuriyet olması gerektiği tezini savunmaya başlamıştır. Bu amaçla, 10 Aralık 1991'de artık Özerkliği olmayan bir bölgede eski DKÖB'de yapılan sözde referandum sonucu, 6 Ocak 1992'de "Artsak Ermeni Cumhuriyeti" ilan edilmiştir.⁸⁶

1992 yılına gelindiğinde, artık iki toplum arasındaki çatışmalarda ölenlerin sayısı bini geçmişti. Taraflar arasındaki çatışmalar giderek şiddetlenmekteydi. Azerbaycan tarafı nizami bir orduya sahip olmadan, milis güçleri ve gönüllülerden kurulmuş birliklerle, Rusya tarafından desteklenen Ermenilerle iki cephede savaşmak zorunda kalmıştı. Çünkü saldırılar hem Azerbaycan içerisindeki bir bölgeden (eski DKÖB coğrafyasından), hem de Ermenistan'dan yapılmaktaydı.

30 Ocak 1992 tarihinde yapılan AGİK toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan'ın bu kurumun üyesi olmasıyla birlikte, Karabağ konusu uluslararası bir boyut kazanmıştır. Tam bu sıralarda Azerbaycanlı mültecileri taşıyan helikopter Ermeni kuvvetlerinin roket atışıyla düşürülmüştür. Olay sonucunda en az 40 kişi ölmüştür.⁸⁷ Şubat 1992 başlarında İran'ın yaptığı arabuluculuk önerileri taraflarca kabul görmemiştir. Şubatın ortalarında Avrupa Parlamentosu Strasbourg'da toplanarak bölgeye gözlemci gönderilmesini karara bağlamıştır. 20 Şubat 1992'de Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın girişimi ile Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Dışişleri Bakanları Moskova'da bir araya gelmiş ve yaptıkları görüşme sonrasında düzenledikleri basın toplantısında çatışmalara bir an önce son verilmesi ve yerleşim bölgeleri üzerinde ablukanın kaldırılması konusunda karara vardıklarını

⁸⁶ "Nagorno-Karabakh", **Marco Polo Magazine**, Sayı 4-5, 1998, s. 1.

⁸⁷ Çiloğlu, **a.g.e.**, s. 158. ve Taşkiran, **a.g.e.**, s. 164.

duyurmuşlar. Ermenistan Dışışleri Bakanı Hovanisyan toplantı sonrasında, Azerbaycan Dışışleri Bakam Sadikov'a sorunu ile ilgili görüşmelerin, eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi temsilcisinin katılımı olmadan başarısız kalacağını ifade ettiğini de açıklamıştır.⁸⁸ Fakat en azından çatışmalara ara verilmesinin kararlaştırılması barış açısından olumlu bir gelişme olarak nitelendirilmiştir.

24 Şubat'ta İran Dışışleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, taraflar arasında arabuluculuk yapma amacıyla bölgeye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Taraflar arasında ateşkes için temel konularda uzlaşmaya çalışılırken Hocalı katliamı yaşanmıştır.

Hocalı kenti, Ermenistan askeri birliklerinin saldırıları sırasında bölgede belki de en kritik durumda olan yerleşim birimi olmuştur. Bölgedeki tek havaalanının bulunduğu 7000 nüfuslu Hocalı, 1991 yaz ve sonbahardaki Ermeni saldırıları sonucu kuşatma altına alınmıştı ve kente ulaşım sadece helikopterlerle sağlanmaktaydı. Bu kadar zor durumda ve stratejik önemi haiz olmasına rağmen, Azerbaycan'daki iktidar, Hocalı'nın savunulması yönünde gerekli çabayı göstermemiştir.⁸⁹

Sonuç olarak 25–26 Şubat 1992 tarihinde Ermenistan güçlerinin Hocalı'ya düzenledikleri saldırı bir soykırıma dönüşmüştür. Saldırıda 63'ü çocuk, 106'sı kadın, 70'i yaşlı olmak üzere 613'den fazla insan şehit olmuştur. Ayrıca 1275 kişi Ermenilerce rehin olarak götürülmüş, 500-den fazla kişi yaralanmış, 150 kişiyle ilgili olarak ise her hangi bir bilgi edinilememiştir.⁹⁰ Kuşatma altındaki insanların çoğu

⁸⁸ Taşkiran, **a.g.e.**, s. 167.

⁸⁹ Nazim Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)**, Ankara, ASAM yayını, 2001 s. 41.

⁹⁰ <<http://www.amnesty.org/ailib/aipub/1994/Eur/551294.Eur.Txt>>, Erişim tarihi:14.03.2006. ve <<http://www.unhchr.Ch/huridocda/huridoca.Nse/0/7c3561e40d2d3d07cl256bae00447b7f?Opendocum ent>>, Erişim tarihi:13.03.2006.

acımasız yöntemlerle öldürülmüş, uluslararası kuruluşlar ve dünya medyası olayı insanlık dramı olarak nitelendirmiştir.⁹¹

Azerbaycan resmi olarak, Hankendi'deki 366. Rus Alayının saldırıya katıldığını açıklamıştır.⁹²

Çünkü saldırıda en gelişmiş konvansiyonel silahlar kullanılmıştı. Bunlar değil bölgedeki yerel gruplarda, yeni oluşmaya başlayan Azerbaycan ve Ermenistan ordularında bile mevcut olmamıştır.⁹³ Rus tarafı her zamanki gibi yine de saldırılarla alakası olmadığını açıklamıştır. Fakat ismi geçen alaydan firar eden 3 Rus askeri 3 Mart 1992'de düzenledikleri basın toplantısında, "beyinlerinin yıkandığını ve Hristiyan Ermeniler yanında Müslüman Azerbaycanlılara karşı savaşmalarının istendiğini" itiraf etmiştir.

Mart ayı boyunca karşılıklı saldırılar devam ederken, 24 Mart 1992'de Helsinki'de toplanmakta olan AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi, Karabağ'daki durumu değerlendirdi ve sonuç bildirisinin 3. ve 11. maddelerinde sorunun çözümü için Beyaz Rusya'nın Minsk kentinde konferans çağırılmasının kararlaştırıldığı ifade edilmiştir. Bildirinin 9. maddesinde konferansın katılımcıları olarak Azerbaycan, Almanya, ABD, Ermenistan, Beyaz Rusya, İsveç, İtalya, Fransa, Türkiye, Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti'nden oluşan 11 ülkenin ismi belirtilmiştir.⁹⁴ Minsk Konferansı için koordinatörlük görevi İtalya'ya verilmiş ve konferansa başkanlık

⁹¹ "Nowhere To Hide For Azeri Refugees", **The Guardian**, 2 Eylül 1993; "The Face Of A Massacre", **Newsweek**, 16 Mart 1992; "Massacre By Armenians", **The New York Times**, 3 Mart 1992; Thomas Goltz, "Armenian Soldiers Massacre Hundreds Of Fleeing Families", **The Sunday Times**, 1 Mart 1992; "Corpses Litter Hills in Karabakh", **The Times**, 2 Mart 1992; Jill Smolowe, "Massacre in Khojaly", **Time**, 16 Mart, 1992, "Nagorno-Karabakh Victims Buried In Azerbaijani Town", **The Washington Post**, 28 Şubat 1992.

⁹² Aslanlı, **a.g.m.**, s. 404.

⁹³ <<http://president.gov.az/Azerbaijan/Khojali/Bge.htm>>, Erişim tarihi: 03.03.2006.

⁹⁴ <<http://www.osce.org/docs/russian/1990-1999/mcs/adhels92rhtm>>, Erişim tarihi: 14.03.2006.

etmek üzere İtalyan temsilci Mario Rafaelli atanmıştır. Konferansın Temmuz 1992’de Minsk’te yapılması öngörülmüştür. AGİK’in bu girişimi BM’den de destek görmüştür. BM Güvenlik Konseyi’nin 26 Mart 1992 tarihli toplantısında, soruna doğrudan müdahale etmeme ve AGİK’in girişimlerini destekleme kararı alınmıştır.⁹⁵

1 Nisan 1992 tarihinde Roma’da Minsk Konferansı’nda yer alacak ülkelerin temsilcilerinin katılımı ile Rafaelli başkanlığında toplantı yapılmıştır. Aynı günlerde AGİK gözlemci heyeti de Bakü’ye ziyaret etmiştir.⁹⁶

Nisan 1992 sonuna doğru İran’ın arabuluculuk girişimleri de artmış ve 7 Mayıs 1992’de, Tahran’da Azerbaycan Devlet Başkanı Vekili Yagub Memmedov, Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan ve İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani arasında sorunun çözümüne yönelik görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme sonucunda Azerbaycan ile Ermenistan arasında sekiz maddeden oluşan bir anlaşma imzalanmıştır. Ama anlaşma imzalandıktan sadece iki gün sonra 9 Mayıs 1992’de Ermenistan ordusu bölgenin anahtarı konumundaki Şuşa’yı, 17 Mayıs 1992’de ise bölgeyi Ermenistan’a bağlayan Laçın’ı işgal etmiştir.⁹⁷ Bu da İran’ın arabuluculuk ve Ermenistan’ın barış konusundaki tutumunun “samimiliyi” konusunda sorular ortaya çıkarmış ve bir barış girişiminin de sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.

İşin ilginç yanı, olayların aynı günlerde barış görüşmeleri için bölgeye gelen AGİK heyetinin gözleri önünde cereyan etmiştir. Bu arada, 15 Mayısta

⁹⁵ Manvel Sarkisyan, **Politiceskie Problemi Kavkaza i Armeniya. Politika Armenii v Regione (Kafkasların ve Ermenistan'ın Politik Sorunları. Ermenistan'ın Bölge Politikası)**, Erivan, The Armenian Center for National and International Studies Yayını, 1998, s. 59

⁹⁶ Araz Aslanlı, “Türk Dünyasının Kanayan Yarası: Karabağ”, **Yeni Türkiye**, Türkler Özel Sayısı 19.cilt, 1999 s. 200.

⁹⁷ <<http://www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm>>, Erişim tarihi: 18.04.2006.

Azerbaycan'da Mutallibov'un devlet başkanlığı görevine geri dönme girişimi ters tepmiş ve muhalefeti beklediği seçimden önce iktidara taşımıştır.⁹⁸ Yeni iktidar eski DKÖB de dâhil olmak üzere toprak bütünlüğü konusunda hiç taviz vermeyeceğini ilk baştan belirtmiş ve ilk sınavını da 21 Mayıs 1992 tarihinde Helsinki'de gerçekleşen AGİK Kıdemli Memurlar Komitesi toplantısında vermiştir. Bu toplantıda, ABD temsilcisinin Önerdiği, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü vurgulayan ve bölgedeki tüm yabancı askeri güçlerin çekilmesini öngören tasarı için, Ermenistan dışındaki 51 ülkenin temsilcisi lehte oy kullanmıştır. Uzlaşma sağlanmadığı için tasarı karara dönüşmemiştir. Ermenistan'ın, eski DKÖB Ermenilerinin, taraflar arasında 29 Haziran - 7 Temmuz tarihlerinde yapılacak olan Roma görüşmelerinin 3. turuna ve 15 Temmuz 1992'de yapılması planlanan 4. turuna, daha önce Mayıs ayında elde ettikleri "ilgili taraf" statüsünden vazgeçerek "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" adı altında katılması konusundaki ısrarı diğer katılımcılar tarafından kabul görmemiş ve böylece görüşmelerden sonuç alınmasını engellenmiştir.⁹⁹

Aynı tarihte Ermenistan Rusya ile 7. Rus askeri üssünün cumhuriyette kalması konusunda anlaşma imzalamıştır. Buna bir de Ermenistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'nun üyesi olmasını ve 15 Mayıs 1992'de imzaladığı BDT Ortak Güvenlik Paketi anlaşmasına Azerbaycan'ın katılmadığını eklenirse, Rusya'nın desteğini alma bakımından Ermenistan'ın önemli bir avantaj elde ettiğini söylenebilir.¹⁰⁰

⁹⁸ 7 Haziran 1992 Başkanlık seçimleri sonucunda Elçibey yaklaşık % 60 oyla başkan seçildi. Mayıs 1993'de Rus kuvvetleri Azerbaycan'dan ayrıldı. Elçibey hükümeti, amacının bütün Azerbaycanlıların haklarının ve özgürlüklerinin korunduğu laik ve demokratik bir devlet yaratmak olduğunu açıkladı, <<http://www.academical.org/dergi/makale/s6azerbeycan.htm>>, Erişim tarihi: 02.04.2006.

⁹⁹ "Bakü Roma Toplantısından Umutlu", *Azatlık Gazetesi*, 15 Haziran 1992.

¹⁰⁰ Taşkiran, *a.g.e.*, ss. 171-172.

Bundan cesaret alan Ermeniler orta çaplı saldırılarını sürdürmekle beraber, bir de büyük çaplı saldırı planladıkları söylentileri dolaşmaya başlamıştır. Bunun üzerine Azerbaycan 12 Haziran 1992’da karşı saldırı başlatmıştır. Diplomatik görüşmelerin aksamasını da doğuran bu saldırılar sırasında daha önce Ermenilerce işgal edilen birçok köy tekrar kurtarılmıştır. Bu gelişmeler sonrasında Ermenistan temsilcilerinin barış görüşmelerine eski DKÖB coğrafyasında yaşayan Ermenilerin resmi sıfatla katılmalarını istemesi ve aksi halde toplantılara katılmayacaklarını söylemesi, 29 Haziran - 7 Temmuz arasında yapılacak olan Roma görüşmelerinin 3. turundan ve 15 Temmuzda yapılması planlanan 4. turundan sonuç alınmasını engellemiş ve durum Roma görüşmelerinin katılımcıları tarafından tepkiyle karşılanmıştır.¹⁰¹

Çatışmaların şiddetlenerek devam etmesi uluslararası gözlemcileri yeniden arabuluculuk yapmaya itmiştir. 26 Ağustos 1992’de Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev ateşkes ilan edilmesi için girişimde bulunmuştur. 27 Ağustos tarihinde ise Minsk Grubu Başkanı Mario Rafaelli sırasıyla Azerbaycan’ı ve Ermenistan’ı ziyaret ederek ateşkes yapılması ve Minsk Konferansı için görüşmelere başlanması çağrısını yapmıştır. İlk sonuçlar Azerbaycan, Ermenistan ve Kazakistan Dışişleri Bakanları arasında 27 Ağustos 1992’de Alma-Ata Beyannamesi’nin imzalanmasıyla elde edilmiştir.¹⁰² Bu beyannamede öngörüldüğü üzere, 1 Eylül 1992’den itibaren ateşkes sağlanmıştır. 3 Eylül 1992’de taraflar Minsk Grubu’nun da çağrılarını uyararak bu belgeyi uygulamak için Ermenistan’ın sınırdaki İcevan reyonunda protokol imzalamıştır. 14–15 Eylül 1992 tarihlerinde üç taraflı çalışma grubu faaliyete

¹⁰¹ Cafersoy, **a.g.e.**, s. 81.

¹⁰² P. Ş. Safarov, **90’lı yıllarda Azerbaycan’ın Uluslararası Durumu ve Dış Politikası**, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Neşriyatı, Bakü, 1999, s. 31.

geçmiştir. Fakat bu defa Ermenistan Alma-Ata Beyannamesi'ni reddetmiş ve Kazakistan'ın ikna çabaları da sonuçsuz kalmıştır.¹⁰³

Bir sonraki girişim Rusya'dan gelmiştir. 19 Eylül 1992'de Rusya'nın arabuluculuğuyla Soçi kentinde, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya ve Gürcistan Savunma Bakanları 25 Eylül 1992'den itibaren ateşkesin sağlanması ve bir sıra başka konularda anlaşma imzalamıştır. Fakat bir yandan iki tarafın sürekli bir-birlerini ateşkesi ihlal etmekle suçlaması, diğer yandan Ermenistan'ın Azerbaycan içerisindeki eski DKÖB Ermenilerinin görüşmelere resmî sıfatla katma yönündeki ısrarları nedeniyle bu anlaşmaya da uyulmamıştır.¹⁰⁴

1992 Ekim ayının ortalarından itibaren arabuluculuk faaliyetlerini yoğunlaştıran BM Genel Sekreterinin özel elçisi Jack Marisca'nın çabaları da aynı nedenlerle sonuçsuz kalmıştır. 1992 yılının sonuna doğru, 12 Haziranda çatışmaların savaşa dönüşmesiyle hep üstün durumda olan Azerbaycan, üstünlüğünü Ermenistan'a kaptırmaya başlamıştır.

3 Ocak 1993'te Kremlin'de bir araya gelen ABD Başkanı George Bush ile Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal girişimlerine ilişkin imzaladıkları beyannamede "Dağlık Karabağ ve Azerbaycan-Ermenistan sınırındaki çatışmalardan" rahatsızlıklarını ifade etmekte ve sorunun AGİK'in temel ilkeleri çerçevesinde çözülmesi gerektiğini vurgulamaktaydılar.

¹⁰³ Safarov, a.g.e., s. 34.

¹⁰⁴ Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s. 406.

Bunun yanında ise çatışmanın her iki tarafı sorunun çözülmememesinin nedeni olarak diğersinin uzlaşmasız tutumunu ileri sürmekteydi.¹⁰⁵

20 Şubat 1993 tarihinde Roma’da Azerbaycan, ABD, Ermenistan, Rusya, Ermenistan temsilcileri ve Minsk Konferansı Başkam Rafaelli’nin katıldığı Roma görüşmeleri başlamıştır. Görüşmeler sonucunda taraflar ateşkesin tam olarak sağlanması ve Minsk Konferansının resmen açılması için anlaşamamaları da en azından ateşkesin sağlanması için bölgeye gözlemcilerin gelmesi konusunda uzlaşmaya varılmıştır.¹⁰⁶

Fakat 27 Mart 1993 yılında Ermenistan tarafından, Ermenistan’la Azerbaycan’ın eski DKÖB’sini bağlayan koridorlardan birisi olan Kelbecer reyonuna yönelik saldırı başlatılmıştır. Bu saldırılar 27 Mart–3 Nisan 1993 tarihleri arasında devam etmiştir. Azerbaycan Devlet Başkanlığı 6 Nisan 1993’te, 3 Nisan 1993’ten itibaren reyonun tamamen Ermeni güçleri tarafından işgal edildiğini resmi olarak açıklamıştır. Saldırı sonucunda reyon nüfusunun bir kısmı öldürülmüş, kalanlarsa mülteci durumuna düşmüştür. Azerbaycan tarafı bu işgal sırasında Ermenistan tarafının Rus askeri birliklerinden yardımını gördüğünü ifade etmiştir.

6 Nisan 1993 tarihinde genelde Ermenileri “kırmamaya” çalışan ABD de Ermeni saldırılarını kınamıştır. Bu arada Azerbaycan tarafı, görüşmeler devam ederken topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesinin sürmesi nedeniyle AGİK barış görüşmelerinden çekildiğini açıklamıştır.¹⁰⁷ Olayla ilgili açıklama yapan Ermenistan Savunma Bakanı Vazgen Manukyan, Kelbecer’in işgaline Ermenistan

¹⁰⁵ “İki Başkanın Bakış Açısı”, **Azerbaycan Gazetesi**, 8 Ocak 1993.

¹⁰⁶ “Karabağ’a Gözlemciler Gidecek”, **Azerbaycan Gazetesi**, 3 Mart 1993.

¹⁰⁷ Aslanlı, **a.g.m.**, s. 407.

ordusunun hiç katılmadığını, olayın “Karabağ bölgesi Ermenilerince” gerçekleştirildiğini iddia etmiştir. Azerbaycan’ın Kelbecer reyonunun Ermenistan silahlı kuvvetleri tarafından işgali görüşmelerin yine de sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.

8 Nisan 1993 tarihinde AB’ye üye ülkeler de “Azerbaycan topraklarından çekilmesi” ve çatışmaların durdurulması konusunda “Dağlık Karabağ’da nüfuzunu kullanması” için Ermenistan hükümetine müracaat etmiştir. Olayla ilgili açıklama yapan Ermenistan Savunma Bakanı Vazgen Manukyan, Kelbecer’in işgaline Ermenistan ordusunun hiç katılmadığını, olayın “Karabağ Ermenilerince gerçekleştirildiğini” iddiasını tekrarlamıştır.¹⁰⁸

Bu arada Azerbaycan yetkililerinin işgalle ilgili olarak uluslararası düzeyde girişimleri devam etmiştir. Hem devlet başkanı, hem de dışişleri bakanlığı işgalin kınanması ve Ermenistan’a karşı gerekli yaptırımların uygulanması için BM, AGİK ve diğer uluslararası kuruluşlar nezdinde girişimlerini sürdürmüştür. Azerbaycan’ın BM’deki temsilcisi Hasan Hasanov, Azerbaycan Devlet Başkanı Ebülfez Elçibey’in ve Dışişleri Bakanı Tofiq Gasimov’un istekleri doğrultusunda BM Güvenlik Konseyi üyeleriyle görüşerek olayla ilgili açıklama yapılmasını ve karar alınmasını istemiştir. 6 Nisan 1993 tarihinde BM Güvenlik Konseyi Dönem Başkanı Pakistanlı Jamsheed Marker açıklama yaparak, Güvenlik Konseyi’nin Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki durumun kötüleşmesinden, Ermenilerin (ülke adı ifade edilmemekteydi) Kelbecer’i işgalinden bölgedeki barışı tehdit eden tüm bu türden hareketlerden duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir. Açıklamada ayrıca, sınırların değişmezliği ve toprak bütünlüğü ilkeleri çerçevesinde AGİK’in barış girişimlerinin desteklendiği

¹⁰⁸ Çiloğlu, a.g.e., ss. 168–171.

vurgulanmış, BM Genel Sekreterinden konuyla ilgili Güvenlik Konseyi'ne rapor sunması istenmiştir. 14 Nisan 1993'te BM Genel Sekreteri tarafından BM Güvenlik Konseyi'ne sunulan raporda, bölgedeki çatışmalara ve özellikle de Kelbecer'in işgaline Ermenistan'ın taraf olarak katılıp-katılmadığının tam olarak belirlenemediği, fakat saldırılarda tank, ağır çaplı silahlar ve uçakların kullanılmasının, olayda yerel Ermeniler dışındaki bir gücün bulunduğu gösterdiği belirtilmiştir. İşgalden hemen sonra Türkiye, Pakistan, İran, İngiltere, İKÖ, biraz yumuşak dille İtalya ve Fransa olayı kınayan açıklamalar yapmıştır.¹⁰⁹

Bu arada Rusya'nın, bölgenin kontrolünü elinde tutma amacı çerçevesinde bir takım girişimleri de söz konusu olmuştur. Önce, 8 Nisan 1993'te Azerbaycan Başbakanı Penah Hüseyinov ile Ermenistan Savunma ve Güvenlik Bakanı Vazgen Sarkisyan, Rusya Savunma Bakanı Pavel Graçev'in arabuluculuğuyla bir araya gelmiş, fakat bu görüşmeden bir sonuç elde edilememiştir. 23 Nisan 1993'te ise Rusya Devlet Başkanı B. Yeltsin BM Güvenlik Konseyi'nde, sorunla ilgili olarak arabuluculuk yapacaklarını ifade etmekteydi. Arkasından, hem Ermenistan, hem Azerbaycan yetkilileriyle, hem de eski DKÖB temsilcileriyle görüşmeler yapılmıştır. Kelbecer'in işgalinin ardından 26–29 Nisan 1993 tarihlerinde Prag'da AGİT Kıdemli Memurlar Komitesi'nin toplantısı gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan'ın isteği ve 17 üye ülkenin desteği ile gerçekleştirilen toplantıda, barış görüşmelerinin devamı için Ermenistan'ın Kelbecer'in boşaltılması yönünde adım atmasının şart olduğu vurgulanmıştır. Toplantı sonucunda bölgedeki savaşı kınayan ve işgal olunmuş Azerbaycan topraklarındaki yabancı kuvvetlerin derhal o topraklardan çıkarılmasını öngören beyannamesinin kabul edilmesini, Ermenistan "veto" hakkını kullanarak

¹⁰⁹ Cafersoy, *a.g.e.*, ss. 85–86.

engellemiştir.¹¹⁰ Kararda aynı zamanda işgalci kuvvetlerin Kelbecer reyonundan çıkarılması ve AGİT Minsk Konferansı çerçevesinde görüşmelerin başlatılması istenilmekteydi.

Bu arada Azerbaycan'ın yoğun diplomatik çabaları sonucunda 30 Nisan 1993'te BM Güvenlik Konseyi de Azerbaycan-Ermenistan çatışmasını ve Kelbecer'in işgali konusunu görüşmüş ve 15 üyenin oybirliği ile 822 sayılı karar kabul etmiştir. Aslında, BM Güvenlik Konseyinde, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesini açıkça yansıtan kararın çıkması hemen-hemen imkânsızdı. BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinden Rusya'nın açık, Fransa ve ABD'nin dolaylı destekleri nedeniyle, çıkacak kararda Ermenistan'ın işgalci devlet olmasının açık şekilde gösterilmesi ihtimali zaten yok gibiydi. Nitekim, alınan kararda, Güvenlik Konseyi Başkanı'nın konuya ilişkin daha önce verdiği beyanatlara ve sunduğu rapora da gönderme yapılmış, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki savaşın endişe verici boyutundan, Kelbecer'in Ermenilerce işgal edilmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilmiş ve uluslararası kabul görmüş sınırların ihlal edilemezliği, toprakların silah zoruyla elde edilmesinin kabul edilmezliği, bütün devletlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ilkeleri vurgulanmıştır. Kararda ayrıca şu beş madde sıralanmıştır;

“BM Güvenlik Konseyi,

- Ateşkesin kesin biçimde yapılması, ayrıca tüm işgalci güçlerin Kelbecer reyonundan ve Azerbaycan'ın yakın dönemlerde işgal edilmiş diğer

¹¹⁰ Elçin Ahmedov, **Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırısı ve Uluslararası Teşkilatlar**, Bakü, Respublika Yayınevi, 1998, s. 64.

reyonlarından çıkarılması amacıyla tüm askeri operasyonların ve düşmanca eylemlerin durdurulmasını talep eder;

- İlgili tarafların çatışmanın AGİK Minsk Grubu barış süreci ile çözümü için görüşmelere hemen ve tekrar başlanması ve sorunun barışçıl araçlarla çözümünü zorlaştıracak eylemlerden kaçınması ısrarla vurgular;
- Sivil halkın zorluklarını azaltmak için bölgede, özellikle çatışmanın etkili olduğu tüm reyonlarda insani yardımların yapılabilmesi için engellerin kaldırılmasını isteyerek, bütün tarafların uluslararası insani hukukun ilke ve normlarına uymak zorunda olduğunu belirtir;
- Genel Sekreterden AGİK Başkanı, ayrıca AGİT Minsk Grubu ile görüşmeler yaparak bölgedeki, özellikle Azerbaycan'ın Kelbecer reyonundaki durumu değerlendirerek bu konuda Güvenlik Konseyi'ne rapor sunmasını rica eder;
- Bu konuyla aktif olarak ilgilenmeyi sürdüreceği kararım alır.”¹¹¹

Kararda Azerbaycan açısından beğenilen noktalar olsa bile genel olarak iki ülke arasında denge korunmaya çalışılmıştı. Şöyle ki, bir yandan “Ermenilerin işgalinden”, “Kelbecer’in ve diğer işgal edilen bölgelerin terk edilmesi gerektiğinden” bahsediliyorken, Azerbaycan’ın yoğun taleplerine karşın işgalci devlet olarak Ermenistan’ın adı açıkça belirtilmiyordu. Ama taraf olarak Karabağ Ermenilerinin değil de, Ermenistan’ın isminin geçmesi dolaylı da olsa onun çatışmada taraf olduğunun ifadesiydi.

¹¹¹ <<http://www.un.org/Docs/scres/1993/822e.pdf>>, Erişim tarihi: 27.03.2006.

3 Mayıs 1993'te Rusya Devlet Başkanı Yeltsin'in inisiyatifiyle Rusya, Türkiye ve ABD, AGİK süreci çerçevesinde bir barış girişimi başlattıklarını açıklamıştır. Rusya'nı Ermeni yanlısı olarak nitelendiren Azerbaycan, durumu dengelemek için eşit güce sahip ülke olarak ABD'nin sürece katılmasını istemiştir.

Tarafların, 14 Mayıs 1993'e kadar Ermeni güçlerinin Kelbecer'i boşaltmasını, 17 Mayıs 1993'ten itibaren de AGİK çerçevesinde barış görüşmelerinin devam ettirilmesini öngören teklifleri Azerbaycan tarafından kabul görse de, Ermenistan buna yanaşmamıştır. 27 Mayıs'ta gerçekleşen Yeltsin - Ter-Petrosyan görüşmesinden sonra Ermenistan'ın tutumunda değişiklik baş vermiştir. Yani, Ermenistan arabulucuların tüm tekliflerini kabul ettiğini ifade etmiştir. Fakat, çok geçmeden bu defa da bölge Ermenilerinin şartları kabul etmediğini ileri sürerek süreci tıkamıştır.¹¹² Bir sıra gözlemciler bu olayı Ermenistan'la Karabağ Ermenileri arasında çıkan ilk görüş ayrılığı olarak görseler de, bunu büyük ölçüde “şike” olarak yorumlamak mümkündür. Çünkü bu yolla, Ermenistan taviz vermeden üzerindeki uluslararası baskılan hafifletebilmekteydi.

3-4 Haziran 1993 tarihlerinde AGİT'e üye olan 9 ülkenin-ABD, Rusya, Fransa, Türkiye, İtalya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, İsveç ve Beyaz Rusya temsilcilerinin Roma'da gerçekleştirilen görüşmesinde Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının çözülmesi için yeni bir belge hazırlanmıştır.¹¹³ BM Güvenlik Konseyi'nin 822 sayılı kararının uygulanması ve AGİT çerçevesinde görüşmelere devam edilmesine yönelik “Acil Eylem Planı” kabul edilerek taraflara sunulmuştur. “Acil Eylem Planı”na göre 15 Haziran 1993'den itibaren Ermeni tarafı Kelbecer'i

¹¹² Çiloğlu, a.g.e., s. 172

¹¹³ Levon Chorbajan, Patrik Donabedian and Claude Mutfian, **The Caucasian Knot: The History And Geopolitics Of Nagorno Karabagh**, London, Zed Books, 1995, p. 36.

tamamen boşaltmaya başlamalı, 20 Haziran'da boşaltılma tamamlanmalı ve 1 Temmuz'dan itibaren AGİK'in 50 gözlemcisi bölgeye yerleştirilmeliydi. Ardından da 7 Ağustos 1993'ten geç olmayarak Minsk Konferansı'nda görüşmeler yeniden başlanması gerekiyordu. Azerbaycan "Dokuzlar"ın bu barışçıl planını hemen kabul etmiş ve imzalamıştır. Ermenistan da bu planı kabul etmiş, ama işgal altındaki bölgedeki bazı güçlerin Ermenistan yönetiminin kontrolü altında olmadığını ileri sürerek Kelbecer'in boşaltılması için bir ay daha süre istemiştir.¹¹⁴

AGİK Minsk Konferansı'nın Başkanı Mario Rafaelli'nin 4 Temmuz 1993'te başlayan Azerbaycan ve Ermenistan'ı ziyareti bir soruna dönüştürülünce planın uygulanmasının sanıldığı kadar kolay olmayacağı anlaşılmıştır. Rafaelli'nin bölgeyi Bakü-Erivan-Bakü-Ağdam-Hankendi-Bakü-Roma grafiği üzere ziyaret etmek istemesine Ermenistan tarafı itiraz etmiştir. Onlar Hankendi'ne Ağdam'dan gidilmesine itiraz etmekteydiler. Azerbaycan tarafı uzlaşmacı tavır sergileyerek Bakü-Tiflis-Erivan-Hankendi-Erivan-Tiflis-Bakü grafiğini kabul etmiş ve Rafaelli bu trafikle ziyaretini tamamlamıştır. Fakat yine de sonuç alınamamıştır. Çünkü uluslararası arabulucuların barış planı aynıydı: Ermeniler işgal ettikleri yerlerden çekilecek, ateşkes ilan edilecek, uluslar arası gözlemciler bölgeye gelecek ve Minsk görüşmeleri sonuçlandırılacak.¹¹⁵ Görüşmelerden sonuç alınamamasının en önemli nedenlerinden biri, hiç kuşkusuz ki, o sırada Azerbaycan'da başlayan darbe girişimi (daha sonra başarıyla sonuçlanmıştır) ve Ermenilerin bundan cesaret alması olmuştur. Aslında, bir yandan da Azerbaycan'ın Ermenistan'la uzlaşma olmaması halinde toparlanıp saldırıya başlama ihtimali vardı. Bu nedenle de taraflar barış planını kabul etmek zorunda kalmışlardı. Hatta bu konuda ABD Devlet Başkanı

¹¹⁴ "AGİK'in Barışçıl Önerisi", **Nezavisimaya Gazetesi**, 16 Haziran 1993

¹¹⁵ Çiloğlu, **a.g.e.**, ss. 173–174.

B.Clinton'ın Azerbaycan Devlet Başkanı E.Elçibey'e 5 Haziran'da yazdığı mektupta da bahsedilmiştir.¹¹⁶

Bu arada Azerbaycan'da başlayan darbe, Elçibey iktidarının sonunu getiren gelişmelerden ve genel olarak Azerbaycan'daki karışıklıklardan cesaretlenen Ermeniler Kelbecer'i boşaltmamakla kalmamış, tam aksine daha da ileri giderek, Azerbaycan topraklarına yönelik işgalci saldırılarını yoğunlaştırmıştır. Daha çok iç karışıklıklarla uğraşmak zorunda kalan Azerbaycan (ordu birliklerinin önemli bir kısmının Bakü'ye yöneldiği bir zamanda) Ermenistan saldırıları karşısında fazla tutunamamıştır. 1993 sonuna kadar Ermeni işgalleri ve bunları kınayan BM kararları bir-birini izlemiştir. 17 Haziran 1993'te bölgeyi ziyaret eden Rus gözlemciler Ağdam kentine düzenlenen uçak saldırılarının şahidi olmuştur. Aynı durum Rus gözlemcilerin Temmuz sonuna kadar bölgeye yaptıkları iki ziyaret sırasında daha tekrarlanmıştır.¹¹⁷ 26–28 Haziran tarihlerinde düzenlenen saldırılar sonucu Ermeniler Azerbaycan'ın Akdere reyonunu işgal etmiştir.

23–24 Temmuz 1993 tarihleri arasında Azerbaycan'ın Ağdam reyonunun büyük bir kısmı Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. 29 Temmuz'da toplanan BM Güvenlik Konseyi konuya ilişkin 853 sayılı karar almıştır. Kararda 822 sayılı kararın uygulanması gerektiği vurgulanarak, sınırların dokunulmazlığı ve toprak bütünlüğü ilkelerine değinilerek, 14 madde halinde Ağdam'ın ve işgal edilen diğer bölgelerin acilen ve şartsız olarak boşaltılması, sorunun AGİT Minsk Grubu çerçevesinde

¹¹⁶ Tahirzade, **a.g.e.**, s. 287.

¹¹⁷ <<http://www.president.az/azerbaijan/nk/conB.htm>>, Erişim tarihi:22.04.2006.

çözülmesi ve Ermenistan'ın bu konularda gerekli tüm adımları atması gerektiği vurgulanmıştır.¹¹⁸

Bu arada, 21 Temmuz - 12 Ağustos 1993 tarihi arasında AGİK Minsk Grubu'nun BM Güvenlik Konseyi'nin 822 ve daha sonra alınan 853 sayılı kararlarının uygulanması için yaptığı çalışmalar sonuçsuz kalmıştır. Çünkü, 11 Ağustos'tan itibaren Ermenistan güçlerinin Fizuli ve Cebrayıl reyonlarına saldırılan yoğunlaşmıştır. Ermenilerin Fizuli'yi işgale girişmeleri üzerine 18 Ağustos 1993'te BM Güvenlik Konseyi dönem başkanı ABD temsilcisi M.Olbrayt uzun bir açıklama yaparak, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki durumun kötüleşmesinden duydukları endişeyi dile getirmiştir. Açıklamada Ermenistan'ın, "Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesindeki çatışmalara ilişkin 822 ve 853 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanması konusunda adımlar atması gerektiği, Azerbaycan'ın Fizuli reyonuna yapılan saldırılara son verilmesi gerektiği, daha önce işgal edilen Kelbecer, Ağdam ve diğer yerlerin terk edilmesi gerektiği" ifadeleri de yer almıştır.¹¹⁹

Bu arada, 9 Ağustos 1993'te Roma'da AGİK Minsk Grubu'nun Azerbaycan ve Ermenistan temsilcileriyle görüşmeleri yeniden başlamıştır. Görüşmeler sırasında Ermeni silahlı kuvvetlerinin Azerbaycan'dan çıkarılmasını öngören "Acil Eylem Planı" görüşülmüştür.¹²⁰ Eski DKÖB Ermeni topluluğunun temsilcileri Plan'a ve başka belgelere itirazlarını bildirerek, bazı değişiklikler önermiştir.¹²¹ Bunun üzerine

¹¹⁸ <http://www.un.org/Docs/scres/j_993/853e.paf>, Erişim tarihi: 27.03. 2006.

¹¹⁹ Musa Gasımov, *Azerbaycan Uluslar arası İlişkiler Sisteminde*, Bakü, Gendik, 1996, ss. 119–122.

¹²⁰ "Görüş", *Halk Gazetesi*, 14 Ağustos 1993.

¹²¹ "Öneriler Değiştirilmeli", *Nezavisimaya Gazetesi*, 20 Ağustos 1993.

Minsk Grubu'nun üyesi olan “Dokuzlar” tarafından Plan yeniden hazırlanarak tarafların müzakeresine gönderilmiştir. Azerbaycan, kendi menfaatlerine uymayan ve işgali sona erdirmeyi öngörmeyen bu plana keskin itirazını bildirmiştir. Plan'ın geçerli olması için tarafların ikisinin de rızasının şart olması nedeniyle bu plan da uygulanamamıştır. Plan'ın kabul görmemesiyle, ortam biraz karışmıştır. Bu karmaşadan yararlanan Ermeniler saldırılarını artırmıştır. 23 Ağustos 1993'te Ermenistan ordusu Fizuli reyonunu büyük ölçüde işgal etmiştir. Bunun ardından 25–26 Ağustos 1993'te Cebrayıl'ın, 31 Ağustosta da Gubatlı'nın işgalleri izlemiştir. 21–28 Eylül 1993'te Paris'te AGİT Minsk Grubu son gelişmeleri de değerlendirmek üzere görüşmeler yapmıştır.¹²²

AGİT Minsk Grubu'nun 28 Eylül 1993'te Paris'te yapılan toplantısında, yeniden hazırlanmış “Acil Eylem Planı” taraflara sunulmuştur. Azerbaycan tarafı Plan'a karşı çıkmış ve Plan'ın bu halinin BM Güvenlik Konseyi'nin 853 sayılı kararma aykırı olduğunu belirtmiştir.¹²³ Plan, Azerbaycan'ın işgal olunmuş reyonlarından işgalci kuvvetlerin kayıtsız şartsız çıkarılmasını öngören 853 sayılı kararın üçüncü şıkkını ihlal ederek, bu kuvvetlerin çıkarılması için ön şartlar öngörmektedir. Ayrıca, Plan'da bu toprakların nasıl boşaltılacağı da gösterilmemektedir. Azerbaycan'ın BM Güvenlik Konseyi'ne yaptığı müracaatta, belgenin kabul edilmesinin toprakların güç kullanarak ele geçirilmesi gerçeğinin takdir edilmesi ve BM ilkelerinin açıkça ihlal edilmesi anlamına geleceği vurgulanmaktaydı.

¹²² <<http://www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm>>, Erişim tarihi: 05.04.2006.

¹²³ “Plana Hayır”, **Azerbaycan Gazetesi**, 13 Ekim 1993.

Azerbaycan'ın tüm itirazlarına rağmen, BM Güvenlik Konseyi AGİT Minsk Grubu tarafından hazırlanan Plan'ı benimseyerek 14 Ekim 1993'te yapılan toplantıda Ermenistan-Azerbaycan çatışmasına ilişkin 874 sayılı kararı kabul etmiştir.¹²⁴ Bu kararda, daha önce alınan 822 ve 853 sayılı kararlara, dönem başkanının 19 Ağustos 1993 tarihli açıklamasına, AGİT Minsk Konferansı 1 Ekim 1993 tarihli mektubuna, Azerbaycan'ın ve diğer devletlerin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün dokunulmazlığına değinilmekte ve “Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde ve Ermenistan-Azerbaycan arasında yaşanan” çatışmalardan duyulan rahatsızlık dile getirilerek, 13 madde sıralanmaktaydı. Bu maddelerde, 822 ve 853 sayılı kararların mutlaka uygulanması gerektiği, “işgal edilen toprakların hemen ve şartsız olarak terk edilmesi konusunda” AGİK Minsk Grubu'nun planının uygulanması için gerekenlerin yapılması noktaları vurgulanmaktaydı.¹²⁵ Yaptırımı olmayan bu kararların Ermenistan'ın işgalci saldırılarını durdurması mümkün değildi. Nitekim, 23 Ekim 1993'te Horadiz kasabasının, 28 Ekim - 1 Kasım 1993 tarihlerinde Zengilan'ın da işgal edilmesiyle eski DKÖB'yi de içeren tarihi Karabağ bölgesinin tamamı fiilen Azerbaycan'ın kontrolünden çıkarak Ermenistan güçlerinin eline geçmiştir.

2–8 Kasım 1993'te AGİK Minsk Grubunun Viyana'da yapılan toplantıda 9 ülkenin temsilcileri bölgedeki son durumu kınayan açıklamalar yapmıştır. Sonuç olarak, 9 ülkenin ortak isteğiyle bir beyanname kabul olunmuştur. Beyannamede askeri saldırıların başlatılması ve yeni bölgelerin güç kullanarak işgali AGİT ilkelerinin ihlal edilmesi olarak değerlendirilmiştir. Dokuz ülke, işgalci kuvvetleri Horadiz ve Zengilan reyonlarından hemen çıkmaya ve BM Güvenlik Konseyi'nin

¹²⁴ Gasimov, a.g.e., s. 123.

¹²⁵ <www.un.org/docs/scres/1993/874e.pdf>, Erişim tarihi: 07.04.2006.

kararlarını uygulamaya davet etmiştir. Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesinin ateşkes sağlandıktan ve işgal olunmuş topraklardan silahlı kuvvetler çıkarıldıktan sonra toplanacak Minsk Konferansı'nda müzakere edileceği ifade edilmiştir. Beyannamede yanlış olan noktalar da bulunmaktaydı. Şöyle ki, ateşkesi ihlal eden, saldırıları devam ettiren, yeni topraklar işgal eden tarafın ismi yine zikredilmemektedir. Minsk Grubu “çatışmada karşıt taraflar” gibi genel kavramlar kullanarak Ermenistan tarafından işgal edilmiş Azerbaycan topraklarında yaşayan Ermenilerinin ve Ermenistan'ın adını açıkça belirtmemektedir.¹²⁶

Daha sonra Viyana'da AGİK Minsk Grubu tarafından BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853 ve 874 sayılı kararlarının uygulanmasına ilişkin “Acil Eylem Planı” yeniden tarafların müzakeresine sunulmuştur. Aslında “Viyana Planı” ile “Paris Planı” arasında hiçbir fark yoktu. Bu Plan'da da çatışmada taraf olarak Ermenistan değil, eski DKÖB Ermenileri gösterilmekteydi. Plan'da Şuşa ve Laçın'dan işgalci kuvvetlerin çıkarılması konusuna değinilmemektedir. Bu konunun Minsk Konferansı'nda görüşüleceği söylenmektedir. Diğer İşgal olunmuş toprakların boşaltılması ise ablukaların kaldırılması ile ilişkilendirilmekteydi. Tüm bu bahsedilenler Azerbaycan için makbul görülmediğinden Azerbaycan tarafı “Viyana Planı”nı da kabul etmemiştir.¹²⁷

BM Güvenlik Konseyi de Horadiz ve Zengilan'ın işgali üzerine 11 Kasım 1993'te “etkisiz kararlar” serisinden sonuncusunu kabul etmiştir. Diğerlerinden

¹²⁶ Ahmedov, **a.g.e.**, ss. 23–27.

¹²⁷ Heikki Vilen, “Planning a Peace-keeping Mission for the Nagorno Karabakh Conflict”, **Security Dialogue**, Volume 27, Number 1, March 1996, pp. 91–94.

büyük bir farkı olmayan 884 sayılı kararda 11 madde sıralanmıştır. Kararda, öncekilerde olduğu gibi, AGİK Minsk Grubu çerçevesinde sorunun çözümü için gerekli çabanın gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktaydı. Güvenlik Konseyi, 822, 853, 874 kararlarına da gönderme yaparak, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinden, askeri operasyonların artması sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Zengilan reyonunun ve Horadiz kentinin işgalinden, uluslararası sınırların ihlalinden duyduğu rahatsızlığı ifade etmiş, toprak kazanımı amacıyla güç kullanılmasının kabul edilemezliğini ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü vurgulamış, ardından dokuz madde saymıştır. Bu maddelerde, taraflar arasında ateşkes halinin ihlal edilmesi, Zengilan reyonunun ve Horadiz kasabasının işgali, sivil halka ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne yönelik saldırılar kınanmış; BM Güvenlik Konseyi'nin konuya ilişkin daha önceki kararlarının bölgede uygulanması için Ermenistan devletinin gerekli çabayı göstermesi istenmiş; AGİK Minsk Grubu'nun BM Güvenlik Konseyi kararlarının yerine getirilmesi için hazırladığı "Acil Eylem Planının Yenileştirilmiş Cetveli"ne uyulması istenmiş; tüm devletlerin çatışmanın şiddetlenmesine yönelik girişimlerden çekinmesi talebine yer verilmiştir.¹²⁸

Yılsonuna doğru çatışmalar azalarak devam etmiştir. 1993 yılından geriye kalan, Azerbaycan'ın işgal edilen toprakları, BM Güvenlik Konseyi'nin uygulanmayan kararları ve AGİK Minsk Grubu'nun sonuçsuz kalan çabaları olmuştur. BM Güvenlik Konseyi'nin kararlarını kısaca yorumlarsak, bu kararların bir yönü devamlı Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün dokunulmazlığını, Ermenistan'ın sorunda taraf olduğunu ve işgal edilen toprakların hemen ve şartsız olarak terk

¹²⁸ <www.un.org/docs/scres/1993/884e.pdf>, Erişim tarihi: 27.03.2006.

edilmesi gerektiğini vurgulaması olmuştur. Kararların diğer yönüyle, Ermenistan'ın açıkça saldırgan ülke ilan edilmemesi, Ermenilerin işgal ettikleri yerlerden çekilmemeleri durumunda uygulanacak yaptırımlar konusunda hiçbir şeyin ortaya konmaması olmuştur. Ama sonuç, iç karışıklıklar yaşayan ve yeterli dış askeri destek sağlamayan Azerbaycan'ın topraklarının yaklaşık %20'ni kaybetmesi ve toprak bütünlüğünün ciddi biçimde tehdit altına alınması şeklinde olmuştur.

Aynı dönemlerde AGİT Minsk Grubu'nun BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararları uygulamak için hazırladığı "Acil Eylem Plan"larının hiçbir güce sahip olmadığını görmekteyiz. Bunun da başlıca sebeplerinden birisi AGİK'in, ilgili kararları uygulamaktan kaçınan tarafa yönelik yaptırım mekanizmasının olmamasıdır. Şöyle ki, Minsk Grubu'nun kabul ettiği kararlar yalnız öneri ve tavsiye karakteri taşımaktadır.

1994 yılının Ocak-Mart dönemi küçük çaplı saldırılar, AGİK ve Rusya'nın arabuluculuk girişimleriyle geçmiştir.

Rusya AGİK Minsk Grubu üyesi olsa da barışın sağlanması için kendi planına daha çok üstünlük vermekte ve bununla da bölgedeki eski nüfuzunu sağlayacağını düşünmekteydi. Rusya'nın girişimleri içinde en önemlileri Moskova'da 18 Ocak 1994'te Rusya Dışişleri Bakanı Kozırev'le Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasanov arasındaki ve 20 Ocak 1994'te Rusya ve Ermenistan Dışişleri Bakanları Kozırev ve Hovanisyan arasındaki görüşmeler, 4 Şubat 1994 tarihinde Macaristan'da "Minsk Dokuzlusu"nun AGİK Minsk Konferansının yeni başkanı İsveçli Yana Eliasson'la görüşmesi, 18 Şubat 1994'te Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Savunma Bakanları arasında Moskova'da yapılan görüşme

sonrasında protokol imzalanması, 28 Şubat -1 Mart 1994 tarihlerinde Rusya Savunma Bakanı Yardımcısı ve devlet başkanının yetkili temsilcisinin Bakü ve Erivan'ı ziyaretleri olmuştur.¹²⁹

31 Mart - 3 Nisan 1994 tarihlerinde BDT Parlamentolar arası Kurulu temsilcisi olarak Kırgızistan Yüksek Meclisi Başkanı ve Rusya Devlet Başkanı Özel Temsilcisi Bakü'nü, Erivan'ı ve Azerbaycan'ın Hankendi kentini ziyaret etmiştir. 9 Nisanda Ermenistan güçleri Terter reyonuna yaklaşık bir ay süren ağır çaplı saldırı başlatmıştır.¹³⁰ 15 Nisan tarihinde Moskova'daki BDT Devlet Başkanları zirvesi sırasında Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları bir araya gelerek sorunu görüşmüştür. BDT Devlet Başkanları Zirvesi sırasında ayrıca, "Dağlık Karabağ bölgesi ve çevresindeki olaylar" konusunda ortak bir bildiri yayınlanmıştır.¹³¹

26 Nisan- 2 Mayıs 1994 tarihlerinde AGİK heyeti bölgeyi ziyaret etmiştir. 4-5 Mayıs 1994 tarihlerinde, Bişkek'te BDT Parlamentolar arası Kurulu çerçevesinde Kırgızistan Parlamentosu ve Rusya Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, Ermenistan ve Azerbaycan parlamentoları başkanlarını ve eski DKÖB'nin Türk ve Ermeni nüfusunun temsilcilerini bir araya getirmiştir. Bu görüşme sırasında barışa yönelik bir adım olarak 5 Mayıs 1994'te "Bişkek Protokolü" imzalanmıştır.¹³² Protokolde kısaca, eski DKÖB ve onun çevresindeki çatışmaların Azerbaycan ve Ermeni halklarına ve bölgenin diğer halklarına zarar verdiği, 14 Nisan 1994 tarihli BDT Devlet Başkanları zirvesinde silahlı çatışmaların durması ve uzlaşmaya varılmasının

¹²⁹ Aslanlı, a.g.m.,s. 414.

¹³⁰ <<http://www.president.az/azerbaijan/nk/conG.htm>>, Erişim tarihi: 24.03.2006.

¹³¹ <http://www.cis.minsk.by/russian/cis_peace.htm>, Erişim tarihi: 08.04.2006.

¹³² "Kırgızistan'da Protokol İmzalandı", **Halk Gazetesi**, 6 Mayıs 1994.

desteklenmesi, Parlamentolar arası Kurulun ve BDT'nin bu yöndeki çabası, BM ve AGİK'in sorunun çözümü konusunda aldığı kararların uygulanması gerektiği vurgulanarak, 18 Şubat 1994 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Savunma Bakanları arasında Moskova'da imzalanan protokole değinilerek, 8 Mayıs'tan 9 Mayıs'a geçen geceden itibaren ateşin kesilmesi, bir sıra başka sorunlarla beraber mültecilerin yerlerine dönüşünün sağlanması konusunda uzlaşmaya varıldığı ifade edilmekteydi. 9 Mayıs 1994'te Azerbaycan ve Ermenistan Savunma Bakanları ve eski DKÖB'deki ayrılıkçı Ermeni liderliğinin temsilcileri arasında ateşkesle ilgili anlaşma imzalanmıştır. 12 Mayıs 1994'ten itibaren ateşkes rejimi uygulanmaya başlamıştır.¹³³ Bu gelişmeyle birlikte Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik işgalci saldırılarına ve iki ülke arasında yaşanan savaşa resmen ara verilmiştir. 1994 ateşkesinden günümüze kadarki dönemde sık-sık ateşkes ihlali yaşanmasına ve bazen bu ihlallerin savaşa dönüşeceğine ilişkin beklentiler oluşmasına rağmen, ateşkes günümüze kadar sağlanmaktadır.

¹³³ Natalie Mychajlyszyn, "The OSCE and Regional Conflicts in the Former Soviet Union" **Regional and Federal Studies**, Taylor & Francis Group, Volume 11, Number 3, 2001, p.211

III. BÖLÜM

SORUNUN ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK GİRİŞİMLER

A. Çözümeye Yönelik İlk Girişimler ve Rusya'nın Meseleyi Kontrolünde Tutma Çabaları

12 Mayıs 1994'de ateşkes imzalandıktan sonraki dönemde Rusya'nın Minsk Grubu'ndaki temsilcisi Vladimir Kazimirov Haziran ve Temmuz 1994'te Bakü'ni, Erivan'ı ve Hankendi'ni sık-sık ziyaret ederek görüşmeler gerçekleştirmiştir.¹³⁴ Vladimir Kazimirov, yaptığı görüşmelerin amacının “ateşkesin güçlendirilmesi ve Büyük Siyasi Anlaşma'nın hazırlanması olduğunu” ifade etmiştir.¹³⁵ Rusya, Büyük Siyasi Anlaşma'nın imzalanmasıyla, çatışma bölgesine Rus ordusunun gönderilmesi ve gelecekte bu sorunun çözümünü kendi kontrolünde tutarak Kafkasya'nın tamamında konumunu yeniden güçlendirmeye amaçlamaktaydı. Ama Batılı devletler Rusya'nın Kafkasya'da etkisini yeniden artırma girişimlerine karşı çıkmaktaydılar. Bu konuda özellikle ABD itirazlarını açık şekilde dile getirmekteydi. Bu yüzden de Rusya'nın kendi askeri güçlerine, BM Barış Gücü statüsü verilmesi talebine kesin şekilde itiraz edilmiştir. Batı'nın bu konudaki sert tutumu ABD, İngiltere, Almanya ve Türkiye devlet temsilcilerinin resmi açıklamalarında da görülmekteydi. ABD'nin Bağımsız Devletler Topluluğu temsilcisi James Kollins çatışma bölgesine herhangi

¹³⁴ Vladimir Mitayev, **Rossiya i Zapad v Karabakskom Konfliktte (Karabağ Sorununda Rusya ve Batı)**, Moskva, İskra, 1997, s. 53.

¹³⁵ Rusya'nın önerdiği Büyük Siyasi Anlaşma, basına yansıdığı kadarı ile, Karabağ sorununun dört aşamalı çözümünü öngörmekteydi: ilk aşamada, tarafların askeri kuvvetlerinin 5–10 km geri çekilmesi, iki gün içerisinde Ermeni kuvvetlerinin Ağdam ve Fizuli'den çıkarılması, barış gücü ve gözlemcilerin bulunduğu güvenlik kuşağı oluşturulması; ikinci aşamada Ermeni kuvvetlerinin Cebayıl'dan çıkması, rehin ve savaş esirlerinin karşılıklı değişimi, Ağdam ve Fizuli göçmenlerinin geri dönmesi; üçüncü aşamada üç hafta içinde Zengilan, Gubatlı ve Kelbecer'in Ermenilerce boşaltılması, Ermenistan üzerinden geçerek Nahçıvan'a giden doğal gaz hattının çalıştırılması, demiryolu ve karayolu ulaşımının tekrar başlatılması; son aşamada “Dağlık Karabağ”ın, Laçın ve Şuşa'nın statüsünün tartışılması. <<http://www.zakafkazy.org/Arxiv/Document/751234.Txt>>, Erişim tarihi: 18.04.2006.

bir devletin silahlı güçlerinin tek başına getirilmesine izin vermeyeceklerini ve sorunun çözümünün yalnız AGİT çerçevesinde aranmasına üstünlük verdiklerini açıklamıştı. Sorunun çözümü için Rusya'nın hazırladığı "Büyük Siyasi Anlaşma" planının uygulanmasında, AGİT ile Rusya arasında yaşanan gerginliğin sebebi, AGİT'in sorunun çözümünde tek arabulucunun olması (Rusya tek arabuluculuk modelini, dolayısıyla sorunu kendi kontrolünde tek başına tutma niyetini gerçekleştirmeye çalışmaktaydı) görüşünü kabul etmemesi olmuştur.¹³⁶

Azerbaycan da barış planı çerçevesinde sadece Rus askerlerinin barış gücü olarak bölgeye yerleştirilmesine karşı çıkmıştır. Temmuz 1994'te bir açıklama yapan Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev Rus askerlerinin bölgeye AGİT Barış Gücü içinde ve çok uluslu barış kuvvetleri ile girmesini kabul edebileceklerini ifade etmiştir.

Ağustos-Eylül 1994 tarihlerinde Rusya'nın arabuluculuğu ile Moskova'da gerçekleştirilen Büyük Siyasi Anlaşma'ya ilişkin görüşmelerden bir sonuç çıkmaması, aynı zamanda Rusya'nın tek başına arabuluculuk yapma girişimlerinin başarısızlığa uğraması anlamına gelmiştir. Rusya'nın sorununu çözümündeki inisiyatifini ve tek başına barış gücü göndermesini önlemek için AGİT Kıdemli Memurlar Komitesi 16 Eylül 1994'te sorun bölgesine gönderilecek barış gücünün çok uluslu olması gerektiği konusunda karar almıştır.¹³⁷

24 Ekim 1994'te AGİT'in özel toplantısında, AGİT Dönem Başkanı, İtalya Dışişleri Başkan Yardımcısı A. Martini'nin barış gücünün nasıl oluşturulacağı

¹³⁶ "Tutum", **Ayna Gazetesi**, 10 Eylül 1994.

¹³⁷ John Maresca, "OSCE role in the Caucasus", **Security Dialogue**, SAGE Publications, Volume 3, Number 21, March 1996, p. 214.

konusundaki önerisi kabul edilmiştir. Kabul edilmiş bu plan çerçevesinde bölgeye 3000'e kadar asker ve askeri malzeme gönderilmesi öngörülmekteydi. Planda, bölgeye gidecek barış gücünde bir devletin en fazla %30 oranında askeri güç bulundurabileceği belirtilmekteydi. Plan, barış görüşmelerinin yürütülmesindeki ve bölgeye barış gücünün gönderilmesindeki tüm sorumluluğun Minsk Grubu tarafından üstlenileceği hususunu da belirlemişti. AGİT Barış Gücü'nün bölgeye gönderilmesi düşüncesine ilk tepki Rusya'dan gelmiştir.¹³⁸ Çünkü AGİT güçlerinin bölgeye gelişi, sorunun çözümünün Rusya'nın kontrolünden ciddi biçimde çıkmasına, hatta Rusya'nın konuya ilişkin olarak saf dışı bırakılmasına yol açabilirdi. O sıralarda AGİT Minsk Grubu'nun Başkanlığını yapmakta olan Andres Byurner barış gücünün yerleştirilmesi biçimini görüşmek için Bakü ve Erivan'ı ziyaret etmiştir. Fakat, Azerbaycan'ın kabul ettiği bu planı, Ermenistan reddetmiştir.

Aralık 1994'te gerçekleştirilen AGİT Budapeşte Zirve toplantısında o zamana kadar Minsk Grubu'nun yapısında değişiklik yapılmış ve tek başkanlı sistem yerine eşbaşkanlık sistemi oluşturulmuştur. Bu toplantıda Rusya'ya Minsk Grubu içinde daimi eşbaşkanlık statüsü verilirken, NATO ve Rusya'nın ortak barış gücü oluşturması ve bu kuvvetlerin ilk olarak Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki çatışma bölgesine (aslında Ermenistan tarafından işgal edilmiş Azerbaycan topraklarına) yerleştirilebileceği hususu da karara bağlanmıştır.¹³⁹ AGİT bu kararıyla, Rusya'ya Minsk Grubu'nda daimi eşbaşkanlık görevini vererek onun tepkilerini azaltmış ve buna paralel olarak, sorunun çözümünün AGİT çerçevesinden çıkmasını ve Rusya'nın tekeline geçmesini önlemeye çalışmıştır.

¹³⁸ "Barış Gücü Sorusu", **Segodnya Gazetesi**, 14 Ekim 1994.

¹³⁹ Sarkisyan, **a.g.e.**, s. 55.

6–11 Şubat 1995'te Moskova'da Azerbaycan, Ermenistan ve eski DKÖB Ermenileri arasında görüşmeler başlamıştır.¹⁴⁰ Ermenistan tarafı, görüşmelere eski DKÖB Ermeni tarafı temsilcilerinin, Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın katılmasını istemekteydi. Görüşmelerde eski DKÖB Ermenilerinin taraf olarak tanınması için Azerbaycan'a diğer güçler tarafından da büyük baskı yapılmaktaydı. Azerbaycan tarafıysa, çatışan tarafların Azerbaycan ile Ermenistan olduğunu, eski DKÖB Ermeni ve Türk toplumlarının sadece ilgili taraf olduğunu savunmaktaydı. Ayrıca, Ermeni tarafı barış gücünün bölgeye, barış anlaşması imzalanmadan önce gönderilmesini istemekteydi. Ermenistan bölgeye gelecek kuvvetlerin içerisinde Türk askerlerinin olmaması gerektiğini de vurgulamaktaydı.¹⁴¹ Barış görüşmelerini tıkayan başka bir konu ise Şuşa ve Laçın'ın boşaltılması ve eski DKÖB'nin yeni statüsünün nasıl düzenleneceği konusu idi. Ermenistan Şuşa ve Laçın'ın geleceği konusunun eski DKÖB'nin statüsünün belirlenmesinden sonra müzakere edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Ermenistan ayrıca, Laçın koridorunun kendi kontrolünde kalması gerektiğini de ileri sürmekteydi. Fakat Azerbaycan tarafı bu önerileri kabule yanaşmamıştır. Azerbaycan, Laçın koridorunun barışın sağlanması sürecinde uluslararası kuvvetlerin denetimi altında olmasına rıza gösterse de, eski DKÖB'nin statüsü konusunu yalnız Şuşa ve Laçın'dan işgalci kuvvetler çıktıktan sonra görüşeceğini belirtmiştir. Ama Ermeni tarafı bunlara yanaşmamış, Azerbaycan tarafı da önerileri mevcut haliyle kabul etmemiştir. Sonuçta Moskova görüşmeleri de başarısız olmuştur.

¹⁴⁰ “Moskova Görüşmeleri”, **Azerbaycan Gazetesi**, 10 Mayıs 1995.

¹⁴¹ “Dağlık Karabağ'da Barış Gücü ve Türkler”, **Sabah Gazetesi**, 20 Ekim 1994.

20 Eylül 1994 tarihinde Azerbaycan ve Batılı büyük petrol şirketleri arasında “Asrın Anlaşması” olarak nitelendirilen petrol anlaşmasının imzalanması, aynı zamanda Batı’nın Azerbaycan’da konumunu güçlendirmesi anlamına gelmiştir.¹⁴² 30 yıllığına yapılan bu anlaşma nedeniyle, Batılı devletler tabii ki, bölgedeki sorunların bir an önce çözülmesini ve bölgede barışın sağlanmasını istemekteydiler. İlk olarak bölgenin yeniden Rusya’nın etki alanına girmesinin önlenmesi gerekmektedir. ABD’nin AGİT temsilcisi Jozef Pressel açık şekilde Rusya’nın bölgeyi kontrolü altında tutması ihtimalinden büyük rahatsızlık duyduklarını belirtmekteydi.¹⁴³

Batılı devletlerin bölgeye olan ilgisinin arttığını gören Rusya, 16 Mart 1995’te Ermenistan’la 25 yıllık süre için geçerli olacak bir askeri anlaşma yapmıştır. Anlaşma Rusya’nın Ermenistan’da askeri üs bulundurması konusunu resmileştirmiştir.¹⁴⁴

Mart 1995 sonlarında AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları çatışma bölgesini ziyaret etmiştir. 6–7 Nisan 1995’de de Stockholm’de AGİT Minsk Grubu’nun Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesi ile ilgili yeni görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁵ Her iki girişimin de sonuçsuz kalmasına Ermeni tarafının ilk önce bölgenin statüsünün belirlenmesini, Azerbaycan tarafının ise önce Şuşa ve Laçın’ın boşaltılmasını istemesi neden olmuştur.

Mayıs 1995’te Moskova’da yapılan görüşmelerde Ermenistan ani bir kararla Minsk Konferansı görüşmelerine katılmayacağını bildirmiştir. Böylece,

¹⁴² S.V.Vostrikov, “Karabakskiy Krizis i Politika Rossii na Kavkaze (Karabağ Krizi ve Rusya’nın Kafkas Politikası)”, **Nezavisimaya Gazeta**, 12 Ağustos 1996.

¹⁴³ “Jozef Pressel’in Açıklaması”, **Azerbaycan Gazetesi**, 1 Mart 1995.

¹⁴⁴ “Askeri Anlaşma”, **Azerbaycan Gazetesi**, 10 Mayıs 1995.

¹⁴⁵ Tamara Dragadze, “The Armenian-Azerbaijani conflict: structure and sentiment”, **Third World Quarterly**, Taylor & Francis Group, Volume 17, Number 2, 1999, p.118.

Ermenistan'ın izlediği taktikler nedeniyle hem Moskova, hem de Haziran-Temmuz 1995 tarihlerinde yapılması planlanan Helsinki (Finlandiya) ve Baden (Avusturya) görüşmeleri de sonuçsuz kalmıştır.¹⁴⁶

1995 yılında yapılan AGİT Minsk Grubu görüşmelerinde, genellikle Ermenistan tarafının işgalci tavırları konusunda herhangi bir taviz vermekten kaçındığı ve buna bağlı olarak da her hangi sonuca varılamadığı gözlenmiştir. Azerbaycan tarafının 1995 yılında politik basan sayılabilecek tek bir kazancı olmuştur. Bu, 3–9 Eylül 1995 tarihlerinde Moskova'da yapılan Minsk Grubu görüşmelerinde, Minsk Konferansı Eşbaşkanları V. Lozinski ve H. Talvitye'nin önerileriyle Ermenistan tarafından işgal olunmuş Azerbaycan topraklarının boşaltılmasıyla ilgili planın ilk aşamasına Laçın'ın da ilave edilmesi olmuştur.¹⁴⁷

B. AGİT Çerçevesinde Yoğunlaşan Girişimler

Şubat 1996 sonlarında AGİT Dönem Başkanı Flavio Kotti, AGİT Minsk Konferansı Eşbaşkanları V. Lozinski ve H. Talvitye, Minsk Grubu Eşbaşkanları V. Kazimirov ve R. Niberg bölgeyi ziyaret etmiştir.¹⁴⁸ Ziyaret sırasında AGİT Dönem Başkanı Flavio Kotti Azerbaycan sınırları içerisinde eski DKÖB çerçevesinde özerk yapı oluşturulmasına ilişkin Azerbaycan'ın önerisini desteklediğini ve çatışmanın çözümlenmesi için her türlü yardımın yapılacağını bildirmiştir.¹⁴⁹ Flavio Kotti bu türden çatışmaların çözümü konusunda AGİT gibi uluslararası örgütlerin bile

¹⁴⁶ M.Richmond, **Small Nations and Great Powers-A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus**, London, Curzon Press, 1999, pp.162–168.

¹⁴⁷ “Moskova Görüşmeleri”, **Azadlık Gazetesi**, 5 Aralık 1995.

¹⁴⁸ “Eşbaşkanlar Düşünceli”, **Halk Gazetesi**, 17 Kasım 1996.

¹⁴⁹ “Flavio Kotti'nin Açıklaması”, **Azerbaycan Gazetesi**, 24 Kasım 1996.

zorlandığını, bunun için de çatışmadaki tarafların barışı sağlamak için bir araya gelmeleri gerektiğinin de altını çizmiştir.¹⁵⁰ AGİT temsilcilerinden sonra bölgeyi ziyaret etmiş olan ABD Dışışleri Bakanı'nın Yeni Bağımsız Devletlerle İlgili Yardımcısı Strobe Talbott da Azerbaycan ve Ermenistan yetkilileri arasında direkt görüşmelerinin yapılmasının şart olduğunu ileri sürmüştür. AGİT Minsk Grubu'nun Rusyalı Eşbaşkanı Kazimirov ABD'li yetkilinin düşüncelerini onaylasa da Azerbaycan-Ermenistan arasındaki görüşmelerinden olumlu sonuç çıkacağına pek inanmadığını belirtmiştir.

Rusya ile ABD arasında Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali meselesinin çözüme kavuşturulması sürecinde gizli rekabet olmasına rağmen, her iki tarafın da sorunun çözümündeki tutumu aynıydı. Konuya ilişkin değerlendirme yapan AGİT Minsk Grubu'ndaki ABD temsilcisi C. Mareska, çatışmadaki en önemli sorunun özerklik konusu olmadığını, çünkü bütün tarafların özerkliğin varlığını itiraf ettiklerini belirtmekteydi. C. Mareska soruna ilişkin başlıca meselenin ise halen çözümlenemeyen Şuşa ve Laçın'ın boşaltılması ve güvenliğinin sağlanması konusu olduğu vurgulamaktaydı.¹⁵¹ Nitekim Nisan 1996 ortalarında yapılması düşünülen Rusya-ABD zirvesinde ABD, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan arasında dört taraflı görüşme gerçekleşmesi ve ABD-Rusya ortak planının imzalanması öngörülmekteydi.¹⁵² Ama Ermenistan'ın, işgal edilmiş Azerbaycan topraklarındaki Ermenilerin katılımı olmadan imzalanacak herhangi bir anlaşmanın önemi olmayacağını açıklaması ve Azerbaycan'ın da önceki gibi bölge

¹⁵⁰ "İlerleyiş", **Panorama Gazetesi**, 24 Kasım 1996.

¹⁵¹ "Mareska Şuşa ve Laçın Söylemişti" **Panorama Gazetesi**, 25 Ocak 1997.

¹⁵² Arie Vaserman and Rami Ginat, "National, religious or territorial conflict: The case of Nagorno-Karabakh", **Studies in Conflict and Terrorism**, USA, Volume 7, Number 4, 1997, pp.181-193.

Ermenilerini çatışmada taraf olarak tanımayacağını ifade etmesi üzerine Moskova görüşmelerinin de sonucuz kalmasına neden olmuştur.

15–18 Haziran 1996 tarihlerinde Moskova’da AGİT Minsk Grubu’nun Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorunuyla ilgili yeni bir toplantısı gerçekleştirilmiştir.¹⁵³ Görüşmelerde yine Şuşa ve Laçın’ın boşaltılması ve tarafların güvenliğinin sağlanması üzerinde durulmuştur. Görüşme sırasında Ermenistan tarafı, Azerbaycan’ın askeri açıdan çok geliştiğini ve bunun her zaman Ermenistan için bir tehdit oluşturacağından duydukları rahatsızlığı gerekçe göstererek Şuşa ve Laçın’ın boşaltmalarının mümkün olmadığını belirtmiştir. 1–5 Temmuz 1996 tarihlerinde Stockholm’de yapılan görüşme de bir nevi Moskova görüşmelerinin devamı olarak değerlendirilmiştir. Moskova ve Stockholm görüşmelerinde Minsk Grubu Eşbaşkanlarının tutumu Ermeni tarafının isteklerine daha yakın olduğundan, sunulan hiçbir öneri Azerbaycan tarafından kabul edilmemiştir.¹⁵⁴ 2–3 Aralık 1996 tarihlerinde Lizbon’da yapılan AGİT Devlet ve Hükümet Başkanlarının Zirve Toplantısı’na kadarki Minsk Grubu görüşmelerinde ve Frankfurt’ta (Almanya) ve Amsterdam’da (Hollanda) arabulucularının katılımı olmadan yapılan ikili görüşmelerde de hiçbir öneri kabul görmemiştir.¹⁵⁵

C. Barış Görüşmelerinde Önemli Bir Aşama: AGİT Lizbon Zirvesi

AGİT Lizbon Zirve Toplantısı 52 Avrupa devletinin, ABD ve Kanada’nın, ayrıca gözlemci statüsüyle 10 Asya ve Afrika devlet başkanlarının katılımı ile

¹⁵³ “Minsk Grubu’nun Haziran Görüşmesi”, *Nezavisimaya Gazetesi*, 2 Temmuz 1996.

¹⁵⁴ “Azerbaycan’ın Hayır Dedi”, *Nezavisimaya Gazetesi*, 13 Temmuz 1996.

¹⁵⁵ “Dağlık Karabağ Sorunu ve Yeni Görüşmeler”, *Nezavisimaya Gazetesi*, 11 Kasım 1996.

gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁶ AGİT Lizbon Zirvede Toplantısı'nın en önemli gündem konulardan birisi de Ermenistan-Azerbaycan sorunu olmuştur. Toplantı sırasında Azerbaycan, AGİT ilkeleri çerçevesinde kendi toprak bütünlüğünü korumak şartıyla, Azerbaycan sınırları içinde eski DKÖB çerçevesinde en üst seviyede bir özerk yapı kurulmasına rıza göstereceğini belirtmiştir. Azerbaycan'ın bu önerisi Ermenistan dışında AGİT Minsk Grubunun tüm üyeleri tarafından da desteklenmiştir. Ama gösterdiği tüm çabalara rağmen Azerbaycan Lizbon Zirve Toplantısı'nın Sonuç Bildirisi'nden önerdiği maddenin çıkarılmasına, başka bir maddenin konulmasına mani olamamıştır. Azerbaycan'ın önerdiği maddeye Ermenistan'ın "veto" uygulaması ve zirveden sonuç bildirisi çıkmasını engellemesi nedeniyle üçüncü ülkeler Azerbaycan tarafından, kendi önerisinden vazgeçmesini istemiş ve Azerbaycan bu isteği kabul etmiştir. Sonuç Bildirisi'nin 20. maddesi konusunda da tartışma yaşanmıştır. Azerbaycan temsilcilerinin çabaları ve ısrarı üzerine Lizbon Zirvesi Sonuç Bildirisi'nin 20. maddesinde Azerbaycan'ın isteklerini içeren hususlar yer almıştı. Bu madde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü vurgulayan hususlar içermektedir. Ama Ermenistan temsilcileri Sonuç Bildirisi'nin 20. maddesine "veto" koymuştur. Azerbaycan tarafı da buna karşılık, alman kararların tamamını imzalamayarak "veto" hakkını kullanmıştır.¹⁵⁷

Zirvenin Sonuç Bildirisi'nde Azerbaycan'ın itiraz ettiği başka hususlar da yer almaktaydı. Sorunun çözümünde toprak bütünlüğü ilkesini vurgulayan hiçbir ifadenin yer almamasına karşılık, kendi kaderini belirleme hakkına ilişkin ifadeler vurgu yapılmıştı. Zirvede Sonuç Bildirisi'nin çıkmaması ihtimali üzerine, özellikle

¹⁵⁶ Ali Hasanov, **Azerbaycan ve AGİT: Ermenistan-Azerbaycan Meselesi Dağlık Karabağ Problemi Umum Avrupa Tehlikesizliği Fonunda**, Bakü, Azerbaycan Neşriyatı, 1998, s. 96.

¹⁵⁷ Hasanov, **a.g.e.**, ss. 48–53.

Türkiye ve Fransa tarafının arabuluculuğuyla “orta yol” bulunmuştur. Buna göre, Azerbaycan “veto” hakkını kullanmaktan vazgeçmiş ve Sonuç Bildirisi’nin 20. maddesi de dâhil olmakla bildirge Azerbaycan’ın önerileri yer almadan ve genel olarak Ermenistan’ın isteklerine yer verilerek kabul edilmiştir. Buna karşılık, AGİT Dönem Başkanı Flavio Kotti Azerbaycan’ın isteklerini içeren özel bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride 3 temel ilke vurgulanmaktaydı. Bunlar, Ermenistan ve Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü; Azerbaycan içerisinde eski DKÖB çerçevesinde en yüksek statü ile özerk yapı oluşturulması; bu özerk yapının tüm nüfusunun güvenliğinin garanti altına alınması şeklinde ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere, Ermenistan’ın “veto” sonda sonuna kadar diretmesi üzerine Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü vurgulayan 20. madde zirvenin Sonuç Bildirisi’nden çıkarılmış, bu tutum Azerbaycan tarafına ve kamuoyuna adeta bir zorunluluk olarak gösterilmiştir. Yani eğer vetolar yüzünden Sonuç Bildirisi’nin çıkmaması ihtimali varsa, taraflardan birisinin taviz vermesi gerekmektedir ve Azerbaycan topraklarını işgal altında tutan Ermenistan taviz vermek istemediğine göre, toprakları işgal altında kalan Azerbaycan’ın taviz vermesi şart olmuştur. Ama aslında çatışmaların barışçıl yollarla çözülmesi konusundaki bildiriler için herkesin lehte oy kullanması şart değildir. AGİT Bakanlar Kurulu’nun 1992 tarihli kararına göre, bir devlet AGİT’in temel ilkelerini açıkça ihlal ediyorsa, onun onayı olmadan da kararlar kabul edilebilir. Nitekim Yugoslavya konusunda iki kere Yugoslavya’ya rağmen karar alınmıştır.¹⁵⁸ Bu zirvede de AGİT yetkililerinin Ermenistan’a rağmen Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü vurgulayan maddenin sonuç bildirisinde yer almasını sağlayabilmeleri olanaklıydı. Ama bunun

¹⁵⁸ Svante Cornell, “Undeclared war: the Nagorno Karabakh conflict reconsidered”, **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Volume 20, Number 4, Summer 1997, pp. 113–120.

yapılmaması, AGİT gibi önemli bir kuruluşun Azerbaycan-Ermenistan çatışmasına yaklaşımındaki çifte standardın göstergesi olmuştur. Bu, aynı zamanda Azerbaycan tarafının ciddi bir tavizi olarak da değerlendirilebilir.

Lizbon Zirvesi sonrasında AGİT Minsk Grubu'nda eşbaşkanlık açısından bazı değişiklikler yapılmıştır. Önce Ocak 1997 başlarında Minsk Grubu'na Fransa'yı temsil eden bir Eşbaşkan atanmıştır.¹⁵⁹ Ardından Rus ve Fransız Eşbaşkanların yanına, bir de ABD'li Eşbaşkan atanmıştır. Aynı zamanda Danimarka Dışişleri Bakanlığı görevinde de bulunan AGİT'in Danimarkalı Dönem Başkanı Niels Helveg Petersen 14 Şubat 1997'de, AGİT'in Minsk Grubu'nun yeni Eşbaşkanlarını onaylamıştır.¹⁶⁰ Böylece AGİT Minsk Grubu için üçlü eşbaşkanlık sistemi başlamış ve günümüze kadar bu durum devam etmektedir.

Lizbon Zirvesi sonrasında sorunun çözümüne ilişkin gelişmeler devam etmiştir. Bu gelişmeler içerisinde özellikle önemli olanlar, Minsk Grubu Eşbaşkanları tarafından ileri sürülen çözüm önerileri ve Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları arasındaki direkt görüşmelerin başlaması olmuştur.

D. Eşbaşkanlardan Üç Çözüm Önerisi

Eşbaşkanlar tarafından şimdiye kadar 3 çözüm önerisi (barış anlaşması taslağı) ortaya konmuş, fakat bunlardan birisi Azerbaycan, diğer ikisi Ermenistan tarafından kabul edilmediği için konuya ilişkin uzlaşma sağlanamamıştır.

¹⁵⁹ "Değişikliklerin Yapılması", **Azadlık Gazetesi**, 15 Ocak 1997.

¹⁶⁰ "Eşbaşkanlar", **Halk Gazetesi**, 9 Nisan 1997.

Bu taslaklar sırasıyla “Paket Çözüm”, “Aşamalı Çözüm” ve “Ortak Devlet” şeklinde isimlendirilmektedir. Taslaklar genelde aynı maddeleri içermekle beraber, önemli farklılıklar da taşımaktadırlar. Taslakların her üçünde ekonomik unsurlar ön plana çıkarılarak, bölgenin kalkınması, yaşam standartlarının yükselmesi, bölgeye yabancı yatırımın gelmesi için barışın şart olduğu ifade edilmiştir. İmzalanacak anlaşmanın bölgenin geleceğine ilişkin olumlu beklentileri artıracığı, bölge halkları arasındaki işbirliğini artırarak refaha katkıda bulunacağı vurgulanmıştır. Taslaklar, “Azerbaycan ile onun Dağlık Karabağ bölgesi” arasında çıkabilecek sorunların çözümü için Sürekli Karma Komisyon ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için Azerbaycan-Ermenistan İki Taraflı (veya Hükümetler arası) Komisyonu’nun kurulmasını öngörmektedir. Ayrıca, her üç taslakta Ermenistan silahlı güçlerinin, Ermenistan sınırları içine dönmesi gerektiği vurgulanmakta, bununla beraber Azerbaycan güvenlik ve emniyet kuvvetlerinin “Dağlık Karabağ yönetimi”nin rızası olmadan onun sınırları içine girememesi gerektiği de belirtilmektedir.

18 Temmuz 1997’de ortaya konan ilk taslak olan “Paket Çözüm” (resmi ismi Dağlık Karabağ Sorununun Çözümüne Kavuşturulmasına İlişkin Çok Boyutlu Sözleşme), sorunun çözümüne ilişkin tüm önemli noktaları içeren bir anlaşma sürecini öngörmekte idi.¹⁶¹ Sözleşme’nin giriş kısmında tarafların BM Antlaşması’na, AGİT’in temel ilkelerine, uluslararası hukukun genel kurallarına bağlı kalmaları ve BM Güvenlik Konseyi’nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarına uymaları gerektiği vurgulanmıştır. “Paket Çözüm” taslağına göre taraflar soruna ilişkin iki anlaşma imzalamak, bunlardan birisi barışın şartlarını, diğeri ise “Dağlık

¹⁶¹ “Dağlık Karabağ Sorununun Çözümüne Kavuşturulmasına İlişkin Çok Boyutlu Sözleşme”, **Azerbaycan Gazetesi**, 23 Temmuz 1997.

Karabağ”ın statüsünü belirlemeliydi. İlk anlaşmada, tarafların sorunun çözümüne ilişkin olarak silahsız çözüm sürecine tamamen uyacaklarını taahhüt edeceklerdi. Taslak Ermenistan ordusunun Ermenistan sınırları içerisine çekilmesini de öngörmekteydi.¹⁶² Bu madde, Azerbaycan toprakları içerisinde Ermenistan ordusunun bulunmasının AGİT tarafından itiraf edilmesi anlamına da gelmekteydi.

İkinci anlaşmaya ilişkin kısımda tüm çatışan tarafların Azerbaycan’ın ve Ermenistan’ın toprak bütünlüğünü kabul etmeleri ve Azerbaycan içerisinde “Dağlık Karabağ” isimli devlet kurumunun oluşturulması öngörülmüştür. Bu kısımda, “Dağlık Karabağ” coğrafyasında öncelikle oluşturulacak devlet yapısının Anayasasının ve yasalarının geçerli olacağı ve bu yapının polis güçleri ile beraber orduya sahip olabileceği de belirtilmekte idi.¹⁶³

2 Aralık 1997’de sunulan “Aşamalı Çözüm” (resmi ismi Dağlık Karabağ Silahlı Çatışmasının Durdurulmasına İlişkin Sözleşme), öncelikle barışın tam olarak yerleşmesini, mültecilerin geriye dönmelerinin şartlarının hazırlanmasını vurgulamakta, bölgede kurulacak özerk yapının statüsüyle, Laçın, Şuşa ve eski Şaumyan ilçelerinin durumuyla ilgili görüşmelerin daha sonra yapılması konusunda anlaşılmasını öngörmekte idi.¹⁶⁴ Bu taslakta, ilk adımlar atıldıktan sonra bölgeye, AGİT 1994 Budapeşte Zirvesi’nin Sonuç Bildirisi’nde de öngörüldüğü üzere, Barışı Sağlama Birlikleri’nin gelmesi öngörülmüştür.

¹⁶² “Dağlık Karabağ Sorununun Çözümüne Kavuşturulmasına İlişkin Çok Boyutlu Sözleşme”, **Azerbaycan Gazetesi**, 23 Temmuz 1997.

¹⁶³ “Çözüm Planı”, **Ayna Gazetesi**, 23 Temmuz 1997.

¹⁶⁴ “Dağlık Karabağ Silahlı Çatışmasının Durdurulmasına İlişkin Sözleşme”, **Azerbaycan Gazetesi**, 5 Aralık 1997.

7 Kasım 1998’de sunulan ve “Ortak Devlet” (resmi ismi Dağlık Karabağ Silahlı Çatışmasının Çok Yönlü Çözümünün İlkelerine İlişkin) olarak isimlendirilen son taslak, “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti” kurulmasını ve bu cumhuriyetin Azerbaycan sınırları içinde, onunla ortak devlet oluşturmasını öngörmekteydi.¹⁶⁵ Taslakta, ortak devleti yönetmek için Azerbaycan’ın ve “Dağlık Karabağ”ın devlet başkanlarının, başbakanlarının ve parlamento başkanlarının temsilcilerinden oluşan ortak komitenin kurulması gerektiği ifade edilmekteydi. “Ortak Devlet” taslağında diğer taslaklardakine ek olarak, “Dağlık Karabağ”ın resmi dili olarak Ermenice göstermekte, “Dağlık Karabağ”ın isterse kendi parasını basabileceği hususuna da yer verilmekte idi. Taslağın ilerleyen kısımlarında, Laçın koridorunun, Şuşa ve eski Şaumyan reyonunun durumları, barış anlaşmasının içeriği ve güvencesi ile ilgili maddelere yer verilmekte idi. Taslağın son kısmında, çatışan taraflar arasında imzalanacak anlaşmaların güvence altına alınması için Rusya, ABD ve Fransa devlet başkanlarının ortak çalışmalar yapacağı vurgulanmaktaydı.¹⁶⁶

İlk iki tasarı Azerbaycan tarafından kabul edilmesine rağmen Ermenistan tarafından reddedildiği için, AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanları üçüncü tasarıyı ortaya koyma gereği duymuşlar. Özellikle Rusyalı Eşbaşkanın etkinliği ile hazırlanan ve Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü bozan üçüncü öneri ise Azerbaycan tarafından kabul edilmediği için uygulanamamıştır. Buna rağmen daha sonraki dönemlerde, yeni planların hazırlanması konusu gündeme geldiğinde, bu tasarıların dayanak olarak kullanılacağı çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir. Bu çabalara ileriki sayfalarda değinilmiştir.

¹⁶⁵ “Dağlık Karabağ Silahlı Çatışmasının Çok Yönlü Çözümünün İlkelerine İlişkin”, **Azerbaycan Gazetesi**, 14 Kasım 1998.

¹⁶⁶ “Karabağ Bizimdi”, **Halk Gazetesi**, 17 Kasım 1998.

F. Aracı Devletlerin ve Diğer Uluslararası Kuruluşların Çözüm Çabaları

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sorunun çözüme kavuşturulması konusundaki girişimler aracı bölge ve bölge dışı devletlerin bireysel çabaları kapsamında da devam etmiştir. Bu çerçevede bölge devletleri Rusya, Türkiye, İran ve Gürcistan arabuluculuk yapma önerisinde bulunmuşlardır. Bunlardan Rusya ve İran'ın arabuluculukları kabul edilmiş, Türkiye'nin teklifleri sürekli Ermenistan tarafından geri çevrilmiş, Gürcistan'ınkiler ise pek ciddiye alınmamıştır.

1992 yılının ilk yarısında Şubat ve Mayıs aylarında iki defa İran'ın arabuluculuğuyla görüşmeler gerçekleştirilmiş, birincisi yapılırken Ermeniler Hocalı soykırımını gerçekleştirmiş, ikincisi yapılırken ise Ermenistan Azerbaycan'ın Şuşa kentini işgal etmiştir. Bu gelişmelerin Azerbaycan üzerinde bıraktığı olumsuz etki sonraki dönemlerde İran yetkilileri tarafından ortaya atılan arabuluculuk önerilerinin ölü doğmasına neden olmuştur. İran'ın 1994 ateşkesi sonrasındaki teklifleri bu defa Azerbaycan tarafından sert tepkilerle geri çevrilmiştir.¹⁶⁷

Rusya'nın girişimleri Sovyetler Birliği dağılmadan önce başlamıştır. Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırıları devam ederken ve ateşkes anlaşması sonrasında Rusya girişimlerini hem Ermenistan ve Azerbaycan'a gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler, hem de AGİT çerçevesinde sürdürmüştür. Hatta konuya verdiği önemi gösterilmişçe sine, AGİT Minsk Grubu çerçevesindeki tüm görüşmelere

¹⁶⁷ Svante Cornell, "Peace or war: The prospects of conflicts in the Caucasus" , **The Iranian Journal of International Affairs**, Volume 9, Number 2, Summer 1997, pp. 214–217.

kendisini temsil eden Eşbaşkanın yanı sıra, Dışışleri Bakan Yardımcısı ile de katılmıştır.

Bu çerçevede Fransa ve ABD, ateşkes sonrasında barış için girişimlerini en yoğun sürdüren devlet olmuştur. Hatta 1997 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Jak Şırak'ın girişimleri neredeyse barış anlaşmasını getirmek üzereydi. Fakat, Ermenistan'da Levon Ter-Petrosyan'ın devrilerek yerine Robert Koçaryan'ın gelmesi bu süreci engellemiştir. Koçaryan'ın Ermenistan Devlet Başkanı seçilmesinin ardından çıkmaza giren barış sürecinde önemli bir rolü de iki devlet başkanını kendi aralarında görüşmeye teşvik etmek suretiyle ABD'nin oynadığını belirtmek gerekir. NATO'nun 50. Yılı törenleri sırasında ABD tarafından önerilen bu teklif, hem Rusya, hem de Fransa tarafından olumlu karşılanmıştır. 1998'deki BM Zirvesi sırasında bir araya gelen iki lider, daha sonra, 16 Temmuz 1999'de Fransa'daki Leman gölü yakınlarındaki Le Grand Saugy şatosunda yaklaşık 3 saat süren görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁶⁸ Aliyev ile Koçaryan arasındaki bir sonraki önemli görüşme 18 Kasım 1999'da AGİT'in İstanbul zirvesi sırasında ABD Başkanı Klinton'un arabuluculuğuyla gerçekleşmiştir. Bu görüşmede de ciddi bir sonuç elde edilememiştir.¹⁶⁹

Ocak 2001'de Avrupa Konseyi'ne üyelik dolayısıyla Strazburg'da, ardından ise 4-5 Mart 2001 tarihinde Paris'te Chirac'ın arabuluculuğuyla gerçekleştirilen görüşme ile iki devlet başkanı arasındaki ikili görüşmelerin sayısı 15'e ulaşmıştır.¹⁷⁰ Fakat bu görüşmelerde basında yer alan çok sayıda iddiaya karşın kesin bir çözüme

¹⁶⁸ "Aliyev-Koçaryan Zirvesi Sonuçsuz", **Türkiye**, 17 Temmuz 1999.

¹⁶⁹ "Clinton, Koçaryan ile Aliyev'i Buluşturdu", **Türkiye**, 19 Kasım 1999.

¹⁷⁰ Araz Aslanlı, "Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Son Girişimleri Işığında Karabağ Sorunu: Çözüme Doğru mu?", **Stratejik Analiz**, ASAM yayınları, Nisan 2001, s. 56.

ulaşılmamıştır. Yine de Chirac görüşmelerin hoş bir ortam içinde geçtiğini, olumlu gelişmeler kaydedildiğini, içinde bulunduğumuz yıl içinde barış anlaşmasının imzalanacağını umduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹

Çeşitli vesilelerle arabuluculuğunu sürdüren ABD'nin bu konudaki en önemli adımı Nisan 2001'de gerçekleştirilen Key-West görüşmeleri olmuştur. 3–7 Nisan 2001 tarihlerinde gerçekleştirilen bu toplantı, bazı özellikleri nedeniyle Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali sorununu çözüme kavuşturma çabaları açısından bir ilki oluşturmuştur. Görüşmeler Öncesinde ABD'nin yayınladığı resmi “Karabağ sorununun geçmişine dair” raporda ilk defa, Ermenistan ordusunun Azerbaycan topraklarını işgal altında bulundurduğuna ilişkin ifadelere yer verilmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Pavel'in arabuluculuğuyla gerçekleştirilen görüşmelere Azerbaycan ve Ermenistan Devlet Başkanları, AGİT Minsk Grubu'nun her üç Eşbaşkanı ve çok sayıda uzman katılmıştır. Görüşme sonrasında, genelde olumlu açıklamalar yapılsa da, kesin bir çözüme ulaşılmadığı ifade edilmiştir.¹⁷² Görüşmeler sonrasında Eşbaşkanlarca, 15 Haziran 2001'de Cenevre görüşmesinin gerçekleştirileceği açıklansa da, Cenevre görüşmesi gerçekleştirilememiştir. Taraflar buna neden olarak, konuyla ilgili olarak herhangi bir ilerleme sağlanmadığını, bu nedenle görüşme gerçekleştirmenin anlamsız olacağını göstermişlerdir.

2002 yılında Viyana'da toplanan AGİT Minsk Grubu'nun Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki problemlerin çözümü için liderler ve Minsk Grubu üyeleri dışında iki ülkenin içişleri başkan yardımcıları başkanlığında oluşturulacak heyetler arası görüşmelerle devam edilmesi ve Minsk Grubu Eşbaşkanları ile 2–3 ayda bir

¹⁷¹ <<http://www.president.am/eng/?folder=president&sub=press.txt>>, Erişim tarihi: 6 Mart 2006.

¹⁷² Araz Aslanlı, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, *Avrasya Dosyası*, Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, ss. 425–426.

liderlerin temsilcileri ile bir araya gelerek Karabağ meselesi üzerine görüşmeler yapılması önerileri kabul edilmişse de sonraki süreçte uygulama gerçekleşmemiştir.¹⁷³

2 Ekim 2002 tarihinde AGİT Minsk Grubu üyelerini Bakü’de kabul eden Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Karabağ sorunu için arabuluculuk görevi üstlenen uluslararası kuruluşların yardımıyla sorunun barışçıl yünden çözüleceğine dair inancın Azerbaycan kamuoyunda azaldığını, aracı rol üstlenen uluslararası kuruluşların sorun üzerinde pasif kaldıklarını ve sözde Karabağ cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Arkadi Gukasyan’a gönderilen tebrik mesajlarının Azerbaycan kamuoyunu çileden çıkardığını ifade etmiştir.¹⁷⁴

Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları arasında görüşmeler serisi sürse de, sonuca ulaşamamıştır. Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev bu süreçte birkaç defa görüşmelerin bu şekilde sonuçsuz olarak sürmesi halinde Azerbaycan’ın topraklarını Ermenistan işgalinden kurtarmak için askeri yola başvurabileceğini de ifade etmiştir. Özellikle, Ermenistan’da ve Azerbaycan’da 2003 yılında cumhurbaşkanlığı seçimi yapılacak olması nedeniyle taraflar 2002 yılı sonu ve 2003 yılı boyunca soruna ilişkin görüşmeleri askıya alma konusunda uzlaşmışlar ve uzlaşmaya uyulmuştur. Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrası 11 Aralık 2003 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan’la Cenevre’de ilk görüşme yapıldı. 2004 yılında, Polonya’nın başkenti Varşova’da düzenlenen Avrupa Ekonomik zirvesine katılan Güney Kafkas ülkelerinin liderleri 28 Nisan 2004’te ikili ve üçlü düzeyde görüşmeler

¹⁷³ <<http://www.zaman.com.tr/arxiv/2002/03/17/dis/h6.htm>>, Erişim tarihi: 04 Şubat 2006.

¹⁷⁴ “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Minsk Grubu Üyelerini Kabul Etti”, **Respublika Gazetesi**, 3 Ekim 2002.

gerçekleştirmiş özellikle Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan arasındaki ikili görüşmeye AGİT Minsk Grubu ABD, Fransa ve Rusya Eşbaşkanları da katılmışlar, ancak söz konusu bu görüşmelerden de herhangi olumlu bir sonuç elde edilememiştir.

Son yıllarda sorunun çözümü için pratiğe dönük adımlar söz konusu olmamıştır. 11 Ocak 2005'te Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri bakanlarının AGİT Minsk Grubu eşbaşkanlarının katılımlarıyla Prag'da görüşme yapıldı. Bunun ardından 15 Mayıs 2005'te Polonya'nın başkenti Varşova'da, Azerbaycan cumhurbaşkanı İlham Aliyev Ermenistan cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'la Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözümü ile ilgili AGİT Minsk Grubu eşbaşkanları, Rusya ve Fransa'nın Dışişleri bakanlarının katılımlarıyla görüşme yapıldı. Fakat bu görüşmelerde de sorunun çözümüne ilişkin olumlu bir sonuca varılmamıştır.¹⁷⁵

2006 yılında Cumhurbaşkanları düzeyinde önemli bir görüş ise Fransa'da yapılan Rambouillet görüşmesiydi. Görüşmeden önce medya ve diğer kuruluşlar tüm dikkatlerini bu görüşme üzerine çekerek bu görüşmenin büyük önem taşıyacağını vurgulamışlardı. Fakat Rambouillet görüşmesinin sonuçsuz bitmesi, hatta müzakereleri tıkanma yoluna getirmesi beklenmedik bir durum oluşturdu. Bunun ardından AGİT Minsk Grubu'nun eşbaşkanları bölgeyi ziyaretlerinden sonra görüşmelerin devamı olarak Bükreş görüşmesinin yapılmasının önemini vurgulanmışlardır.¹⁷⁶

¹⁷⁵ "Müzakereler Yapıldı", **Halk Gazetesi**, 18 Mayıs 2005.

¹⁷⁶ "Azerbaycan Rambouillet Görüşünden Umumlu", **Respublika Gazetesi**, 29 Mayıs 2006.

Yukarıda sorunun genel tarihçesini ve çözüm girişimlerini belirttik. AGİT’le beraber Dağlık Karabağ sorunu Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, İslam Konferansı Örgütü gibi kuruluşlarda da ele alınmıştır. Soruna ilişkin ilk açıklamasını 5 Şubat 1992’de yapan AK Parlamenter Asamblesi, Azerbaycan’ı ve Ermenistan’ı sorunun çözümü için gerekli çabayı sarf etmeğe davet etmiştir. Sonrasında AK Bakanlar Kurulu defalarca soruna ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca, Azerbaycan’ın ve Ermenistan’ın 25 Ocak 2001’de AK’ye üye olmalarından sonra AK’nin soruna ilişkin girişimleri daha da yoğunlaşmıştır.¹⁷⁷

Azerbaycan’la ilişkilerini 27 Şubat 1993’ten itibaren kurmaya başlayan AB, soruna ilişkin ilk açıklamasını 7 Nisan 1993’te yapmıştır.¹⁷⁸ Sonraki dönemlerde Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgali devam ettikçe AB yaptığı açıklamalarda Ermenistan’ı BM Güvenlik Konseyinin kararlarına uymaya davet etmiştir. AB’nin çeşitli kurumları halen AGİT Minsk Grubu’nun çözüm girişimlerini desteklemektedir.

Azerbaycan’ı bu sorun konusunda en çok destekleyen kuruluş, 8 Aralık 1991’de üye olduğu İKÖ olmuştur. Haziran 1992’de İstanbul’da gerçekleştirilen İKÖ Dışişleri Bakanları 5. Olağanüstü Toplantısında Ermenistan’ın Azerbaycan’a saldırıları ve Azerbaycan topraklarını işgali kınanmış ve BM’nin konuya ilişkin acil kararlar alması istenmiştir.¹⁷⁹ Sonraki yıllarda, hem İKÖ Dışişleri Bakanları toplantılarında, hem de İKÖ Zirve toplantılarında, Ermenistan’ın Azerbaycan’a saldırıları, Azerbaycan topraklarını işgali sürekli kınanmış, BM’den ve diğer

¹⁷⁷ Vagif Abdullayev, **Azerbaycan Yeni Diplomasi Mekânında**, Bakü, Azerbaycan Neşriyatı, 2003, ss. 211–238.

¹⁷⁸ “Dağlık Karabağ Sorunu Çerçevesinde”, **Azerbaycan Gazetesi**, 9 Nisan 1993.

¹⁷⁹ “İslam Konferansı Örgütü Karabağ Sorununu Ele Aldı”, **Hayat Gazetesi**, 20 Haziran 1992.

uluslararası kuruluşlardan, bu işgali ortadan kaldırılması konusunda çabalarını artırmaları istenmiştir. Kasım 1994’de İKÖ Genel Sekreteri Hamid el-Gabid, Azerbaycan’ı ziyareti sırasında İKÖ’nün konuya ilişkin tutumunun aynen sürdüğünü vurgulayan açıklamalar yapmıştır. Fakat bunların hepsine bakmayarak uygulama olmadığından dolayı günümüze kadar bu kararlar, açıklamalar ve diğer tepkiler kağıt üzerinde kalmaktadırlar.

SONUÇ

Dağlık Karabağ meselesi, günümüzde halen, Kafkasya'nın ve bir ölçüde de dünyanın önemli meselelerinden birisi olmayı sürdürmektedir. Meseleye ilişkin çözüm girişimleri AGİT Minsk Grubu çerçevesinde ve diğer kulvarlarda devam etmektedir. Meseleye ilişkin çözüm girişimlerinin başarılı olması ve meseleye kalıcı çözüm bulunabilmesi için, sorunun tarihçesinin, soruna yönelik günümüze kadarki çözüm girişimlerinin ayrıntılı bilinmesi, sorunun asıl mahiyetinin ortaya konması gerekmektedir.

Sorunun tarihçesine baktığımızda, ilk temellerinin büyük güçlerin bölgeye ilişkin politikalarına, bu çerçevede bölgedeki etnik göçlere dayandığını görmekteyiz. Bölgede eski dönemlerde mevcut olan devlet yapılanmaları içerisinde Ermeni ve Azerbaycanlı nüfusu bulunmuş ve etnik kökenli savaşlar söz konusu olmamıştır. Özellikle, Rusya'nın 18. yüzyıldan itibaren giderek güçlenmesi, bölgesel hâkimiyetini genişlendirmeye ve güneye doğru genişlenmeye çalışması, bu çerçevede Kafkasya'da üs olarak kullanabileceği devlet yapılanmasına ihtiyaç duyması, bu ülkenin bölgeye ilişkin etnik hareketlilikler gerçekleştirmesine neden olmuştur.

Rusya'nın XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'yla ve İran'la yaptığı savaşlar sonucunda imzaladığı anlaşmalar bölgenin etnik yapısının değiştirilmesi konusunda önemli aşamaları oluşturmuştur. Rusya ile İran arasında imzalanan 1828 Türkmençay Anlaşması, İran topraklarında yaşayan yüz binlerce Ermeni'nin bu anlaşma ile Rusya'nın kontrolü altında kalacak olan Karabağ bölgesine ve günümüzdeki Ermenistan topraklarına göç ettirilmesini öngörmüştür. Osmanlı ile

Rusya arasında imzalanan 1829 Edirne antlaşması ile de 84.000 civarında Ermeni Karabağ bölgesine getirilmiş ve günümüzdeki Ermenistan topraklarına ve Karabağ bölgesine yerleştirilmiştir.

Kafkasya’da Ermenilerin yoğun yaşadığı bölgeler oluşturulduktan sonra ikinci aşama olarak 1900’lerin başında bir Ermeni devleti kurulmuştur. 1990’ların başları konumuz açısından iki özelliği ile dikkat çekmiştir. İlk olarak, bu dönemde Türkiye’nin doğusunda ve genel olarak Kafkasya’da Ermeni hareketleri yabancı güçlerce desteklenmiştir. Bunun yanında dikkat çeken diğer husus, Rusya’nın özellikle Kafkasya’da merkez yönetime karşı güçlenen milli hareketleri birbirleriyle çatıştırılmak suretiyle zayıflatılmak girişimi olmuştur. Azerbaycanlılar ile Ermeniler arasında XX. yüzyılın başlarında yaşanan çatışmalar büyük ölçüde bu çerçevede gelişmiş ve her iki toplumun aydınları olayı bu çerçevede değerlendirme bilincini göstermişlerdir. Nitekim ileriki dönemlerde bölgenin Sovyetler Birliği içerisinde yer almasıyla sorun dondurulurken, geçmişe yönelik değerlendirmelerde, sürekli olarak, Çarlık yönetiminin kendisini korumak için etnik çatışmaları alevlendirdiği vurgulanmıştır. Fakat ne gariptir ki, aynı Sovyetler Birliği’nin yöneticileri, Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecinde Çarlık Rusya’sının taktiklerine başvurmaktan geri kalmamıştır.

Bunların yanı sıra Sovyetler Birliği’nin kuruluşundan yıkılışına kadarki dönemde Azerbaycan içerisinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi isimli yapının oluşturulması, bu yapı içerisinde Ermenilerin etnik yoğunluğunun sağlanması, DKÖB’nin Ermenistan’a birleştirilmesi için kapsamlı hazırlıkların Sovyetler Birliği içerisinde ve dışında sürdürülmesi, Sovyetler Birliği’nin dağılması sürecinde bölgede

çatışmaların alevlenmesine neden olmuştur. İlk başlarda karşılıklı etnik nefretin artmış, Azerbaycan-Ermenistan sınırında ve Azerbaycan içerisindeki eski DKÖB coğrafyasında küçük çaplı çatışmalar baş gösteriş, Haziran 1992'den itibaren bu çatışmalar savaşa dönüşmüştür. Bu döneme kadar Ermenistan'ın milli orduya sahip olmasına karşın Azerbaycan' da mevcut olan yönetimlerin milli ordu kurulması konusuna sıcak bakmaması nedeniyle, Ermenistan birlikleri Azerbaycan toprakları'nın yaklaşık %5'ini işgal altına almıştır. Bu süreçte 25-26 Şubat 1992 tarihinde, Ermeni kuvvetlerinin, bölgedeki 366 sayılı Rus askeri birliğinin desteğiyle, Azerbaycan'ın Hocalı reyonunda gerçekleştirdikleri katliam çok sayıda yabancı devletin ve uluslararası kuruluşun da sert tepkisine neden olmuş, fakat bu katliamı gerçekleştirenler hakkında herhangi bir işlem yapılmamıştır.

Haziran 1992 - Kasım 1992 arasındaki çatışmalarda Azerbaycan birlikleri Ermenistan işgali altındaki topraklarının büyük bir kısmını işgalden kurtarabilmiştir. Fakat 1992 sonlarından itibaren Ermenistan savaşı kendi lehine çevirebilmiş, Azerbaycan toprakları üzerinde işgallerini artırmıştır. Ermenistan ordusunun 27 Mart-3 Nisan 1993 tarihleri arasında devam eden saldırıları sonucunda Azerbaycan'ın Kelbecer reyonu Ermenistan tarafından işgal edilmiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nin soruna ilişkin ilk kararı bu işgal sonrasında alınmıştır. 822 sayılı bu karar, işgal edilmiş Kelbecer reyonunun biran önce ve şartsız olarak terk edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Fakat Ermenistan'ın oyalayıcı politikalarının uluslararası kuruluşlar tarafından hoş görülmesinin de etkisiyle bu karar uygulanamamıştır. Bunun sonucu olarak, 1993 yılı sonuna kadar Ermenistan

Azerbaycan topraklarını işgal etmeyi, BM Güvenlik Konseyi de bu işgallere son verilmesini isteyen kararlar almayı sürdürmüştür.

Bu arada, çeşitli uluslararası kuruluşlar düzeyinde sorunun çözümüne yönelik girişimler süregelmiştir. Bu konuda en yetkili yapı olarak AGİT Minsk Grubu oluşturulmuştur. Minsk Grubu'nun ve Rusya'nın özel girişimleri sonucunda Mayıs 1994'te Azerbaycan ile Ermenistan arasında ateşin durdurulmasını öngören bir dizi anlaşma imzalanmıştır. Mayıs 1994'ten günümüze kadar, ara sıra ihlal edilmekle birlikte bu ateşkes durumu sürdürülmüştür.

Ateşkes döneminde sorunun çözümüne yönelik girişimler Minsk Grubu başta olmakla, çeşitli uluslar arası kuruluşlar ve çeşitli devletler aracılığıyla sürdürüle gelmiştir. Bu çabalar içerisinde en önemlileri AGİT Minsk Grubu'nun taraflara sunduğu üç barış planı önerisi olmuştur. Bu planlardan ilk ikisi Ermenistan, üçüncüsü ise Azerbaycan tarafından kabul edilmediği için uygulanma şansı bulmamıştır. Kabul edilmemesine rağmen uzun süre gizli tutulan planların 21 Şubat 2001'de Azerbaycan'ın resmi gazetesinde yayınlanması tartışmaya neden olmuştur. Her üç planda da kesin bir barış anlaşmasının imzalanması, Ermenistan birliklerinin Azerbaycan dışına çıkması, Laçın hariç eski DKÖB sınırları dışındaki Azerbaycan topraklarının tamamen terk edilmesi, Azerbaycanlı mültecilerin geri dönüşlerinin sağlanması ve Azerbaycan içerisinde eski DKÖB çerçevesinde bir yapı kurulması öngörülmüştür. Planlar arasındaki farklılıklar sadece bu sürecin hangi aşamalarla gerçekleştirileceğine ve kurulacak yapının statüsünün ne şekilde düzenleneceğine ilişkin olmuştur.

Sorunun çözümüne ilişkin günümüze kadarki girişimlerin ciddi bir sonuç vermediği ortadadır. Sadece 1997 yılı sonlarına doğru barışa ilişkin umutlar yeşermişse de barış planına sıcak bakan Ermenistan Devlet Başkanı Ter-Petrosyan'ın Ermenistan' da yaşanan iç siyasal süreç sonrasında görevinden ayrılmak zorunda kalması ve yerine savaş yanlısı Koçaryan'ın gelmesi bu umutların sona ermesine neden olmuştur. Günümüzde Azerbaycan ve Ermenistan kamuoylarının soruna bakış açılarının tamamen ters noktalarda olduğu da göz önünde bulundurulunca konuya ilişkin çözüm bulunmasının zorluğu daha rahat anlaşılmaktadır.

Konuya ilişkin girişimlere bakıldığında genelde bakış açısının doğru olmaması, bölgenin şartlarının ve özelliklerinin yeterince dikkatli değerlendirilmemesi, sorunun tarihçesinin ve asıl mahiyetinin göz ardı edilmesi ve benzeri nedenlerden dolayı soruna ilişkin çözüm önerilerinin aslında ciddi çatışma potansiyeli taşıdığı görülmektedir. Sorunun asıl mahiyetinin Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi ve sınırlarını genişlendirmeye çalışması olduğu açık olmakla birlikte, soruna müdahil olan Azerbaycan içerisindeki Ermeni azınlığın durumunun ne olacağı, onların haklarının ne şekilde sağlanacağı da önemli bir konudur.

Sorunun gerçek anlamda çözüme kavuşturulması için Azerbaycan toprakları üzerindeki Ermenistan işgalinin sona erdirilmesi şarttır. Zira işgalin sürmesi, sorunu içinden çıkılmaz hale getirmektedir. İşgalin sona erdirilmesi için ya uluslar arası güçlerin aracılığıyla bir barış planının hazırlanması ve biran önce bu planın uygulanmasının sağlanması, ya da Azerbaycan meşru müdafaa hakkını kullanarak Ermenistan ordusunu kendi sınırları dışına çıkarması gerekmektedir. Bu konuda,

hemen akla Azerbaycan'ın meşru müdafa hakının bulunup bulunmadığı sorusu gelmektedir. Mevcut uluslararası hukuk düzenlemelerine bakıldığında Azerbaycan'ın böyle bir hakka sahip olduğu ve bu hakkın halen devam ettiği görülmektedir.

Belirtmek gerekir ki, Karabağ Sorunu çerçevesinde AGİT-Azerbaycan ilişkileri günümüzde halen aktüel olmasını sağlamakta. Fakat AGİT Minsk Grubu Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgaline yönelik çözüm sürecine oldukça pasif yaklaşmakta ve arabuluculuk görevini gerçekleştirememektedir.

Dağlık Karabağ sorunun gerçek anlamda ve uzun vadeli çözüme kavuşturulması için, ister diplomatik, isterse de askeri güç vasıtasıyla şu adımların atılması gerekmektedir:

- Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün biran önce sağlanması;
- Buna paralel olarak Azerbaycan içerisindeki Ermeni azınlığın, uluslararası kuruluşların da yardımıyla güvence altına alınması, sosyal, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda gelişimlerinin sağlanması;
- Tüm bunlar yapılırken, Kafkasya'nın etnik yapısından kaynaklanan hassasiyetin dikkate alınması.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abdullayev, Vagif, **Azerbaycan Yeni Diplomasi Mekânında**, Bakü, Azerbaycan Neşriyatı, 2003.

Ahmedov, Elçin, **Ermenistan'ın Azerbaycan'a Saldırısı ve Uluslararası Teşkilatlar**, Bakü, Respublika Yayınevi, 1998.

Aliyev, İğrar, **Dağlık Karabağ**, Bakü, Elm Yayınevi, 1989.

Androsov, Andrei, Jinks, Keith, Olejarnik, Michal, Gheballi, Victor-Yves, Kemp, Walter, **OSCE Handbook**, Published by the Secretariat of the Organization for Security and Co-operation in Europe, Vienna, 2002.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 2. Cilt, Ankara, Türkiye İş Bankası, 1991.

Aydinov, Salman, **Azerbaycan Tarihinde Faktlar ve Prosesler**, Bakü, Azerbaycan Neşriyatı, 1998.

Bryusov, Genadiy, **1945–1985 Yıllarında SSCB Diplomasisi**, RBO yayınevi, Moskova, 1998.

Bunyadov, Ziya, **Azerbaycan Tarihi**, I Cilt, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1994.

Cafersoy, Nazim, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993)**, Ankara, ASAM yayını, 2001.

Chorbajan, Levon, Donabedian, Patrik and Mutaflan, Claude, **The Caucasian Knot: The History And Geopolities Of Nagorno Karabagh**, London, Zed Books, 1995.

Çiloğlu, Fahrettin, **Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar**, İstanbul, Sinatle, 1998.

Eliyarlı, Süleyman, **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, Azerbaycan Neşriyatı, 1996.

Gasımov, Gasım, **Azerbaycan Uluslar arası İlişkiler Sisteminde**, Azerbaycan Yayınevi, Bakü, 2004.

Gasımov, Musa, **Azerbaycan Uluslar arası İlişkiler Sisteminde**, Bakü, Gendik, 1996.

Göyüşov, Reşid, **Karabağ'ın Geçmişine Seyahat**, Bakü, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993.

Guluzade, Vefa, **Geleceğin Ufukları**, Azerbaycan Neşriyatı, Baki, 2002.

Hasanov, Ali, **Azerbaycan ve AGİT: Ermenistan-Azerbaycan Meselesi Dağlık Karabağ Problemi Umum Avrupa Tehlikesizliği Fonunda**, Bakü, Azerbaycan Neşriyatı, 1997.

Hasanov, Ali, **Muasır Uluslar arası İlişkiler ve Azerbaycan'ın Dış Siyaseti**, Azerbaycan Neşriyatı, Baki, 2005.

Hüseynova, Hicran, **Azərbaycan Avropa Entegrasiya Prosesləri Sistemində**, Azərbaycan Neşriyatı, Bakı, 2003.

Memmedov, A., **Uluslararası İlişkiler**, Azərbaycan Neşriyatı, Bakü, 2002.

Memmedov, İ. ve Asadov, S., **Ermenistan Azərbaycanlıları ve Onların Acı Kaderi**, Bakü, Azərbaycan Yayınevi, 1992.

Mitayev, Vladimir, **Rossiya i Zapad v Karabakskom Konflikte (Karabağ Sorununda Rusya ve Batı)**, Moskva, İskra, 1997, s. 53.

Nesibli, Nesib, **Azərbaycan'ın Jeopolitiği ve Petrol**, Bakü, Hazar Üniversitesi Neşriyatı, 2000.

Nesibli, Nesib, **Bölünmüş Azərbaycan, Bütün Azərbaycan**, Bakü, Ay-Yıldız, 1997.

OSCE, **OSCE Strategy to Address Threats to Security and Stability in the Twenty- First Century**, Maastricht, OSCE Publications MC. Doc/1/03, 2 December 2003.

Pompeev, Yuriy, **Krovaviy Omut Karabaxa (Karabağ'ın Kanlı Çıkmazı)**, Bakü, Azərbaycan Yayınevi, 1992.

Richmond, M., **Small Nations and Great Powers-A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus**, London, Curzon Press, 1999.

Sarkisyan, Manvel, **Politiçeskie Problemi Kavkaza i Armeniya. Politika Armenii v Regione (Kafkasların ve Ermenistan'ın Politik Sorunları. Ermenistan'ın Bölge**

Politikası), Erivan, The Armenian Center for National and International Studies Yayını,1998.

Safarov, P., **90'lı yıllarda Azerbaycan'ın Uluslararası Durumu ve Dış Politikası**, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi Neşriyatı, Bakü, 1999.

Şavrov, N., **Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazie(Kafkaslarda Rusya İşine Yeni Tehdit)**, Sankt Petersburg,Eho, 1991.

Swietochowski, Tadeusz, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycan 1905–1920**, İstanbul, Bağlam, 1988.

Tahirzade, Edalet, **Meydan: 4 il 4 ay**, Bakü, Ay-Yıldız, 1997.

Tahirzade, Edalet, **Elçi Bey**, Bakü, Cumhuriyet Gazetesi Yayını, 1999

Taşkıran, Cemalettin, **Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1995.

Yıldırım, Dursun ve Özönder, Cihat, **Karabağ Dosyası**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1991.

Makaleler

Arslan, Ali, “Rusların Güney Kafkasya’da yayılmalarında Ermeni Eçmiyazın Katolikosluğu’nun Rolü”, **Kafkas Araştırmaları**, Sayı 2, İstanbul, 1996, s. 20–34.

Aslanlı, Araz, “Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Son Girişimleri Işığında Karabağ Sorunu: Çözüme Doğru mu?”, **Stratejik Analiz**, ASAM yayınları, Nisan 2001, s. 47–52.

Aslanlı, Araz, “Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s. 398–430.

Aslanlı, Araz, “Türk Dünyasının Kanayan Yarası: Karabağ”, **Yeni Türkiye**, Türkler Özel Sayısı 19.cilt, 1999, s. 200–208.

Cabbarlı, Hatem, “Bağımsızlık Sonrası Ermenistan – Rusya İlişkileri”, **Ermeni Araştırmaları**, ASAM Yayınları, Sayı 5 Ankara, 2004, s. 4–10.

Cabbarlı, Hatem, “Geçmişten Günümüze Ermenistan’da Azerbaycan Türkleri”, **Ermeni Araştırmaları**, ASAM Yayınları, Sayı 4, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002, s. 140–149.

Ceferov, Kamran, “Nagorno-Karabakh”, **Marco Polo Magazine**, Sayı 4–5, 1998, pp. 117–139.

Cornell, Svante, “Undeclared war: the Nagorno Karabakh conflict reconsidered”, **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Volume 20, Number 4, Summer 1997, pp. 103–124.

Cornell, Svante, “Peace or war: The prospects of conflicts in the Caucasus” , **The Iranian Journal of International Affairs**, Volume 9, Number 2, Summer 1997, pp. 211–223.

Dragadze, Tamara, “The Armenian-Azerbaijani conflict: structure and sentiment” , **Third World Quarterly**, Taylor & Francis Group, Volume 17, Number 2, 1999, p. 103–119.

Guliyev, Emir, “Göçürölme 1948–1953”, **Deportasiya**, Bakü, Azerbaijan Ansiklopedisi Yayınları, 1998, s. 18–30.

Kengerli, Mehmet, “Karabağ Azerbaijan toprağıdır dünya durdukça da öyle olacaktır”, **Azerbaijan Türk Kültür Dergisi**, Ankara, Sayı 330, 1999, s. 5–16.

Kurbanov, Ercan, “Azerbaijan’ın Güvenlik Kaygıları: Dağlık Karabağ Üzerinde Ermenistan’la Çatışma ve Diğer Ülke İçi Anlaşmazlıklar”, **Avrasya Etütleri**, Cilt 3, Sayı 4, Kış 1996/97, s. 19–27.

Maresca, John, “OSCE role in the Caucasus”, **Security Dialogue**, SAGE Publications, Volume 3, Number 21, March 1996, p. 211–224.

Memmedzade, Mirze-Bala, “Karabağ maddesi”, **İslam Ansiklopedisi**, Ankara, Türk Diyanet Vakti, 1988, s. 207–222.

Mychajlyszyn, Natalie, “The OSCE and Regional Conflicts in the Former Soviet Union” **Regional and Federal Studies**, Taylor & Francis Group, Volume 11, Number 3, 2001, p. 198–215.

Odello, Marco, “Thirty Years After Helsinki: Proposals For OSCE’s Reform”, **Journal of Conflict and Security Law**, Oxford University Publications, 2005, Volume 10, Number 3, pp. 435–449.

Stanislavov, İ., “OSCE and South East Europe”, **The Diplomatic Bulletin**, The Ministry of Foreign Affairs of Russia Publications, 2000, Volume 3, Number 12, pp. 72–94.

Tishkov, Valery, “Ethnic Conflicts in the Former USSR: The Use and Misuse of Typologies and Data”, **Journal of Peace Research**, Sage Publications, 1999, Volume 36, Number. 5, 1999, pp. 570–582.

Vaserman, Arie and Ginat, Rami, “National, religious or territorial conflict: The case of Nagorno-Karabakh”, **Studies in Conflict and Terrorism**, USA, Volume 7, Number 4, 1997, pp. 179–195.

Vilen, Heikki, “Planning a Peace-keeping Mission for the Nagorno Karabakh Conflict”, **Security Dialogue**, Volume 27, Number 1, March 1996, pp. 88–97.

Yamskov, Anatoly, “Ethnic Conflict in the Transcaucasus. The Case of Nagorno-Karabakh”, **Theory and Society**, London, Sage Publications, Volume 20, Number 5, 1991, pp. 620–668.

Gazeteler

“Nowhere To Hide For Azeri Refugees”, **The Guardian**, 2 Eylül 1993.

“The Face Of A Massacre”, **Newsweek**, 16 Mart 1992.

“Massacre By Armenians”, **The New York Times**, 3 Mart 1992.

“Armenian Soldiers Massacre Hundreds Of Fleeing Families”, **The Sunday Times**, 1 Mart 1992.

“Corpses Litter Hills in Karabakh”, **The Times**, 2 Mart 1992.

“Massacre in Khojaly”, **Time**, 16 Mart 1992.

“Nagorno-Karabakh Victims Buried In Azerbaijani Town”, **The Washington Post**, 28 Şubat 1992.

“The Armenia adopted a statement of sovereignty”, **Le Monde**, 24 Ağustos 1990.

“Dağlık Karabağ Surunu Çerçevesinde”, **Azerbaycan Gazetesi**, 9 Nisan 1993.

“İslam Konferansı Örgütü Karabağ Sorununu Ele Aldı”, **Hayat Gazetesi**, 20 Haziran 1992.

“Azerbaycan Cumhurbaşkanı Minsk Grubu Üyelerini Kabul Etti”, **Respublika Gazetesi**, 3 Ekim 2002.

“Müzakereler Yapıldı”, **Halk Gazetesi**, 18 Mayıs 2005.

“Azerbaycan Rambouillet Görüşünden Umutlu”, **Respublika Gazetesi**, 29 Mayıs 2006.

“Aliyev-Koçaryan Zirvesi Sonuçsuz”, **Türkiye**, 17 Temmuz 1999.

“Clinton, Koçaryan ile Aliyev'i Buluşturdu”, **Türkiye**, 19 Kasım 1999.

“Dağlık Karabağ Silahlı Çatışmasının Durdurulmasına İlişkin Sözleşme”,
Azerbaycan Gazetesi, 5 Aralık 1997.

“Dağlık Karabağ Silahlı Çatışmasının Çok Yönlü Çözümünün İlkelerine İlişkin”,
Azerbaycan Gazetesi, 14 Kasım 1998.

“Karabağ Bizimdi”, **Halk Gazetesi**, 17 Kasım 1998.

“Değişikliklerin Yapılması”, **Azadlık Gazetesi**, 15 Ocak 1997.

“Eşbaşkanlar”, **Halk Gazetesi**, 9 Nisan 1997.

“Dağlık Karabağ Sorununun Çözüme Kavuşturulmasına İlişkin Çok Boyutlu Sözleşme”, **Azerbaycan Gazetesi**, 23 Temmuz 1997.

“Çözüm Planı”, **Ayna Gazetesi**, 23 Temmuz 1997.

“Minsk Grubu’nun Haziran Görüşmesi”, **Nezavisimaya Gazetesi**, 2 Temmuz 1996.

“Azerbaycan’ın Hayır Dedi”, **Nezavisimaya Gazetesi**, 13 Temmuz 1996.

“Dağlık Karabağ Sorunu ve Yeni Görüşmeler”, **Nezavisimaya Gazetesi**, 11 Kasım 1996.

“Moskova Görüşmeleri”, **Azadlık Gazetesi**, 5 Aralık 1995.

“Eşbaşkanlar Düşünceli”, **Halk Gazetesi**, 17 Kasım 1996.

“Flavio Kotti’nin Açıklaması”, **Azerbaycan Gazetesi**, 24 Kasım 1996.

“İlerleyiş”, **Panorama Gazetesi**, 24 Kasım 1996.

“Mareska Şuşa ve Laçın Söylemişti”, **Panorama Gazetesi**, 25 Ocak 1997.

“Moskova Görüşmeleri”, **Azerbaycan Gazetesi**, 10 Mayıs 1995.

“Dağlık Karabağ’da Barış Gücü ve Türkler”, **Sabah Gazetesi**, 20 Ekim 1994.

“Karabakskiy Krizis i Politika Rossii na Kavkaze (Karabağ Krizi ve Rusya’nın Kafkas Politikası)”, **Nezavisimaya Gazeta**, 12 Ağustos 1996.

“Jozef Pressel’in Açıklaması”, **Azerbaycan Gazetesi**, 1 Mart 1995.

“Askeri Anlaşma ”, **Azerbaycan Gazetesi**, 10 Mayıs 1995.

“Barış Gücü Sorusu”, **Segodnya Gazetesi**, 14 Ekim 1994.

“Tutum”, **Ayna Gazetesi**, 10 Eylül 1994.

“Kırgızistan’da Protokol İmzalandı”, **Halk Gazetesi**, 6 Mayıs 1994.

“Görüş”, **Halk Gazetesi**, 14 Ağustos 1993.

“Öneriler Değiştirilmeli”, **Nezavisimaya Gazetesi**, 20 Ağustos 1993.

“Plana Hayır”, **Azerbaycan Gazetesi**, 13 Ekim 1993.

“AGİK’in Barışçıl Önerisi”, **Nezavisimaya Gazetesi**, 16 Haziran 1993.

“İki Başkanın Bakış Açısı”, **Azerbaycan Gazetesi**, 8 Ocak 1993.

“Karabağ’a Gözlemciler Gidecek”, **Azerbaycan Gazetesi**, 3 Mart 1993.

“Bakü Roma Toplantısından Umutlu”, **Azatlık Gazetesi**, 15 Haziran 1992.

“M.S. Gorbaçov’un Konuşması”, **Kommunist Gazetesi**, 20 Temmuz 1988.

Web siteleri

<http://www.belintellectuals.com/eurospace/ids=48>, Erişim tarihi: 27.03.2006

<http://www.tbmm.gov.tr/agitpa/osce/genel/agit.html>, Erişim tarihi: 27.03.2006

<http://www.osce.org/about/135009.html>, Erişim tarihi: 08.04.2006

<http://www.tbmm.gov.tr/agitpa/osce/paris/agit.html>, Erişim tarihi: 01.04.2006

<http://www.krugosvet.ru/articles/11010705a1.html>, Erişim tarihi: 03.04.2006.

<http://www.zaman.com.tr/arxiv/2002/03/17/h6.htm>, Erişim tarihi: 04 Şubat 2006.

<http://www.president.am/eng/folderpresidentpress.txt>, Erişim tarihi: 6 Mart 2006.

<http://www.zakafkazya.org/Arxiv/Doc/751234.Txt>, Erişim tarihi: 18.04.2006.

<http://www.un.org/docs/scres/1993/884e.pdf>, Erişim tarihi: 27.03.2006.

<http://www.president.az/azerbaijan/nk/conG.htm>, Erişim tarihi: 24.03.2006.

http://www.cis.minsk.by/russian/cis_peace.htm, Erişim tarihi: 08.04.2006.

<http://www.un.org/docs/scres/1993/874e.pdf>, Erişim tarihi: 07.04.2006.

<http://www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm>, Erişim tarihi: 05.04.2006.

<http://www.un.org/Docs/scres/1993/853e.paf>, Erişim tarihi: 27.03. 2006.

<http://www.president.az/azerbaijan/nk/conB.htm>, Erişim tarihi:22.04.2006.

<http://www.un.org/Docs/scres/1993/822e.pdf>, Erişim tarihi: 27.03.2006.

<http://www.president.az/azerbaijan/nk/conf3.htm>, Erişim tarihi: 18.04.2006.

<http://www.academical.org/dergi/makale/aze.htm>, Erişim tarihi: 02.04.2006.

<http://www.osce.org/docs/ru/1990-1999/mcs92rhtm>, Erişim tarihi: 14.03.2006.

<http://president.gov.az/Azerbaijan/Khojali/Bge.htm>, Erişim tarihi: 03.03.2006.

<http://www.amnesty.org/aipub/1994/Eur/294.Eur.txt>, Erişim tarihi:14.03.2006.

<http://www.unhchr.Ch/docda/huridoc/Openoc.Txt>, Erişim tarihi:13.03.2006.

<http://www.osce.org/baku/3190.html>, Erişim tarihi: 14.04.2006.

<http://www.mfa.gov.az/international/org/osce.html>, Erişim tarihi: 14.04.2006.

<http://www.osce.org/odihr/105007.html>, Erişim tarihi: 08.04.2006

http://www.osce.org/documents/1996/11/4229_ru.pdf, Erişim tarihi:11.04.2006

http://www.osce.org/documents/2539_ru.pdf, Erişim tarihi: 08.04.2006

<http://www.useu.be/ISSUES/osce119.html>, Erişim tarihi: 02.04.2006.

<http://poli.vub.ac.be/publi/etni-3/esstherbarbe.html>, Erişim tarihi: 11.04.2006

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGİTPA:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Parlamenterler Asamblesi
AGİK:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AK:	Avrupa Konseyi
AKKA:	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
BDT:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM:	Birleşmiş Milletler
DKÖB:	Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
İKÖ:	İslam Konferansı Örgütü
KBP:	Komünist Bolşevik Partisi
KPMK:	Komünist Partisi Merkezi Komitesi
NATO:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organisation)
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

THE SUMMARY

In the thesis titled “The relations Between the OSCE and Azerbaijan thorough the problem of Karabakh”, first of all the chronological account of bilateral relations is mentioned. After the examination of the process of establishment of OSCE, the accession of Azerbaijan to the organization and the constitution of the OSCE Minsk Group are evaluated. Azerbaijan, which became independent in 1991, had been seen as one of the regions having difficulty because of the Karabakh War with Armenia. Therefore initial the OSCE Minsk Group was established to solve this problem, and it took appreciation of Azerbaijan for its analysis on peace. But afterwards, when Azerbaijan couldn’t possess enough performance from the group, it increased pressure for a more active work.

When we look from history up to now, we can see that it’s not only a problem of today. This problem, lasting for centuries, hasn’t been solved completely and it remains in suspense by different factors. The reason why it couldn’t be solved completely, is the aspirations of Armenians who wants to spread thorough the region. It isn’t possible to speak about the peace on the region if Armenia, which is the military base of Russia in the Caucasus zone, never gives up its way of behaving like this.

Minsk Group of the OSCE proposes some ideas to solve the problems. However the other international organizations struggle also for he peace, but none could solve the problem yet.

For the peace, Azerbaijan has to increase the military force and the political and diplomatic initiatives. When the foreign politics of Azerbaijan is supported by military and economical force, it will reach at a more effective and analytic structure. Only, in this case, the threat of peace and safety of Armenia can be prevented.

ÖZET

Karabağ sorunu çerçevesinde AGİT-Azerbaycan ilişkileri isimli tezde öncelikle ilişkilerin kronolojik akışı incelenmiştir. AGİT'in kuruluş sürecinin incelenmesinden sonra Azerbaycan'ın örgüte entegrasyonu ve AGİT Minsk Grubu'nun oluşumu değerlendirilmiştir. 1991 Yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Ermenistan'la yaşadığı Karabağ savaşı nedeniyle Avrupa coğrafyasının sorunlu bölgelerinden biri olarak görülmekteydi. AGİT Minsk Grubu da bu sorunun çözümü için kurulmuş ve özellikle de soruna barışçıl çözüm bulma çabası içinde olan Azerbaycan tarafından takdir edilmiştir. Fakat geçen süre zarfından Minsk Grubu'ndan beklenen sonucu alamayan Azerbaycan tarafı grubun daha aktif olarak çalışması için baskılarını artırmıştır.

19. yüzyıl sonlarından günümüze Karabağ sorununa baktığımız zaman görüyoruz ki, sorun sadece günümüzün sorunu değildir. Yüzyıllardır devam etmekte olan bu sorun dönem-dönem farklı etkenler nedeniyle dondurulsa da tam olarak bir çözüm bulunamamıştır. Kalıcı bir çözümün söz konusu olamamasının temel nedeni Ermenilerin bölgede yayılmacı politikleridir. Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki askeri üssü olan Ermenistan yayılmacı tutumundan vazgeçmediği sürece bölgede kalıcı barıştan söz etmek mümkün değildir.

AGİT Minsk Grubu kalıcı çözüm için çeşitli çözüm önerileri sunmaktadır. Bununla beraber diğer uluslararası örgütlerin barış çabaları da bulunmaktadır. Fakat bu önerilerden hiç biri henüz bir sonuç getirmemiştir.

Barışın sağlanması için, Azerbaycan'ın diplomatik girişimleri ile beraber askeri gücünü artırması gerekmektedir. Barışçıl Azerbaycan dış politikası askeri ve ekonomik güçle desteklendiği zaman daha etkin ve sonuç doğuran bir yapıya kavuşacaktır. Yalnız bu şekilde saldırgan Ermenistan'ın bölgedeki barış ve güvenliği tehdit etmesi engellenebilir.